

Jogelméleti Szemle 2023/2. szám

TARTALOM

Tanulmányok

Bódi Stefánia: A tartási és életjáradéki szerződések alkotmányjogi vonatkozásai	2
Budai Péter: A közös kereskedelempolitika uniós külkapcsolati jogon belüli jelentősége: jogfejlődési-jogtörténeti megközelítés	25
Darai Péter: A jogkövetési vizsgálatról	44
Németh Erika: A vezető tisztségviselő jogállása és felelőssége a társasági modellek és a hatályos jogi szabályozás tükrében	64
Ormóshegyi Zoltán: Az emberi jogok és a jog interdiszciplináris megközelítése	84

Szemle

Csevár Nóra: Kálvin jogtörténeti vívmányai az Institutio-n keresztül.....	101
Jakub Pokoj: Between legal regulation and ideology. Citizenship in the First Years of the Second Polish Republic (1918-1926).....	112

Beszámoló

Veres Zoltán: Beszámoló a Budapesti Gazdasági Egyetemen működő Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport „II. Fogyasztóvédelmi aktualitások” című konferenciájáról	121
---	-----

Bódi Stefánia

A tartási és életjáradéki szerződések alkotmányjogi vonatkozásai¹

Absztrakt

Ennek a tanulmánynak a célja, hogy bemutassa a létfenntartási vagy alimentációs kötelmeket, melyek akár a törvényen alapulva, akár szerződéses alapon kötötve a jogosult létfenntartását, ápolását, megélhetésének javítását célozzák. A cikk nem csupán a tartási és életjáradéki szerződések hazai szabályozásának elemzésére vállalkozik tehát, hanem tágabb értelemben minden olyan konstrukció ismertetésére, melyek a fent említett célt szolgálják. Az írás ezenkívül alkotmányjogi összefüggéseket is szeretne feltárni az elemzett témakörben.

Kulcsszavak: tartási, életjáradéki szerződés, gazdasági, szociális jogok, tartási kötelezettség, szövetkezet

Abstract

The purpose of this study is to present the maintenance or alimony obligations, which, whether based on the law or on a contractual basis, aim to maintain, care for, and improve the livelihood of the beneficiary. The article therefore undertakes not only to analyse the domestic regulation of alimony and annuity contracts, but also, in a broader sense, the description of all constructions that serve the above-mentioned purpose. In addition, the article also wants to explore constitutional law connections in the analyzed topic.

Keywords: maintenance contract, life annuity contract, economic and social rights, maintenance obligation, cooperative

I. Bevezető gondolatok, a gazdasági, szociális jogok jelentősége

Ebben a tanulmányban olyan szerződéseket szeretnék bemutatni, melyek az ún. alimentációs-létfenntartási szerződések körébe tartoznak és céljuk valamilyen formában a jogosult életkörülményeinek javítása. Természetesen tartási kötelezettség a törvényből is eredhet, ezekről is szót kell ejtenünk a család fogalmával összefüggésben. A gazdasági, szociális jogok jelentősége az állam és az egyén viszonyában is meghatározó, de ebben az írásban az egyén szociális helyzetének javítása kapcsán nem kizárólag az állam, a jogalkotó által garantált törvényen alapuló formákat szeretném bemutatni, hanem azokat a megoldásokat is, amikor a szerződési szabadság keretei között állapotodnak meg egyének olyan eltartási, életjáradéki megoldásokban, melynek célja a jogosult szociális helyzetének javítása.

A gazdasági, szociális és kulturális jogok megjelenése a XIX. század második felére tehető, amikor megváltozott az állam gazdasági szerepvállalása. A gazdasági, szociális jogok alapvető jelentőségére XIII. Pius Pápa hívta fel a figyelmet, amikor 1891-ben kiadta Rerum

¹ „A TKP2021-NKTA-51 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.”

A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanszékének habilitált egyetemi docense. bodi.stefania@uni-nke.hu

Novarum² kezdetű enciklikáját. Az enciklika a munkások méltatlan helyzete okán a társadalmi igazságossággal foglalkozik a szociális jogok és a közjó fogalmán keresztül. A szociális alkotmányok csak ezután láttak napvilágot.

A polgári társadalmakban megszűnt a földesúr korábbi szerepe és sorra alakultak a gyáriparosok, nagytőkések által alapított, gyárak, üzemek. Az egyenlőtlenség és a kiszolgáltatottság kezdetekben még nagyon erőteljes volt, erre a helyzetre próbálnak meg a különböző eszméáramlatok megoldásokat találni.³ A kialakult helyzettel összefüggésben megjelennek különböző fogalmak, melyek az állam gazdasági szerepét próbálják meg definiálni. Ilyenek a szegényellátó állam, a szociális jogállam és a jóléti állam (welfare state) fogalmak.⁴ A szegényellátó állam még a szegényházak, dologházak világa, szociális ellátásról ebben a rendszerben nem beszélhetünk. A szociális állam fogalma már gondoskodó államot takar, amely történetileg a weimari alkotmányban jelent meg 1919-ben, majd az 1949-es bonni alaptörvény is szociális jogállamot hirdetett. Az állam szociális jogállam esetében indirekt eszközökkel beavatkozik a gazdasági folyamatokba, szociális biztonságra törekszik a szociális jogok biztosításán keresztül. A jóléti állam fogalma, mely angolszász területen terjedt el, egyesek szerint az Európában elterjedt szociális jogállam szinonimája, míg mások szerint ennél is többet akar nyújtani. A jóléti állam egyes meghatározások szerint az állampolgár egész karrierjéért⁵ próbál meg garanciát vállalni, más meghatározás szerint a fizetések és a nyugdíjak értékállóságát próbálja meg garantálni.⁶

Az emberi jogok rendszerében meg kell egymástól különböztetnünk az alapjogokat, és az egyéb alkotmányos jogokat. Ezenkívül még államcélokról is beszélhetünk, melyeket nem jog formájában fogalmaz meg a jogalkotó, de ettől még ezek is fontosak.⁷ Ezeket az Alaptörvény a „törekszik”⁸ szóval jeleníti meg, ilyenek a szociális biztonság, a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés és az emberhez méltó lakhatás feltételeinek megteremtése. Az egyéb alkotmányos jogok (pl. szerződési szabadság) és az alapjogok közti határvonalat pedig ott találjuk, hogy az alapjogokra alapítható jogvédelmi igény az Alaptörvényből közvetlenül levezethető, addig az egyéb alkotmányos jogok érvényesüléséhez külön törvény szükséges.⁹ Témánk szempontjából mindhárom jogcsoportban találunk jogokat. A munkához való jog például alapjog, látni fogjuk, hogy bizonyos szövetkezeti megoldások a tagok munkáján keresztül fogják a megélhetést finanszírozni. Az egészséghez való jog, mely a gondozási szerződések kapcsán említhető, viszont nem alapjog.

II. A család, a házasság és ezek szociális háttere az Alaptörvényben és az alkotmányjogban

² Szabó Ferenc: Rerum Novarum. In: Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/R/Rerum%20Novarum.html>

³ Sári János: 6. A gazdasági, szociális, kulturális jogok – A szociális állam. In: Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan. Osiris kiadó, Bp., 1999. 5. kiadás, 6.1. Alkotmányelméleti és történeti kiindulópontok, 151-154. o.

⁴ Balogh Zsolt – Gárdos-Orosz Fruzsina: 8.5.1.3. Az állami szerepvállalás típusai. In: Halász Iván (szerk.): Alkotmányjog. 2018. Dialóg Campus, Bp., 257-258. o.

⁵ Sári János: i.m.153. o.

⁶ Balogh – Gárdos-Orosz: i.m. 258. o.

⁷ Balogh Zsolt – Gárdos-Orosz Fruzsina: 8.1.3. Fogalmi elhatárolások: emberi jogok, alapvető jogok, alapjogok, egyéb alkotmányos jogok, alkotmányos célok és értékek, 8.5.2.2. Szociális jogok, 226. o. 261-262. o.

⁸ XIX. cikk (1) „Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson.”

XXII. cikk (1) „Az állam jogi védelemben részesíti az otthonot. Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa.

(2) Az emberhez méltó lakhatás feltételeinek a megteremtését, továbbá a közterület közcélú használatának védelmét az állam és a helyi önkormányzatok azzal is segítik, hogy törekszenek valamennyi hajlék nélkül élő személy számára szállást biztosítani.”

⁹ Erdős Csaba: Bevezetés az alapjogi gondolkodásba. In 2.2. Az alkotmánybírói dogmatika. In Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor (szerk.): Alapjogok. Budapest, Ludovika kiadó, 2021. 45. o.

Magyarország Alaptörvényében kiemelt jelentőséget foglal el a család, a házasság és ezek gazdasági, szociális védelme, erre több rendelkezés is utal:

Nemzeti Hitvallás

„Valljuk, hogy együttelésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.”

L) cikk

(1) *„Magyarország védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az anya nő, az apa férfi. (2) Magyarország támogatja a gyermekvállalást. (3) A családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza.”* Magyarország Alaptörvényének kilencedik módosításával került az L) cikkbe az a mondat, hogy az anya nő, az apa férfi. A módosítás reflektálni kívánt azokra a biológiai nemet érintő folyamatokra is, amelyek az Európai Unió keretei közt kezdtek kibontakozni ekkoriban.¹⁰ Az L) cikk (1) bekezdése az Alaptörvény 9. módosítása (2020. december 22.) 1. cikkével megállapított szöveg. A házasság középpontba állításával az is kiderül, hogy ez az életközösség kiemelt védelmet élvez és többletjogokat jelent a többihez képest.

Vannak azonban olyan rendelkezések is, amelyek más jogról szólnak ugyan, de ezekben is tetten érhető a család és a magánélet védelme. Ilyenek:

VI. cikk

(1) *„Mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jó hírnevét tiszteletben tartsák. A véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezési jog gyakorlása nem járhat mások magán- és családi életének, valamint otthonának sérelmével.”* Az Alaptörvény 7. módosításával fogalmazta meg a jogalkotó, hogy a gyülekezési jognak fejet kell hajtania a magán- és családi élet védelme előtt.

XV. cikk

(5) *„Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket.”* Ebben a cikkben az állam intézményvédelmi kötelezettsége jut kifejezésre.

Magyarország Alaptörvényének kötelezettségei között is találhatunk több olyat, amelyeken keresztül a család védelme és jelentősége olvasható ki. Erre céloz a jogalkotó, amikor a XVI. cikkben azt írja (3) hogy „a szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni. E kötelezettség magában foglalja gyermekük taníttatását. (4) „A nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni.”

Látni fogjuk a továbbiakban, hogy a család, a házasság és a gyermekek védelmében nemzetközi egyezmények, külön törvények¹¹ is tartalmazznak rendelkezéseket, valamint az Alkotmánybíróság több döntése, határozata is foglalkozott a témával, különösen: a 995/B/1990. AB határozat, a 22/1992. (IV.10.) AB határozat, a 14/1995. (III. 13.) AB határozat, a 154/2008. (XII. 17.) AB határozat, 75/2007. (X. 19.) AB határozat és a 43/2012.

¹⁰ Ezekre a folyamatokra reagált a Csvt. is, amikor kimondta, hogy 18 éven aluliak számára tilos olyan tartalmat elérhetővé tenni, amely a születési nemnek megfelelő önazonosságtól való eltérést, a nem megváltoztatását, valamint a homoszexualitást népszerűsíti, jeleníti meg. 5/A.§ 1.§(2)bek. Ugyanezt kimondja, a gyermekvédelmi törvény is 6/A.§-ban.

¹¹ Lásd pl. 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről, 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról, 1991. évi LXIV. törvény a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

(XII. 20.) AB határozat, a 3179/2014. (VI. 18.) AB végzés, a 24/2019. (VII. 23.) AB határozat, és a 30/2017. (XI. 14.) AB határozat.¹²

III.1. A család és a házasság szociális védelme a nemzetközi egyezményekben és az Európai Bizottság értelmezésében

A családról nem csupán az államok alkotmánya tartalmaz rövidebb vagy hosszabb rendelkezéseket, hanem az alkotmányjog szempontjából releváns nemzetközi emberi jogi egyezmények is nevesítik a jogintézmény védelmét. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye¹³ 8. és 12. Cikkében az alábbi rendelkezéseket tartalmazza:

„1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. 2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.”¹⁴

„A házasságkötési korhatárt elért férfiaknak és nőknek joguk van a házasságkötésre és a családalapításra, az e jog gyakorlását szabályozó hazai törvények szerint.”¹⁵ Az egyezmény nem tesz kísérletet a család fogalmának definiálására.

Az Európa Tanács keretében született meg 1961-ben az Európai Szociális Charta¹⁶, amely a gazdasági, szociális jogokra helyezi a hangsúlyt, az alábbi rendelkezéseket tartalmazza a család vonatkozásában.

„Minden dolgozónak joga van a maga és családja számára tisztességes életszínvonalat biztosító méltányos díjazáshoz.”¹⁷

„A gyermekeknek és a fiataloknak különleges védelemre van joguk, azokkal a fizikai és morális veszélyekkel szemben, amelyeknek ki vannak téve. A dolgozó nőknek – anyaság esetén – és a többi dolgozó nőnek – a megfelelő esetben – munkájuk során joguk van különleges védelemhez.”¹⁸

„Mindenkinek joga van ahhoz, hogy részesüljön a szociális jóléti szolgáltatásokból.”¹⁹

„A családot – mint a társadalom alapvető egységét – teljes körű fejlődésének biztosításához megilleti a megfelelő szociális, jogi és gazdasági védelemhez való jog. Az anyáknak és a gyerekeknek – tekintet nélkül a családjogi helyzetükre és családi kapcsolatokra – joguk van a megfelelő szociális és gazdasági védelemre.”²⁰

Az egyezmény többször hangsúlyozza a gyermekek, a fiatalok és a dolgozó nők védelmét, de nem feledkezik meg a fizikailag vagy szellemileg fogyatékossgal élő

¹² Az Alkotmánybírósági határozatok bemutatását és az abban található fogalmi értelmezéseket „A család fogalma, belső viszonyai, egyéb párkapcsolati formák” című írásomban dolgoztam föl.

¹³ 1993. évi XXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

¹⁴ 8. cikk, Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog.

¹⁵ 12. cikk, Házasságkötéshez való jog.

¹⁶ 1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről.

¹⁷ Bevezetés, 4. pont.

¹⁸ Bevezetés, 7.8. pont.

¹⁹ Bevezetés, 14. pont.

²⁰ Bevezetés, 16.17. pont.

személyek védelméről sem.

A 16. és a 17. cikk szerint: „A család, mint a társadalom alapvető egysége, teljes körű fejlődéshez szükséges feltételek biztosítása érdekében a Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy olyan intézkedésekkel támogatják a családi élet gazdasági, jogi és szociális védelmét, mint például a szociális és családi juttatások, pénzügyi intézkedések, a családok lakhatásának biztosítása, a fiatal házasoknak nyújtott kedvezmények és egyéb megfelelő eszközök.

Az anyák és gyermekek szociális és gazdasági védelemhez való joga tényleges megvalósulásának biztosítására a Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteszik az e célt szolgáló megfelelő és szükséges intézkedéseket, beleértve a megfelelő intézmények és szolgáltatások létrehozását vagy fenntartását is.”

Az egyezmény bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a szociális jogok minden embert megkülönböztetés nélkül illetnek meg, az Európa Tanács célja ezen a téren a gazdasági és szociális haladás előmozdítása.

Nézzük meg ezt követően, hogy az Európai Unió egyetlen emberi jogi dokumentuma milyen rendelkezéseket tartalmaz a család, a házasság és ezek gazdasági védelme érdekében.

Az Európai Unió Alapjogi Chartája²¹ szerint:

„Mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát és kapcsolattartását tiszteletben tartsák.”²² „A házasságkötéshez és a családalapításhoz való jogot az e jogok gyakorlását szabályozó nemzeti törvények szerint biztosítani kell.”²³

„A család jogi, gazdasági és szociális védelmet élvez. A család és a munka összeegyeztetése érdekében mindenkinek joga van a védelemre a gyermekvállalással összefüggő okból történő elbocsátás ellen, valamint joga van a fizetett szülési és szülői szabadságra, ha gyermeke születik, vagy gyermeket fogad örökbe.”²⁴ Az egyezmény indokolása hangsúlyozza, hogy rendelkezései az Emberi Jogok Európai Egyezményét veszik alapul, de ez az egyezmény nem tiltja a házassági status megadását két azonos nemű személynek, amennyiben azt a nemzeti jog lehetővé teszi. Hozzáfűzi továbbá, hogy a definíció korszerűsítése miatt a családalapításnak más útját is elfogadják a házasságkötésen kívül.²⁵

Figyelmet érdemel azonban az *Európai Bizottság cselekvési terve* is, melynek keretében a Bizottság elfogadta a szociális jogok pillérének 20 alapelvét, melyeket az alábbiakban foglalhatunk össze.²⁶ Oktatás, képzés és egész életen át tartó tanulás, a Nemek közötti egyenlőség, az Esélyegyenlőség, A foglalkoztatás aktív támogatása, a Biztonságos és rugalmas foglalkoztatás, Bérek, Tájékoztatás a munkaviszony feltételeiről és védelem elbocsátás esetén, Szociális párbeszéd és munkavállalói részvétel, A munka és a magánélet közötti egyensúly, Egészséges, biztonságos és megfelelően kialakított munkakörnyezet és adatvédelem, Gyermekgondozás és a gyermekek támogatása, Szociális védelem, Munkanélküli ellátás, Minimumjövedelem, Időskori jövedelem és öregségi nyugdíjak, Egészségügyi ellátás, A fogyatékkal élő személyek társadalmi befogadása, Tartós ápolás-gondozás, Lakhatás és segítségnyújtás a hajléktalanok számára, Az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférés. Az egyes alapelvekhez különféle stratégiák, javaslatok, cselekvési tervek és programok tartoznak. Témánk szempontjából ezek közül kiemelkedően fontos a szociális védelem, a tartós ápolás-gondozás, az időskorúakról való gondoskodás. A

²¹ 2007. évi CLXVIII. törvény az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés kihirdetéséről.

²² 7. cikk, A magán- és a családi élet tiszteletben tartása.

²³ 9. cikk, A házasságkötéshez és a családalapításhoz való jog.

²⁴ 33. cikk, 1.2. bek. A család és a munka.

²⁵ Magyarázat a 9. cikkhez – A házasságkötéshez és a családalapításhoz való jog, <https://njt.hu/jogszabaly/2007-168-00-00>.

²⁶ https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_hu

cselekvési terv az elveket intézkedéssé alakítja.²⁷

Az ENSZ keretében elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya²⁸ 23. cikke szerint: „A család a társadalom természetes és alapvető egysége, és joga van a társadalom és az állam védelmére. 2. A házasságkötésre alkalmas korban levő férfiak és nők házasságkötési és családalapítási jogát el kell ismerni. 3. Házasságot csak a házasulandók szabad és teljes beleegyezése alapján lehet kötni. 4. Az Egyezségokmányban részes államok megfelelő lépéseket tesznek annak biztosítására, hogy a házaspár jogai és kötelességei a házasság fennállása alatt és felbontása esetén egyenlők legyenek. A házasság felbontása esetén rendelkezni kell a gyermekek szükséges védelméről.” Az egyezmény ad egyfajta definíciót a családot illetően, de nem részletezi, hogy kik tartoznak a család fogalmába.

Az ENSZ keretében fogadták el a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát²⁹, mely tartalmazza, hogy a lehető legszélesebb körű védelmet kell nyújtani a családoknak, mely a társadalom természetes és alapvető egysége. 11. cikkében rögzíti, hogy a „részes államok elismerik mindenkinek a jogát önmaga és családja megfelelő életszínvonalára.” Rögzíti azt is, hogy „a gyermekeket és a fiatalokat védeni kell a gazdasági és társadalmi kizsákmányolással szemben.”

III.2. A család szociális védelmének megjelenése külföldi államok alkotmányában

Az alábbiakban láthatjuk azt is, hogy valamennyi demokratikus állam alkotmánya rövidebb vagy hosszabb formában említést tesz, ha nem is közvetlenül az alimentációs kötelekről, de a szociális jogokról, az állam gazdasági szerepvállalásáról vagy a társadalombiztosítási rendszerről.

Németország alkotmánya rögzíti, hogy Németország demokratikus és szociális szövetségi állam, hogy az állam elkötelezett a szociális elvek mellett. Tartalmazza, hogy a törvényhozó hatalom dönt a munkajogi kérdésekben, ezen belül a vállalkozásszervezésről, a munkahelyi egészségről és biztonságról, illetve a foglalkoztatási ügynökségekről, valamint a társadalombiztosításról, beleértve a munkanélküli-biztosítással összefüggő kérdéseket. Tartalmazza, hogy szociális támogatás nyújtható a tartományok részére a szociális lakhatási beruházásokhoz.³⁰ Ez az alkotmány államcélként tekinti az állam szociális felelősségvállalását, vagyis alanyi jogot nem ad a szociális biztonsághoz.³¹

Írország alkotmánya a társadalmi igazságosságot említi, mint a közjó elérésnek eszközét, kimondja, hogy az állam törekszik az egész nép jólétének előmozdítására azáltal, hogy a lehető leghatékonyabban biztosítja és védi azt a társadalmi rendet, amelyben az igazságosság hatja át a nemzeti élet valamennyi intézményét.³²

²⁷https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-action-plan_hu

²⁸ 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

²⁹ 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről, lásd a 10. cikket.

³⁰20.23.28.74.87.95.104.d.120.125c. cikkek-Basic Law for the Federal Republic of Germany, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.pdf

³¹ Téglási András: Elméleti alapvetések, jog- és esztörténeti kialakulás. 55. o. In Téglási András: A szociális jogok alkotmányos védelme – különös tekintettel a szociális biztonság alapjogi védelmére. Dialóg Campus, Bp., 2019. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/14719/744_Teglas%20A_Szoci%20E1lis_jogok_alkotmanyos_vedelme.pdf?sequence=1

³² 40.41-42.43.45.cikkek- <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>

A *svájci* alkotmány szerint a Konföderáció rendeletet alkothat a munkanélküliek szociális segélyéről. Tartalmazza, hogy a Konföderáció gondoskodik Svájc függetlenségének és jólétének megőrzéséről; különösen a szükségletek és a szegénység enyhítését segíti elő a világban.³³

Az *osztrák* alkotmány a szövetségi törvényhozás hatáskörébe utalja a szerződéses biztosítási ügyeket, a munkajog és a társadalombiztosítás szabályozását.³⁴

Az *olasz* alkotmány hangsúlyozza a gazdasági és szociális szolidaritás fontosságát, és az állam kötelességeként írja elő, hogy elhárítsa azokat a gazdasági akadályokat, melyek korlátozzák az állampolgárok szabadságát és egyenlőségét és ezáltal gátolják az emberi személyiség kibontakoztatását. Az állam törekszik az alkotmány értelmében a gazdasági és szociális egyenlőtlenségek csökkentésére.³⁵

A *francia* alkotmány a társadalombiztosítási rendszert megemlíti, valamint hosszan ecseteli a Gazdasági és Szociális Tanács működését, amely bármikor konzultálhat a Kormánnyal vagy az Országgyűléssel gazdasági, szociális ügyben.³⁶ Téglási András szerint a francia alkotmány a német megoldást követi a szociális biztonság alapjogi felfogását illetően.³⁷

A *spanyol* alkotmány kimondja, hogy a szakszervezetek és a munkaadói szövetségek hozzájárulnak az általuk képviselt gazdasági és társadalmi érdekek előmozdításához, hogy senkit nem lehet megfosztani vagyonától és jogaitól, kivéve indokolt közhasznú vagy társadalmi érdek alapján és a törvény előírásainak megfelelő kártérítést ír elő. A hatóságok gondoskodnak a család társadalmi, gazdasági és jogi védelméről.³⁸ A szociális jogok ezen alkotmányban is csak államcélnek tekinthetők.³⁹

A *Japán* alkotmánya szerint az állam az élet minden területén törekszik a szociális jólét és biztonság, valamint a közegészségügy előmozdítására és kiterjesztésére.⁴⁰

A *görög* alkotmány szerint a mély társadalmi és gazdasági válság, amely nemcsak Görögországot, hanem az egész EU-t is sújtotta, olyan alkotmányos változtatásokat tett szükségessé, amelyek megnyitják az utat az ebből eredő negatív következmények kezelése felé,

előtérbe helyezve a szociális jogállamot. Az alkotmány említést tesz a szövetkezetekről, ismeri a közérdekű célokat szolgáló vagy közhasznú szövetkezetek fogalmát.⁴¹ Ebben a felfogásban is államcélok a szociális jogok.⁴²

A *török* alkotmány hangsúlyozza az igazságosságot és a szociális jogállam elveit; és az egyén anyagi és szellemi fejlődéséhez szükséges feltételek biztosítását. Az alkotmány értelmében a munkavállalóknak és a munkáltatóknak joguk van szakszervezeteket és magasabb szintű szervezeteket alapítani előzetes engedély nélkül, és jogosultak arra is, hogy a tagságukból szabadon kilépjenek. Senki sem kényszeríthető arra, hogy szakszervezeti taggá váljon vagy tagságából kilépjen. A munkavállalóknak és a munkáltatóknak joguk van kollektív munkaszerződést kötni gazdasági és társadalmi helyzetük és munkakörülményeik

³³ 54.114. cikk, <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>

³⁴ <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Austria%20FULL%20Constitution.pdf>, 10. cikk, 11. pont

³⁵ Olasz alkotmány, 2.3. 119. cikk, https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

³⁶ XI. cím, https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constitution_anglais_oct2009.pdf

³⁷ Téglási András: i.m. 55. o.

³⁸ 7. 33. cikk, <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>

³⁹ Téglási András: i.m. 55. o.

⁴⁰ 25. cikk-https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html

⁴¹ 11. o. Bevezetés és 12. cikk https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/2019_SYDAGMA_EN_2022_WEB.pdf

⁴² Téglási András: i.m. 55. o.

kölcsönös szabályozása érdekében.⁴³

A *román* alkotmány szerint ki kell alakítani az egészségügyi ellátás és a társadalombiztosítási rendszer megszervezését betegség, baleset, anyaság és felépülés esetére.⁴⁴

IV. A családtagok tartási kötelezettsége egymás irányába a Ptk. alapján

A tartási és az életjáradéki szerződések,⁴⁵ melyek önkéntes alapon kötnek a felek között, természetesen nem azonosak a törvény alapján fennálló tartási kötelezettséggel, de mivel mindkét tartás a jogosult megélhetését hivatott elősegíteni, ezért szót kell ejtenünk a törvényen alapuló tartási kötelezettségekről is.

A tartási kötelezettség szempontjából megkülönböztetjük a házastársi és az élettársi tartást, a gyermektartást, a rokontartást és a nagykorú gyermek kötelességeként rászoruló szüleinek eltartását.

IV.1. Gyermektartás: a kiskorút megillető tartás és a továbbtanuló nagykorú gyermek tartása

Nézzük meg a legfontosabb idetartozó rendelkezéseket. A Ptk. értelmében a kiskorút

⁴³ 5. 51.53. cikk, https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en

⁴⁴ 34. cikk, <https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania>

⁴⁵ Vessünk egy pillantást arra a kérdésre is, hogy milyen magánjogi kódexek léteztek addig, amíg el nem jutottunk a hatályos Polgári Törvénykönyv megszületéséig, vagyis a 2013. évi V. törvényig. Bár ezek természetesen nem tartalmazták a maihoz hasonló szabályozását a tartási és életjáradéki szerződéseknek, (illetve nem ismerték ezeket a fogalmakat) hanem a kor színvonalának megfelelően rendelkeztek a családtagok egymás közti vagyoni és nem vagyoni viszonyairól, azonban szükségesek lépések voltak a magánjogi kodifikáció menetében.

Az első kódex a Werbőczy István féle Hármaskönyv volt, a Tripartitum, melynek érdeme, hogy az első írott magánjogi jogszabálygyűjtemény. Érdeme, hogy kiállta az idők próbáját és 1848-ig „hatályban volt”, ismerte a gyám és a gondnok fogalmakat, öröklési jogi rendelkezéseket is tartalmazott. Alkotmányjogi vonatkozása a Szent Korona-tan említése és az Aranybullából ismert ellenállási jog átvétele.

Ezt felváltotta az osztrák Polgári Törvénykönyv, az Optk., melyet bevezettek Magyarországon is 1852-ben és egészen 1861. július 23-áig maradt hatályban. Ismerte a házastársi tartás fogalmát, és az életjáradéki szerződést. Kimondta, hogy „3. Az életjáradék. 1284. §. Midőn valakinek pénzért vagy pénzre becsült dologért, bizonyos személy élte fogytáig, meghatározott évenkénti fizetés ígértetik; ez életjáradéki szerződés.” („Az optkv. 1284. §-a értelmében életjáradéki szerződés csak akkor jön létre, ha a vagyon átvevője évi készpénzbeli teljesítésre kötelezi magát és nem akkor is, ha az ellenszolgáltatás természetben eltartásból áll. (C. 902. jan. 17. I. 6.518/1901.)”

„1285.§ Az életjáradék tartama, az egyik vagy másik félnek, vagy egy harmadik életétől is függhet. Kétség esetében évnegyedenkint előre fizettetik s minden esetben annak halálával végződik, akinek életétől függött.

1286. §. Annak, ki magának életjáradékot kötött ki, sem hitelezői, sem gyermekei nem jogosítvák a szerződés felforgatására. Szabadságokban áll mindazáltal, az elsőbbségeknek, kielégítetéseiket az életjáradékokból keresni; az utóbbiaknak pedig, a járadék nélkülözhető részének letéteményezését kivenni, avégett, hogy az őket törvény szerint illető tartást arra biztosíthassák.” Márkus Rezső: Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Mai Érvényében. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Bp., 1907, Optk. 282-283. o. és 285-286. o. <https://mek.oszk.hu/13200/13288/13288.pdf>)

A kódex a szerencseszerződések közé sorolta az életjáradéki szerződést. Úgy jellemezte a szerencseszerződéseket, hogy bizonytalan előny reményében köttenek.

Ezt követően bár törvénytervezetek születtek, törvényerőre csak az 1959. évi IV. törvény emelkedett, amely a mostani Ptk. megszületéséig hatályban volt. A tartási és életjáradéki szerződések vonatkozásában lényegileg a mostanihoz hasonló szabályozást tartalmazott ez a kódex is. Forrás: Bevezetés. Az osztrák polgári törvénykönyv hatálya a magyar birodalom területén, <https://mek.oszk.hu/13200/13288/13288.pdf>, In Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv mai érvényében. Jegyzetekkel és utalásokkal ellátta Dr Márkus Dezső A M. Kir. Curia Kisegítő Bírája. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, IV., Veres Pálné Utca 3. 1907, 3. o.

megillető tartásról való lemondáshoz és a cselekvőképességében részlegesen korlátozott vagy cselekvőképtelen nagykorú tartásához szükséges a gyámhatóság jóváhagyása.⁴⁶ A gyermek *tartásának* rendezése során a gyermek érdekének kell elsődlegesen érvényesülnie.⁴⁷ A házassági bontóperben a bíróság dönt a gyermek/ek tartásáról is. A családbafogadás a szülő tartási kötelezettségét nem érinti.⁴⁸ A kiskorút megillető tartás érvényesítése érdekében a gyámhatóság is jogosult pert indítani.⁴⁹ A gyermek amennyiben továbbtanul, középfokú tanulmányokat folytat 20. életévéig eltartható.⁵⁰ A gyermeket gondozó szülő a tartást természetben, a különélő szülő pedig elsősorban pénzben teljesíti. A Ptk. meghagyja a szülőknek a jogot, hogy maguk döntsenek a tartásdíjról, egymás közti megállapodással, ennek hiányában azonban a bíróság dönt a kérdésben.⁵¹ „A tartásdíj összegét gyermekenként általában a kötelezett átlagos jövedelmének tizenöt-huszonöt százalékában kell meghatározni.”⁵²

Külön kategória a továbbtanuló⁵³ nagykorú gyermek tartása, akire alkalmazni kell a kiskorú gyermek tartására és a rokontartásra vonatkozó szabályokat. A szülő mentesül a tartási kötelezettség alól, ha ezáltal veszélyeztetné saját maga vagy kiskorú gyermeke tartását vagy a gyermek a tartásra érdemtelen vagy pedig önhibájából rendszeresen nem tesz eleget tanulmányi kötelezettségének. A 25. életév betöltése után pedig már csak rendkívüli esetben lehet a szülőt a továbbtanuló nagykorú gyermek tartására kötelezni.⁵⁴

IV.2. A házastársi tartás

A házastársi tartást a házasság felbontása vagy az életközösség megszűnése után lehet követelni, ha az illető nem képes eltartani saját magát, kivételes esetben pedig akkor is, ha öt év eltelt az életközösség megszűnése után, ehhez azonban különös méltánylást érdemlő eset kell. Ha a házasság egy évnél rövidebb ideig állt fenn, tartás még ebben az esetben is követelhető, de főszabály szerint csak az életközösség fennállásával megegyező időre. A házastárs tartását nem köteles vállalni az, aki ezzel gyermeke vagy saját maga eltartását sodorná veszélybe. A tartásra való érdemtelenység létező fogalom a magyar polgári jogban. Érdemtelen az, aki magatartásával maga járult hozzá a házasság megromlásához, aki a házasság felbontása után volt házastársa vagy vele együtt élő hozzátartozójának érdekeit durván sértette. A felek megállapodhatnak abban, hogy egyszeri juttatással elégítik ki a tartási igényt, ez esetben azonban a későbbiekben sem követelhető az egyszeri juttatásban részesült fél részéről tartás, akkor sem, ha a tartásban részesített személy erre jogosulttá válna a törvény alapján. A házastársi tartáshoz való jog megszűnik akkor is, ha az arra jogosult újabb

⁴⁶ Ptk. Második könyv, első rész, II. cím, második rész, IV, V. cím, 2:15.§ 2:23.§.

⁴⁷ Ptk. Negyedik könyv, második rész, III. cím, 4:21.§ (6).

⁴⁸ Negyedik könyv családjog, negyedik rész, XII. cím, XIX. Fejezet Ptk. 4:188. § [A családbafogadás](1) A szülői felügyeletet közösen gyakorló szülők vagy a szülői felügyeletet gyakorló szülő kérelmére - a különélő másik szülő meghallgatásával - a gyámhatóság hozzájárulhat ahhoz, hogy a szülő egészségi állapota, indokolt távolléte vagy más családi ok miatt a gyermeket más, általa megnevezett család átmenetileg befogadja, gondozza és nevelje, feltéve, hogy a családbafogadás a gyermek érdekében áll.

⁴⁹ Negyedik könyv családjog, negyedik rész, XIII. cím, A rokontartás XX. Fejezet, 4:208. §[Tartással kapcsolatos per]

⁵⁰ Uo. 4:214. §[A rászorultság vélelme].

⁵¹ Uo.4:218. §[A gyermektartásdíj bírósági meghatározása].

⁵² Uo. 4:218. §[A gyermektartásdíj bírósági meghatározása] (4) bek.

⁵³ Tanulmánynak minősül az életpályára előkészítő szakképzettség megszerzéséhez szükséges képzés vagy tanfolyam, a felsőfokú végzettségi szintet biztosító alap- és mesterképzésben, valamint a felsőfokú szakképzésben folytatott tanulmányok folyamatos végzése. Uo. Ptk. 4:220. §[A továbbtanuló nagykorú gyermek tartásra való jogosultsága] (2) bek.

⁵⁴ Uo.4:220. §[A továbbtanuló nagykorú gyermek tartásra való jogosultsága] (5) bek.

házasságot köt, vagy élettársi kapcsolatot létesít.⁵⁵

IV.3. Az élettársi tartás

Az életközösség megszűnése esetén volt élettársától tartást követelhet az, aki magát önhibáján kívül nem képes eltartani, feltéve, hogy az életközösség legalább egy évig fennállt és az élettársak kapcsolatából gyermek született-így szól a Ptk. Érezhető, hogy a magyar jogalkotó a házasságot preferálja, hiszen az élettársak csak „többletfeltételek” fennállása esetén jogosultak tartásra. Ha a volt élettárs a tartásra az életközösség megszűnését követő egy év eltelte után válik rászorulttá, - a házastársi tartáshoz hasonlóan - volt élettársától tartást csak különös méltánylást érdemlő esetben követelhet. A tartásra való érdemtelenség és a tartási képesség megállapításánál illetve az egyszeri juttatással teljesített tartás vonatkozásában irányadóak a házastársi tartásnál mondottak. A tartásra a volt élettárs a különélő házastárssal és a volt házastárssal egy sorban jogosult. Az élettársi tartáshoz való jog hasonlóan a házastársi tartásnál leírtakhoz, megszűnik akkor is, ha az arra jogosult újabb élettársi kapcsolatot létesít vagy házasságot köt.⁵⁶

IV.4. A nagykorú gyermek tartási kötelezettsége rászoruló szülők esetén

A nagykorú gyermek tartási kötelezettsége az Alaptörvényben megjelenő kötelesség, amely nem jellemez más alkotmányokat, így egy igazi hungarikumról van szó, más szóval nemzeti karakterisztikus kötelezettségről.⁵⁷ Az Alkotmánybíróság 27/2013. (X. 9.) AB határozatában állást foglalt indítványozók kérdésére arról, hogy milyen mértékig kell érvényesülnie ennek a kötelességnek. Az Alkotmánybíróság kimondta, hogy „Az Alaptörvény XVI. cikk (4) bekezdése szerinti szülőtartási kötelezettség, mint alapvető kötelesség is – az Alkotmánybíróság szerint – csak akkor áll összhangban a Nemzeti Hitvallásban foglalt – imént idézett – elvekkel, ha az utódokra rótt tartási kötelesség nem hárít rájuk aránytalan és a teljesítőképességüket meghaladó terheket. A nagykorú gyermek tartási kötelezettségének teljesítése tehát nem veszélyeztetheti a kötelezett saját megélhetését, önmaga fenntartását...”⁵⁸ Meg kell említenünk a Polgári Törvénykönyv azon rendelkezését is, mely szerint „ha a szülő a tartási, gondozási és nevelési kötelezettségének eleget tett, a gyermek a vele szemben tanúsított kirívóan súlyos magatartás esetén hivatkozhat a szülő érdemtelenségére.”⁵⁹ A szülőt megillető tartás érdekében a járási hivatal is pert indíthat.⁶⁰

IV.5. A rokонтartás

A Polgári Törvénykönyv szerint létezik a rokонтartás is a magyar jogban és erre az a személy jogosult, akinek nincs házastársa, volt házastársa vagy volt élettársa és nem képes magát eltartani. Fontos az a kitétele a törvénynek, hogy önhibáján kívül képtelen erre. A

⁵⁵ Negyedik könyv, családjog, második rész, A házasság, V. CÍM, 4:29.§-4:33.§

⁵⁶ Negyedik könyv, családjog, harmadik rész, Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai, VII. cím Az élettársi tartás.

⁵⁷ Lásd Bódi Stefánia-Téglási András: 8.7. Alapvető kötelességek. In Halász Iván (szerk.): Alkotmányjog. Dialóg Campus, Budapest, 2018. 280. o.

⁵⁸ 27/2013. (X. 9.) AB határozat, [23].

⁵⁹ Ptk. Negyedik könyv, negyedik rész, XIII. cím, A rokонтartás, XX. Fejezet 4:194.§(3).

⁶⁰ Ptk. Negyedik könyv családjog, negyedik rész, XIII. cím, A rokонтartás XX. Fejezet 4:208. §[Tartással kapcsolatos per].

tartást elsősorban pénzben kell nyújtani.⁶¹

Létezik azonban ebben a körben is az érdemtelenségi kategória, vagyis nem jogosult az a személy tartást követelni rokonaitól, aki a tartásra kötelezettel szemben vagy a vele élő személlyel szemben súlyosan kifogásolható magatartást tanúsított.

Itt is irányadó az a szabály, amit korábban említettünk, hogy senki sem köteles más eltartásával saját létfenntartását veszélyeztetni. Főszabály szerint az egyenesági rokonokat terheli a tartási kötelezettség, egymással szemben.

A tartási kötelezettség szempontjából a tartásra jogosulthoz a leszármazás rendjében közelebb álló rokon tartási kötelezettsége a távolabbi rokonét a törvény értelmében megelőzi.⁶²

A rokонтartáson belül kell megemlítenünk a *testvér; a mostohagyermek és a mostohaszülő, nevelőszülő eltartását* is.

A nagykorú testvér köteles eltartani azt a kiskorút, akinek nincs tartásra kötelezhető egyenesági rokona és további feltétel, hogy ezáltal a nagykorú testvér nem veszélyeztetheti saját maga, házastársa, élettársa vagy egyenesági rokona eltartását.⁶³

A mostohagyermek tartási kötelezettsége olyan gyermekre vonatkozik, akit a házastárs hozott a házasságba a másik fél beleegyezésével. Mindez azonban nem érinti a vér szerinti szülő tartásdíjfizetésre vonatkozó kötelezettségét.⁶⁴

A mostohaszülő és a nevelőszülő eltartása akkor érvényesül, ha az illető személy hosszabb időn át eltartotta a gyermeket saját háztartásában (ellenszolgáltatás nélkül). Egyebekben a vér szerinti gyermek a nevelt gyermek és a mostohagyermek egy sorban kötelesek a tartásra, ahogy egy sorban helyezkednek el a tartási kötelezettség szempontjából a vér szerinti szülő, a mostohaszülő és a nevelőszülő is.⁶⁵

A tartási kötelezettség szempontjából sorrendet is kialakít a jogalkotó, valamint figyelembe veszi a vagyoni, jövedelmi viszonyokat is a tartásra kötelezettek esetében. A bíróság a sorrendet indokolt esetben jogosult módosítani.⁶⁶ Fontosnak tartom kiemelni a Ptk.-nak azt a rendelkezését, miszerint „a kötelezettel szemben érvényesíthető összes tartási igény a jövedelme felét nem haladhatja meg,” vagyis tekintettel van több rendelkezésében is a kötelezett megélhetésére. A tartásdíjat előre kell fizetni és határozott összegben kell megállapítani. Három évnél régebbi időre a Ptk. értelmében tartási követelést nem lehet bírósági úton érvényesíteni.

⁶¹ 4:207. §[A tartásdíj meghatározása].

„A tartásdíjat határozott összegben kell meghatározni. A bíróság ítéletében úgy rendelkezhet, hogy a tartásdíj évente, a következő év január 1. napjától a Központi Statisztikai Hivatal által közzétett éves fogyasztói árindex növekedésének mértékével – külön intézkedés nélkül – módosul.”

⁶² Negyedik könyv családjog, negyedik rész, A rokonság XIII. cím, A rokонтartás, XX. Fejezet, A rokонтartás közös szabályai 4:194.§-4:196.§.

⁶³ Uo. 4:197. §[A testvértartás].

⁶⁴ Uo. 4:198. §[A mostohagyermek tartása].

⁶⁵ Uo. 4:199. §[A mostohaszülő és a nevelőszülő tartása] 4:201. §[A tartási kötelezettség megoszlása].

⁶⁶ Uo. 4:201. § [A tartási kötelezettség megoszlása],(1) Több egy sorban kötelezett között a tartási kötelezettség a kereseti, jövedelmi, vagyoni viszonyaik és teljesítőképességük arányában oszlik meg.(2) Ha a tartásra köteles személy a tartás alól mentesül, a rá eső tartás a vele egy sorban álló kötelezettek, ilyen személyek hiányában a sorban utánuk következő kötelezettek hárul. (3) Annak a tartásra kötelezettnek a javára, aki a tartásra jogosultat személyesen gondozza, az ezzel járó tevékenységet és egyéb terhet a tartási kötelezettség meghatározásánál figyelembe kell venni.”

4:202. § [A tartásra való jogosultság sorrendje],Ha valaki több jogosult eltartására köteles és mindegyiket nem képes eltartani, a jogosultság sorrendjében a) a kiskorú gyermek a nagykorú gyermeket; b) a gyermek a házastársat, a volt házastársat és a volt élettársat; c) a házastárs, a volt házastárs és a volt élettárs – egymással egy sorban - a szülőt; d) a szülők - egymással egy sorban - a többi rokont; és e) a többi rokon közül a leszármazó a felmenőt és a leszármazás rendjében a közelebbi rokon a távolabbit megelőzi.”

4:203. § [Eltérés a sorrendtől] ”A bíróság kérelemre, indokolt esetben a tartásra való jogosultság és a tartási kötelezettség sorrendjétől eltérhet.”

Egy kollégiumi állásfoglalás rámutat arra, hogy ha az örökhagyó az ő eltartását jelölte meg a végrendeleti öröklés okaként, akkor ez a köteles rész számításánál is irányadó, vagyis „a köteles rész alapja a hagyatéki lista értékének és tényleg teljesített tartás ellenértékének a különbözete.”⁶⁷

IV.6. A tartást pótló járadék

A vizsgált témakörhöz érintőlegesen kapcsolódik, ezért szót kell ejtenünk a tartást pótló járadék fogalmáról. Ennek akkor van helye, amennyiben a tartásra kötelezett károkozás folytán meghalt és a járadékot tovább kellene fizetni a jogosult részére. A károkozó abban az esetben is köteles fizetni, ha nem volt előrelátható a magatartásának következménye, sőt még akkor is, ha a kötelezett nem fizette a járadékot. A körülmények lényeges változása esetén itt is helye van az összeg módosításának. A tartást pótló járadék mértékének meghatározásánál a kiesett tartást és a járadékot igénylő jövedelmét kell figyelembe venni.⁶⁸

V. A tartási és az életjáradéki szerződések bemutatása

V.1. A tartási szerződés⁶⁹

A tartási és az életjáradéki szerződések vonatkozásában a Ptk. az alábbi rendelkezéseket tartalmazza. Nézzük meg és értelmezzük a vonatkozó szabályokat.

6:491. § [Tartási szerződés]

- (1) Tartási szerződés alapján a tartásra kötelezett a tartásra jogosult körülményeinek és szükségleteinek megfelelő ellátására, illetve gondozására, a tartásra jogosult ellenérték teljesítésére köteles.
- (2) A tartási szerződést írásba kell foglalni.

Látható ebből, hogy a tartási szerződés esetében a jogosult létfenntartását nem pénzzel kívánja az eltartó biztosítani, ellentétben az életjáradéki szerződéssel. Mindkét szerződéstípusnál fontos, hogy a tartási vagy életjáradéki kötelezettség hosszantartóan álljon fel, hiszen egy rövid idejű tartás nem feltétlenül alapozza meg ingatlan tulajdonjogának megszerzését, ilyen esetben a törvényes örökös családtagok jó eséllyel támadják meg a bíróság előtt a szerződést. A gyakorlatban ugyanis nem egyszer előfordul, hogy bár leszármazókkal rendelkezik az idős személy, mégsem azoktól kapja meg a szükséges gondoskodást, hanem a vele szerződést kötő idegen emberektől. Az írásbeliség elengedhetetlenül fontos elem ilyen súlyú szerződések megkötésekor, mely elem nem igényel különösebb magyarázatot. A szerződés sajátossága tipikusan a kockázati vagy szerencseelem⁷⁰ is, hiszen egyik vagy másik fél oldalán aránytalanság állhat elő.

⁶⁷ PK 89. – A PK állásfoglalás a) és b) pontja nem csak a régi, hanem az új Ptk. alkalmazása körében is megfelelően irányadó: vö. 1/2014. PJE határozat 1. pont. A PK állásfoglalás c) pontja csak a régi Ptk. alapján elbíráható ügyekben alkalmazható: vö. 1/2014. PJE határozat V. 1. a) pont.

⁶⁸ Ptk. Hatodik könyv, negyedik rész, XXVI. cím, 6:529. §[A tartást pótló járadék]-6:534.§.

⁶⁹ Ptk. Hatodik könyv, XXIII. cím, A tartási és az életjáradéki szerződés, LXVI. Fejezet.

⁷⁰ Lásd a témában: Oszlánzi Mercédesz: Az alimentációs szerződések aleatórius jellegének változása. Történeti és összehasonlító jogi vizsgálatok az új Ptk. perspektívájából, *Studia iuvenum iurisperorum*, 2016. 8. sz. 143-158. o.

6:492. § [A tartásra kötelezett kötelezettsége]

A tartásra kötelezett kötelezettsége kiterjed a tartásra jogosult lakhatásának biztosítására, élelemmel és ruházattal való ellátására, gondozására, betegsége esetén ápolására és gyógyíttatására, halála esetén illő eltemettetésére.

Ami a tartásra kötelezett személyét illeti, „nincs akadálya annak sem, hogy olyan személy vállaljon tartási kötelezettséget, aki egyébként törvény alapján tartásra kötelezett.”⁷¹ Míg eltartott csak természetes személy lehet, addig a kötelezetti oldalon, eltartóként jogi személy is szerepelhet.⁷² Abból a rendelkezésből, mely az eltemettetésre vonatkozik, érezhető, hogy általában határozatlan időre kötik a szerződést, mely a jogosult halálával ér véget, de a Ptk. nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy határozott időre kössék a felek. Megjegyezzük, hogy a korábbi Ptk. az 1959. évi IV. törvény szintén ugyanezeket az elemeket sorolta föl a szerződési kötelezettségek sorában. Alapjaiban nem változott a két szerződés a korábbiakhoz képest.

A tartási szerződésnek nem feltétele hogy egy háztartásban éljen az eltartó és az eltartott, ami pedig a tartás mértékét illeti, „az átlagos színvonalú és mértékű” tartást kell alapul venni. „A szerződés azonban köthető, valamilyen sajátos, akár luxus jellegű igény kielégítésére is.”⁷³

Nem szükséges, hogy valamennyi igényről gondoskodjon azonban a kötelezett, de nem tekinthető tartási szerződésnek az „ami alapján a jogosult betegsége esetére gondozást, ápolást és eltemettetést vállal a kötelezett, viszont ételmezési és lakhatási szolgáltatás biztosításáról nem rendelkezik.”⁷⁴

6:493. § [A szerződés megszűnése]

(1) A szerződés megszűnik a tartásra jogosult halálával.

(2) Több jogosult javára szóló szerződés esetén az egyik jogosult halála után - ha a körülményekből más nem következik - a túlélő jogosult változatlanul követelheti az oszthatatlan szolgáltatásokat, ideértve a megszokott életvitel folytatásához szükséges szolgáltatásokat, és arányosan tarthat igényt az osztható szolgáltatásokra.

(3) A tartásra kötelezett halála esetén a tartási kötelezettség az örökhagyó tartozásaiért való felelősség szabályai szerint annyiban száll át a tartásra kötelezett örökösére, amennyiben a kötelezett haláláig nyújtott tartás az ellenszolgáltatást nem fedezi.

Látható, hogy mind a kötelezett, mind a jogosult oldalán több személy foglalhat helyet. Amennyiben a tartásra kötelezett hal meg, ez a szerződés megszűnését eredményezheti, ha haláláig a nyújtott szolgáltatás és ellenszolgáltatás már fedezi egymást.

Fontos az egyes szerződéstípusok elhatárolása is, mert a gyakorlatban gyakran keverik őket a köztudatban. A tartási szerződés nem azonos az öröklési szerződéssel. „Összegezve: a

⁷¹ Jójárt Eszter: LXVI. fejezet, A tartási szerződés, 2. A szerződés alanyai, 6:491.§-6:496.§. In XXIII. cím, A tartási és az életjáradéki szerződés. In 2013. évi V. törvény A polgári törvénykönyvről kommentárja, Főszerkesztő: Csehi Zoltán, Szerkesztők: Bodzási Balázs – Tókey Balázs, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2021, <https://www.mhk.hu/files/ptk-kommentar.pdf>, 2212. o.

⁷²Tartási- és életjáradéki jog bejegyzése iránti kérelem, <https://kormanyablak.hu/hu/feladatkorok/64/FOLDH00032>

⁷³ Zsiros Gábor: XXIII. cím, A tartási és az életjáradéki szerződés, 6:491.§-6:497, LXVI. Fejezet A tartási szerződés, 1271-1272. o. 1. A tartási szerződés alanyai, 3. A tartási kötelezettség. In Osztovíts András (szerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja, III. kötet, Hatodik könyv: Kötelmi jog, Első rész – Harmadik rész. Opten Informatikai Kft., Budapest, 2014.

⁷⁴ Papp Tekla: Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2023/1. 118-135. 123. o. DOI: 10.32.575/ppb.2023.1.7. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/article/view/6520/5358>

tartási (életjáradéki) szerződést nem teszi öröklési szerződéssé, ha a szerződés akként rendelkezik, hogy a tartásra (életjáradék szolgáltatásra) kötelezett az ellenszolgáltatást a jogosult halálának időpontjában szerzi meg.”⁷⁵

6:494. § [Tartás ellenében ingatlan tulajdonjogának átruházása]

(1) Ha a tartási kötelezettség ellenében a tartásra kötelezettre ingatlan tulajdonjogát ruházzák át, és a tartásra jogosult felhívására a tartásra kötelezett az őt terhelő kötelezettség biztosítására megfelelő biztosítékot nem ad, a tartásra jogosult kérelmére az ingatlan-nyilvántartásba az átruházott ingatlan terheként tartási jogot kell bejegyezni.

A tartási szerződések megkötésének elsődleges oka ingatlan tulajdonjogának megszerzése. „Napjainkban ...a tartási szerződés jelentősége megmaradt, sőt még a szerződések száma is nőtt, mert a társadalom elöregedésével, hozzátartozó hiányában, egyre többen szorulnak rá szerződéssel rendezett tartásra.”⁷⁶ „A tartási jognak az ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzése ugyanakkor nem akadályozza annak, hogy a kötelezett az általa megszerzett ingatlan tulajdonjogát másra átruházza.”⁷⁷

(2) A tartásra kötelezett szerződésszegése esetén a tartásra jogosult a tartásra kötelezett által adott biztosítékból vagy tartási jog bejegyzése esetén az ingatlanból kielégítést kereshet.

„A tartási szerződés alapján nyújtott szolgáltatás ellenértéke – lehet ingó vagy ingatlan, forgalomképes jog vagy követelés, esetleg szerződési pozíció.”⁷⁸

6:495. § [A tartási szerződés módosítása és megszüntetése]

(1) A bíróság a tartási szerződést bármelyik fél kérelmére – mindkét fél érdekeinek figyelembevételével – módosíthatja, ha a szerződés változatlan tartalommal történő fenntartása – különösen a felek megromlott viszonyára tekintettel – indokolatlan.

(2) Ha valamelyik fél magatartása vagy körülményei folytán a természetben való tartás lehetetlenné vált, bármelyik fél kérheti a bíróságtól a szerződés végleges vagy az említett körülmények megszűntéig tartó módosítását életjáradéki szerződéssé. A szerződés módosítása esetén a bíróság az ítéletben meghatározza a tartásra kötelezettet terhelő szolgáltatást.

„A módosítás lehet végleges vagy időleges...Az életjáradéki szerződéssé módosítás során az életjáradék összegét a bíróság a módosítás alapjául szolgáló tartási szerződésben kikötött tartás értékéből kiindulva határozza meg: a járadék összege nem lehet kevesebb, mint amennyit a jogosult tartása értékében ténylegesen kített.”⁷⁹ A Fővárosi Ítéltábla ítéletben megállapította, hogy a tartási szerződés életjáradéki szerződéssé való átalakításával a felek megállapodása még abban az esetben is betölti célját, ha viszonyuk időközben megromlott, „mert a jogosult személye körüli teendőket nem kell ellátni,” vagyis a viszony megromlása nem veszélyezteti a szerződés céljának megvalósulását.⁸⁰

(3) Ha a szerződés célja a szerződés módosításával nem valósítható meg, bármelyik fél kérheti a bíróságtól a szerződés megszüntetését.

(4) A bíróság a felek kérelméhez nincs kötve, de nem alkalmazhat olyan jogkövetkezményt,

⁷⁵ Jójárt Eszter: i.m. 2210. o. 1. A szerződés fogalma, célja, meghatározó jegyei, elhatárolása más szerződéstípusoktól- <https://www.mhk.hu/files/ptk-kommentar.pdf>

⁷⁶ Jójárt Eszter: i.m. 2210. o. 1. A szerződés fogalma, célja, meghatározó jegyei, elhatárolása más szerződéstípusoktól.

⁷⁷ Zsiros Gábor: i.m. 6: 495.§, 2. A tartási jog bejegyzése az ingatlan-nyilvántartásba, 1278. o.

⁷⁸ Jójárt Eszter: i.m. 1. A szerződés fogalma, célja, meghatározó jegyei, elhatárolása más szerződéstípusoktól, 2210. o.

⁷⁹ Jójárt Eszter: i.m. 1. A szerződés módosítása, 2222. o. A szerző utal az alábbi döntésekre: (BH1980.18., BH1997.189.).

⁸⁰ Pf.20530/2021/14

amely ellen mindkét fél tiltakozik.

A szerződés megszüntetésének gyakori oka a bizalomvesztés, ilyenkor „sajátos elszámolási rendszernek kell érvényesülnie. Olyan rendezésre kell törekedni, amely mindkét fél jogos érdekeit figyelembe veszi.”⁸¹ Megemlítjük e helyen, hogy a tartási és az életjáradéki szerződések vonatkozásában született a 4/2008. Polgári jogegységi határozat, mely mind a régi mind az új Ptk. tekintetében irányadó. Ebben a Legfelsőbb Bíróság azt fogalmazta meg, hogy „a tartási követelés iránti per fogalmába beletartoznak a tartási, életjáradéki, illetve öröklési szerződés teljesítése, módosítása, a tartási (öröklési) szerződés életjáradéki szerződéssé alakítása, valamint a szerződés megszüntetése iránti perek is.”

6:496. § [Ingyenes tartási szerződés]

(1) E fejezet rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell az olyan tartási szerződésre, amely alapján a tartásra jogosult ellenszolgáltatás nyújtására nem köteles.

(2) Ha a körülményekből más nem következik, a közeli hozzátartozók között létrejött tartási szerződésből folyó kötelezettségek teljesítéséért ellenszolgáltatás nem jár.

A Ptk. szerint közeli hozzátartozónak az alábbiak minősülnek: a házastárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és a nevelt gyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő és a testvér.⁸²

(3) Az ingyenes tartási szerződés a tartásra kötelezett halálával megszűnik.

Ez egy fontos különbség a többi tartási szerződéshez képest, „vagyis nemcsak a jogosult, hanem a kötelezett halála is feltétlenül szerződést megszüntető jogi tény.”⁸³ Ez egyébként a korábbi Ptk.-ban ugyanígy volt szabályozva.

(4) Ha a szerződés teljesítése vagy életjáradéki szerződéssé módosítása a szerződéskötés után megváltozott vagyoni körülményeinél fogva a tartásra kötelezettre nézve túlságosan nagy megterheléssel járna, a tartásra kötelezett kérheti a bíróságtól a szerződés megszüntetését.

(5) Az ingyenes tartás esetén a tartási kötelezettség teljesítésének megtagadására az ajándékozási szerződés, az eltartó felelősségére az ingyenes szerződésekért fennálló felelősség szabályait kell megfelelően alkalmazni.

V.2. Az életjáradéki szerződés⁸⁴

6:497. § [Életjáradéki szerződés]

(1) Életjáradéki szerződés alapján a járadékadásra kötelezett a járadékszolgáltatásra jogosult javára, annak haláláig, meghatározott pénzösszeg vagy más helyettesíthető dolog időszakonként visszatérő szolgáltatására, a járadékszolgáltatásra jogosult ellenérték teljesítésére köteles.

(2) Az életjáradékot havonta előre kell teljesíteni. A járadékszolgáltatásra jogosult a hat hónapról régebben lejárt és alapos ok nélkül nem érvényesített járadékot bírósági úton nem követelheti.

⁸¹ Zsiros Gábor: i.m. 4. A szerződés megszüntetése, 1281-1282. o.

⁸² Ptk. Nyolcadik könyv, záró rendelkezések, első rész, értelmező rendelkezések, 8:1.§ (1)1.pont.

⁸³ Zsiros Gábor: 1. A szerződés ingyenességéből fakadó speciális rendelkezések, i.m. 1283. o.

⁸⁴ LXVII. Fejezet

(3) Az életjáradéki szerződésre egyebekben a tartási szerződés szabályait kell alkalmazni.

Az életjáradéki szerződés önálló élők közötti szerződéstípus, sok tekintetben irányadóak rá a tartási szerződésnél leírtak. Így ez a szerződés is irányulhat luxusingények kielégítésére is. Havi rendszerességgel pénzösszeg vagy élelmiszer, gyógyszer, termény szolgáltatását jelenti tipikusan. Fontos különbség azonban hogy tartási szerződésre nem módosítható az életjáradéki szerződés.⁸⁵ A személyhez kötöttség és a bizalmi jelleg itt nem tartozik az alapvető jellemzők közé, de a szerencselem itt is fellelhető.⁸⁶ Annak sincs akadálya, hogy a szülő a gyermekeivel tartási, életjáradéki szerződést kössön.⁸⁷

VI. Egyéb alimentációs szerződések

VI.1. Önállósult gondozási szerződés

A Ptk-ban nincs különállóan jelen, de a gyakorlatban gyakori a gondozási szerződés, melyet nevesíteni lehetne a Polgári Törvénykönyvben.⁸⁸ Ebben az esetben hiányoznak a tartási szerződés egyes elemei, vagyis a kötelezett kizárólag gondozást vállal, a saját vagyonából való további eltartást pedig nem.⁸⁹ A szerződés létrejöhet magánszemélyek között is. A szerződés egyetlen dologra terjed ki. Papp Tekla idesorolja a szociális intézmény által nyújtott szerződésen alapuló gondozást is, „itt a jogosult pénzt fizet, de nem kerül sor dolog tulajdonjogának átruházására.” Mindezek alapján Papp Tekla háromféle gondozási szerződést különít el a gyakorlatban: „a résztartási szerződésváltozatot, az önálló gondozási szerződést és azt, amelyben bérleti, vállalkozási, megbízási, egészségügyi kezelési szerződési elemek is megjelennek.”⁹⁰

VI.2. Az öröklési szerződés

Az öröklési szerződést a Polgári Törvénykönyv Öröklési jog című részében találjuk.⁹¹ Ebben a szerződésben az örökhagyó *halála esetére* rendelkezik, tartás, életjáradék vagy gondozás fejében vagyona vagy vagyona egy része tekintetében örökösévé nevezi a vele szerződő felet. Amíg az örökhagyó meg nem hal, addig a másik fél várományos, további jellemzője, hogy nem nélkülözi ez sem a szerencseelemet, illetve életjáradéki szerződéssé

⁸⁵ Lásd ezeket Zsiros Gábor: i.m. 1. Az önálló szerződéstípus, 2. A szerződés tárgya és teljesítése, 3. A tartási szerződés irányadó szabályai, 1285-1286. o. Lásd még Papp Tekla: i.m.125-127. o.

⁸⁶ Papp Tekla: Variációk alimentációs kötelekre, Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2023/1. DOI: 10.32575/ppb.2023.1.7. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/article/view/6520/5358>, 118-135. 125-126.o.

⁸⁷ Oszlanczi Mercédesz: Az alimentációs szerződések aleatórius jellegének változása Történeti és összehasonlító jogi vizsgálatok az új Ptk. perspektívájából*, i.m. 153. o.

http://epa.oszk.hu/02500/02567/00008/pdf/EPA02567_studia_iuvenum_8_143-158.pdf

⁸⁸Lásd Jójárt Eszter: Javaslat a tartási és életjáradéki szerződés jogi szabályozásának változtatására (PJK, 2007/3., 19-29. o.) <https://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/jojart-eszter-javaslat-a-tartasi-es-életjaradeki-szerzodes-jogi-szabalyozasanak-valtoztatasa-pjk-20073-19-29-o/165>

⁸⁹ Dr. Kaprinay Zsófia: A polgári jogi gyakorlatban leggyakrabban előforduló szerződések, Tartási és életjáradéki szerződés, Polgári jog kötelmi különös rész, Projekt azonosító: EFOP-3.6.2-16-2017-00007, Projekt címe: „Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai”, <http://eta.bibl.u-szeged.hu/3691/76/EFOP362%20Olvasolecke11%20Tarta%CC%81s%20e%CC%81s%20e%CC%81letja%CC%81rade%CC%81k%20Kaprinay.pdf>, 4. o.

⁹⁰ Papp Tekla: Variációk alimentációs kötelekre, i.m. 124-125. o.

⁹¹ Második rész, VI. cím, 7:48.§-7.52.§.

átváltoztatható.⁹²

A szerződés érvényességére irányadóak az írásbeli végrendelet szabályai, a korlátozottan cselekvőképes kiskorú és a cselekvőkétségében vagyoni jognyilatkozatai tekintetében részlegesen korlátozott nagykorú örökgyó öröklési szerződésének érvényességéhez pedig a törvényes képviselő hozzájárulása és a gyámhatóság jóváhagyása szükséges.⁹³ Az öröklési szerződéssel érintett vagyontárgyat nem lehet az örökgyónak megterhelni vagy elidegeníteni, ez a rendelkezés semmis. Az örökgyóval szerződő félnek jogában áll az örökgyó engedélye nélkül az öröklési szerződéssel érintett ingatlan tekintetében elidegenítési és terhelési tilalmat bejegyeztetni az ingatlan-nyilvántartásba. A szerződés módosítására és megszüntetésére a tartási és az életjáradéki szerződés szabályai irányadóak. A szerződés megszüntetése azonban a kötelező alaki érvényességi feltételek teljesítése nélkül érvényes, ha az ennek megfelelő tényleges állapot a felek egyező akaratából létrejött. A BDT2008.1724. értelmében: „Érvényes az az öröklési szerződés, amelyben a gondozási, ápolási elemek dominálnak ugyan, de nem hiányzik teljesen a tartás anyagi fedezetének biztosítása. Ilyennek tekinthető az, ha az eltartó az örökgyó lakhatását saját lakásában, pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül biztosítja.” BDT2011.2508. I. „Pusztá gondozásra, gondviselésre érvényesen öröklési szerződés nem köthető. Amennyiben megállapítható, hogy az örökgyó a vállalt gondozási kötelezettségétől függetlenül a gondozásra kötelezett javára szóló végintézkedést kíván tenni, ezáltal az érvénytelen öröklési szerződésbe foglalt nyilatkozata érvényes végrendeleti rendelkezésnek minősül.”⁹⁴

VI.3. Az életbiztosítási szerződés

Az életbiztosítási szerződés a Ptk-ban található, mint a biztosítási szerződések egyik formája.⁹⁵ A biztosító ebben az esetben a biztosított halála vagy meghatározott időpont vagy életkor elérése esetén vállal kötelezettséget pénz egyösszegben vagy járadék formájában (élethosszig vagy meghatározott ideig) történő kifizetésére. Kedvezményezett nemcsak a szerződésben megnevezett személy lehet, de a biztosított vagy annak örököse is. A kedvezményezett személye módosítható. A kedvezményezett személy kijelölése természetesen hatályát veszti, ha a kedvezményezett idő előtt meghal. Ha a biztosított nem fizeti a biztosítás esedékes díját, a szerződés csökkentett biztosítási összeggel fennmaradhat, vagyis a biztosítási díj leszállítható. A szerződés azonban fel is mondható. Az életbiztosítási szerződést - a biztosítási kockázat jelentős növekedésének esetét kivéve – azonban a biztosító nem mondhatja fel. A biztosító mentesül a biztosítási összeg kifizetése alól, ha a biztosított a kedvezményezett szándékos magatartása következtében vesztette életét; a visszavásárlási összeg ebben az esetben az örökösöket illeti meg. A biztosító csak a visszavásárlási összeg kifizetésére jogosult, ha a biztosított szándékosan elkövetett súlyos bűncselekménye folytán, azzal összefüggésben vagy a szerződéskötéstől számított két éven belül elkövetett öngyilkossága következtében halt meg.⁹⁶ Ez a szervezettípus a XIX. században már megjelent hazánkban, „az első biztosítási társaságot Magyarországon 1831-ben alapították meg Triest Általános Biztosító Társulat pesti képviseletével.”⁹⁷

⁹² Papp Tekla: i.m. 129-130. o.

⁹³ 7.49.§(2).

⁹⁴ dr. Tolnai Ildikó, dr. Haupt Egon, dr. Vilimszky Anna, dr. Ribai Csilla: PTK Hetedik könyv: Öröklési jog, Második rész: Végintézkedésen alapuló öröklés, VI. cím: Öröklési szerződés, Magyar Igazságügyi Akadémia, http://projektjeink.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/ptk_e_learning/ptk11/lecke6_lap1.html

⁹⁵ Ptk. Harmadik rész, egyes szerződések, XXII. cím, A biztosítási szerződések, LXIV. Fejezet, 6:477.§-6:484.§.

⁹⁶ 6:484.§.

⁹⁷ Magyar Biztosítás története, <https://www.biztoshely.hu/magyar-biztositas-tortenete.html>

VI.4. A szociális szövetkezet

A szövetkezetek hosszú történelmi múltra tekintenek vissza. Az első hazai szövetkezetek már az 1800-as években megjelentek, de igazi jelentőségre csak a szocializmusban tettek szert. A szövetkezeti és az állami tulajdon kiemelt védelemben részesültek, a szövetkezeteket államosították, a földek nagy része a TSZ-ek kezébe került. Jelenleg a szövetkezetekről külön törvény rendelkezik ez a 2006. évi X. törvény.⁹⁸ A törvény a közösségi szükségletek kielégítésével indokolja a szövetkezetek támogatását és létét. A szövetkezeteknek többféle típusa létezik. „A szociális szövetkezet célja a hátrányos helyzetben lévő tagok számára munkafeltételek teremtése vagy a szociális helyzet egyéb módon történő javítása.” A szövetkezet nevében szerepeltetni kell a szociális szövetkezet megnevezést és a tevékenységére utaló kifejezést is. A törvény értelmében megengedett, hogy közhasznú jogállást kapjon, amelyről részletes szabályokat a 2011. évi CLXXV. törvény tartalmaz. „A szociális szövetkezetnek a természetes személy tagjain kívül legalább egy helyi önkormányzat vagy nemzetiségi önkormányzat, illetve ezek jogi személyiségű társulása, vagy jogszabályban meghatározott karitatív tevékenységet ellátó közhasznú jogállású szervezet tagjának kell lennie.”⁹⁹ A nem természetes személy tagok száma azonban nem haladhatja meg a tagok 25%-át. A tagi munkavégzés a szövetkezetek egyik alappillére, a munka ellentételezése pedig természeti javak átadásával is megvalósulhat. Tagi munkavégzésre irányuló jogviszonyt az létesíthet és tarthat fenn, akit az állami foglalkoztatási szerv legalább három hónapja nyilvántart, vagy aki legalább három hónapja közfoglalkoztatási jogviszonyban áll. A közfoglalkoztatás nem keverendő a közérdekű munkával. Közfoglalkoztatott az a személy, aki alacsony végzettsége vagy a munkalehetőség hiánya miatt kiesett a munka világából már hosszabb ideje.¹⁰⁰

VI.5. A közérdekű nyugdíjas szövetkezet

Ennek a szövetkezet típusnak az a célja, hogy a még aktív időskorú személyek részére munkaerőpiaci foglalkoztatást nyújtson, és ezáltal javítsa a tagok élethelyzetét. A jogalkotó hangsúlyozza, hogy e szervezettípus a közérdeket szolgálja. „A nyugdíjas szövetkezetnek csak természetes személy tagja lehet, a tagok legalább kilencven százaléka olyan természetes személy, aki öregségi nyugdíjban vagy átmeneti bányászjáradékban részesül.” A nyugdíjas szövetkezetnek nem lehet személyes közreműködést nem vállaló természetes személy tagja.¹⁰¹ A szolgáltatás lehet ún. külső szolgáltatás is, vagyis harmadik személy számára is nyújthatja a szövetkezet tagja. A nyugdíjas szövetkezet tagja alapításkor vagy belépéskor vagyoni hozzájárulást köteles vállalni. A törvény fontos megállapításai még, hogy az állam a nyugdíjas szövetkezet tevékenységéhez szükséges és arányos mértékben támogatást nyújthat. A nyugdíjas szövetkezet által nyújtott szolgáltatásokért szolgáltatási díjat kell fizetni, e szövetkezet az éves nettó árbevételének legalább 85%-át a tagok között személyes közreműködésük arányában osztja fel. A nyugdíjas szövetkezetnek a nevében viselnie kell a „közérdekű nyugdíjas szövetkezet” megnevezést hasonlóan a szociális szövetkezetnél írtakhoz. „Mindkét szövetkezeti formánál a tagok aktív életvitel mellett munkavégzésük révén tudnak életkörülményeiken javító, természetbeni ellátásokhoz jutni, és csak a nyugdíjas

⁹⁸ 14-19.§.

⁹⁹ 2006. évi X. tv. 15.§.

¹⁰⁰ <https://kozfoglalkoztatatas.kormany.hu/fogalomtar>

¹⁰¹ 26.§.

szövetkezet esetén van mód a tag gondozásának, ápolásának biztosítására.”¹⁰²

VI.6. Alapítványok alimentációs célra

Az alapítvány az egyesülési jog fogalmi körébe tartozó civil szervezet, amely szervezet esetében a hangsúly a meghatározott célra rendelt alapítványi vagyonon van. Az alapítvány vagyont céljának megfelelően, az alapító okiratban meghatározott módon kell kezelni és felhasználni.¹⁰³

A Ptk. kimondja, hogy az alapító és a csatlakozó hozzátartozója abban az esetben lehet az alapítvány kedvezményezettje, ha az alapítvány célja a hozzátartozó tudományos, irodalmi vagy művészeti alkotásainak gondozása, a hozzátartozó *ápolása, gondozása, tartása, egészségügyi ellátási költségeinek viselése*, iskolai tanulmányainak ösztöndíjjal vagy egyéb módon történő támogatása.¹⁰⁴ Alapítvány öröklési szerződéssel vagy végrendelettel is létesíthető.

VI.7. Megbízási szerződések cégekkel (gondozási, ápolási szerződés) és az egészségügyi kezelési szerződés

Ebben az esetben egy ápolásra szakosodott céggel történik a szerződéskötés, az erre szakosodott intézetben vagy a beteg otthonában, a szolgáltatásért természetesen díjat kell fizetni. (ápolási díj)¹⁰⁵ A szerződés irányulhat az idős beteg felügyeletére is. A szerződés megköthető határozott időre illetve tarthat a beteg haláláig. Amennyiben erre szakosodott egészségügyi szolgáltató végzi a kezelést, ápolást, ezt a formát egészségügyi kezelési szerződésnek is nevezik.¹⁰⁶ Egészségügyi szolgáltató lehet az egészségügyi törvény értelmében „tulajdoni formától és fenntartótól függetlenül minden, egészségügyi szolgáltatás nyújtására és az egészségügyi államigazgatási szerv által kiadott működési engedély alapján jogosult egyéni egészségügyi vállalkozó, jogi személy vagy jogi személyiség nélküli szervezet.”¹⁰⁷

Az egészségügyi kezelési szerződés jogi háttere tehát az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény, de a szerződés egzakt módon nincs nevesítve a törvényben. Gyakran ráutaló magatartással jön létre és az esetek egy részében jellemző csak, hogy eredményhez is kötött. (ilyenek pl. a plasztikai sebészeti beavatkozások) Az orvosi műhibaperek, kártérítési perek ebből a szerződésből fakadnak. Ezzel összefüggésben kimondja az egészségügyi törvény, hogy „az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigényekre, illetve a személyiségi jogsértések esetén követelhető igényekre a Ptk.-nak a szerződésen kívül okozott kárért való felelősségre, valamint a személyiségi jogok megsértésének szankcióira vonatkozó szabályait kell megfelelően alkalmazni.”¹⁰⁸ Ha az egészségügyi szolgáltató tudja bizonyítani, hogy mulasztás nem történt részéről, akkor bizonyítja, hogy nem szegte meg a kezelési szerződést. „A felróhatóság tartalmi kérdései a bírói gyakorlatban három területen érzékelhetők jelentősen: a) a szakmai szabályok, vizsgálati és terápiás eljárásrendek betartása területén; b) a tájékoztatási kötelezettség vizsgálata során; továbbá c) a dokumentációs

¹⁰² Papp Tekla: i.m. 132. o.

¹⁰³ Hatodik rész alapítvány, XXII. CÍM, Ptk. 3:384.§.

¹⁰⁴ Hatodik rész alapítvány XXII. CÍM, Ptk. 3:386. § (2) bek.

¹⁰⁵ Lásd példaként az alábbi szerződést: <https://hospit.hu/down/APOLASI%20SZERZODES-2021-4.pdf>

¹⁰⁶ Lásd részletesen Papp Tekla: i.m. 131. o.

¹⁰⁷ Eütv.3.§f pont.

¹⁰⁸ 244.§(2) bek.

előírások és követelmények tárgykörében.”¹⁰⁹

VI.8. Lakásért járadék program

A lakásért járadék programok az 1990-es évek óta léteznek hazánkban. A program több helyen életbe lépett, az önkormányzatok a lakásért cserébe életjáradékot fizettek az idős embereknek. 2015 óta azonban már csak a biztosítóknak van joga ilyen szolgáltatást nyújtani. Az idős személy természetesen az ingatlanban maradhat és lakása értékét nem egy összegben kapja meg, hanem részletekben. Az ingatlanon fennmarad holtig tartó haszonélvezeti joga. Az ingatlannal kapcsolatos karbantartást a biztosító fedezi. A szolgáltatást az MNB ellenőrzi, mint a biztosítók felügyeletére jogosult szerv. A szolgáltatás jogi háttérét a biztosítási tevékenységről szóló 2014. évi LXXXVIII. törvény adja, mely tartalmazza, hogy a biztosítók jogosultak üzletszerűen járadékszolgáltatást nyújtó tevékenységet folytatni. A szolgáltatás megjelenésekor óriási érdeklődést váltott ki Magyarországon.

VII. De lege ferenda javaslatok, következtetések

A tartás és a tartásdíj kérdését különösen az emberi méltósággal összefüggésben lehet alkotmányjogilag vizsgálni, de érintheti a jó hírnévhez és a magántitokhoz való jogot is. A tartásdíjjal összefüggésben született az Alkotmánybíróság 3179/2014. (VI. 18.) AB végzése. Ebben a testület megállapította, hogy „a tartásra vonatkozó rendelkezések mindaddig alkotmányosak, míg a szülők jogainak korlátozására kizárólag a gyermek érdekében kerül sor, amellyel egyúttal alkotmányos kötelezettségük megvalósulását szolgálják [ABH 2006, 1314, 1317.] a vizsgált körben a tartásra kötelezettek (különösen a szülők) magántitokhoz és személyes adatok védelméhez való jogának korlátozása nem kényszerítő ok nélkül, önkényesen történik, és a korlátozás súlya az elérni kívánt célhoz képest nem aránytalan...” [ABH 2006, 1314, 1321.] „Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy ahogyan a bírósági felhívás vagy a végrehajtói letiltás kiadására vonatkozó szabály nem sérti az emberi méltóságot és nem ütközik a jó hírnévhez való jogba sem, nem sérti ezeket a jogokat a letiltó végzés kibocsátására hasonló feltételek mellett felhatalmazó jogszabály sem, illetve nem feltételezhető, hogy a Vht. szabályai alapján hozott döntés bármilyen, a kötelezett emberi méltóságát vagy jó hírnevét sértő megállapítást tartalmazhatna” (ABH 2006, 1314, 1321.).¹¹⁰

A tartási és az életjáradéki szerződések szabályozását alapvetően megfelelőnek tartom a hatályos formában, a problémát a gyakorlat terén látom. Az állampolgárok nincsenek tisztában az egyes szerződéstípusokkal és az azokból fakadó kötelezettségekkel, gyakran keverik a hasonló szerződéseket. Problémát látok abban is, hogy ezek azok a szerződéstípusok tipikusan, amelyeknél gyakran találkozunk jóerkölcsbe ütköző szerződésekkel. „Ezen szerződések kapcsán akkor merülhet fel a jóerkölcsbe ütközés kérdése, ha valaki olyan emberrel köt tartási szerződést, akinek súlyos betegsége közeli halállal fenyeget.”¹¹¹ Ennek előfordulását azonban a jövőben sem tudja a jog kiküszöbölni. Erre a helyzetre kellene megoldást találni, amely azonban nem egyszerű. A jognak azt a feladatot kellene megoldania, hogy azok a személyek, akik olyan emberekkel kötöttek eltartási vagy életjáradéki szerződést,

¹⁰⁹ Barzó Tímea: Felelősségi alapkérdések az egészségügyben, *Opuscula Civilia*, https://antk.uni-nke.hu/document/akk-copy-uni-nke-hu/Opuscula_Civilia_2019_Barzo_Timea.pdf 2019: június pp. 2-17. 4-5. o. Az idézet a 10-11. oldalon található.

¹¹⁰ Az Alkotmánybíróság 3179/2014. (VI. 18.) AB végzése, [10].

¹¹¹ Halász Csenge: Jóerkölcsbe ütköző szerződések a hazai esetjog tükrében, *Miskolci Jogi Szemle* 16. évfolyam (2021) 3. szám (2. különszám), 128. o. <https://ojs.uni-miskolc.hu/index.php/jogiszemle/article/view/1023/806>

akiknek állapota orvosilag igazolhatóan *rövid időn belül* halállal fenyeget és az orvostudomány mai állása szerint nem gyógyíthatóak, állapotuk nem visszafordítható, azok ne szerezhessenek a tartással arányban nem álló értékű ingatlant eltartási vagy életjáradéki szerződéssel, amennyiben tudomásuk volt a jogosult pontos egészségi állapotáról. Ennek a helyzetnek a bizonyítása azonban jogilag nem lenne egyszerű, hiszen a kötelezettek azt állítanák: nem volt tudomásuk a jogosult közeli halállal fenyegető betegségéről. (A jogosultnak ekkor is lehetősége van ajándékozási szerződést kötni, ha számára ez megfelelő.) A szerződés megkötésébe olyan elemet lehetne beépíteni, közjegyző jelenlétében, amely egy tájékoztató lépés a kötelezett és a jogosult között, és arról tájékoztatja a kötelezetteket, hogy a jogosult közeli halála esetén ingatlant nem szerezhhetnek, csupán a tartással arányban álló értékű ingóságot. Van azonban ezzel *ellentétes álláspont is*, amely szerint *nem minősül jó erkölcsbe ütközőnek* az a szerződés megkötése, ahol nyilvánvalóan tudható a jogosult közeli halállal fenyegető állapota, hiszen ez „azt eredményezné, hogy a gyógyíthatatlan betegségben szenvedők, akiknek a halálával esetleg viszonylag rövid időn belül számolni lehet, éppen az életük legnehezebb időszakában lennének kénytelenek támasz nélkül és segítség nélkül maradni.”¹¹²

Felhasznált irodalom:

Balogh Zsolt – Gárdos-Orosz Fruzsina: 8.5.1.3. Az állami szerepvállalás típusai In Halász Iván (szerk.): Alkotmányjog. Dialóg Campus, Budapest, 2018, 257-258. o.

Balogh Zsolt – Gárdos-Orosz Fruzsina: 8.1.3. Fogalmi elhatárolások: emberi jogok, alapvető jogok, alapjogok, egyéb alkotmányos jogok, alkotmányos célok és értékek, 8.5.2.2. Szociális jogok, 226. o. In Halász Iván (szerk.): Alkotmányjog. Dialóg Campus, Budapest, 2018, 261-262. o.

Barzó Tímea: Felelősségi alapkérdések az egészségügyben, Opuscula Civilia, 2019: június pp. 2-17. 4-5. o. 10-11. o. https://antk.uni-nke.hu/document/akk-copy-uni-nke-hu/Opuscula_Civilia_2019_Barzo_Timea.pdf

Bevezetés. Az osztrák polgári törvénykönyv hatálya a magyar birodalom területén, <https://mek.oszk.hu/13200/13288/13288.pdf>, In az Osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében. Jegyzetekkel és utalásokkal ellátta dr Márkus Dezső a m. Kir. Curia kiegészítő bírójá. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, IV., Veres Pálné utca 3. 1907, 3. o.

Bódi Stefánia – Téglási András: 8.7. Alapvető kötelességek. In Halász Iván (szerk.): Alkotmányjog. Dialóg Campus, Budapest, 2018, 280. o.

A szociális jogok európai pillérének 20 alapelve, Az Európai Bizottság Cselekvési Terve, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_hu

Erdős Csaba: Bevezetés az alapjogi gondolkodásba. In 2.2. Az alkotmánybírói dogmatika, In Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor (szerk.): Alapjogok. Budapest, Ludovika kiadó, 2021. 45. o.

Halász Csenge: Jóerkölcsbe ütköző szerződések a hazai esetjog tükrében. In Miskolci Jogi Szemle, 2021. 16. évfolyam, 3. szám (2. különszám), 128. o.

<https://ojs.uni-miskolc.hu/index.php/jogiszemle/article/view/1023/806>

¹¹² Papp Tekla: i.m. 123. o. idézi az alábbiakat: BH 1989. 230.; Jójárt Eszter: A tartási és életjáradéki szerződés. In Csehi Zoltán (főszerk.): 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021. 2216.; Orosz Árpád: A tartási és életjáradéki szerződés. In Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Nagykomentár a polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez. Kluwer online kommentár (online): 1352.; Orosz Árpád: A tartási és életjáradéki szerződés. In Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. II. kötet, 2181.

<https://hospit.hu/down/APOLASI%20SZERZODES-2021-4.pdf>

Jórárt Eszter: LXVI. fejezet, A tartási szerződés, 2. A szerződés alanyai, 6:491.§-6:496.§, In XXIII. cím, A tartási és az életjáradéki szerződés. In 2013. évi V. törvény A polgári törvénykönyvről kommentárja, Főszerkesztő: Csehi Zoltán, Szerkesztők: Bodzási Balázs – Tókey Balázs, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2021. <https://www.mhk.hu/files/ptk-kommentar.pdf> 2212. o.

Jórárt Eszter: 1. A szerződés fogalma, célja, meghatározó jegyei, elhatárolása más szerződéstípusoktól, A szerződés módosítása, 2210. és 2222. o.

<https://www.mhk.hu/files/ptk-kommentar.pdf>

Jórárt Eszter: Javaslat a tartási és életjáradéki szerződés jogi szabályozásának változtatására (PJK, 2007/3., 19-29. o.) <https://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/joart-eszter-javaslat-a-tartasi-es-életjaradeki-szerzodes-jogi-szabalyozasanak-valtoztatasara-pjk-20073-19-29-o/165>
<https://kormanyablak.hu/hu/feladatok/64/FOLDH00032>

Dr. Kaprinay Zsófia: A polgári jogi gyakorlatban leggyakrabban előforduló szerződések, Tartási és életjáradéki szerződés, Polgári jog kötelmi különös rész, Projekt azonosító: EFOP-3.6.2-16-2017-00007, Projekt címe: „Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai”, 4. o. <http://eta.bibl.u-szeged.hu/3691/76/EFOP362%20Olvasolecke11%20Tarta%CC%81s%20e%CC%81s%20e%CC%81letja%CC%81rade%CC%81k%20Kaprinay.pdf>

<https://kozfoglalkoztataskormany.hu/fogalomtar>

Magyar Biztosítás története, <https://www.biztoshely.hu/magyar-biztositas-tortenete.html>

Márkus Rezső: Az Osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1907. Optk. 282-283. o. és 285-286. o. <https://mek.oszk.hu/13200/13288/13288.pdf>

Oszlanczi Mercédesz: Az alimentációs szerződések aleatórius jellegének változása. Történeti és összehasonlító jogi vizsgálatok az új Ptk. perspektívájából, Studia iuvenum iurisperitorum, 2016. 8. sz. 143-158. o.

Papp Tekla: Variációk alimentációs kötelmekre, Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2023/1. 118-135. o. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/article/view/6520/5358>
DOI: 10.32575/ppb.2023.1.7.

Sári János: 6. A gazdasági, szociális, kulturális jogok – A szociális állam. In Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan. Osiris kiadó, Budapest, 1999, 5. kiadás, 6.1. Alkotmányelméleti és történeti kiindulópontok, 151-154. o.

Szabó Ferenc: Rerum Novarum. In Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/R/Rerum%20novarum.html>

Téglási András: Elméleti alapvetések, jog- és eszmetörténeti kialakulás, 55. o. In Téglási András: A szociális jogok alkotmányos védelme – különös tekintettel a szociális biztonság alapjogi védelmére, Dialóg Campus, Budapest, 2019. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/14719/744_Teglasi%20A_Szoci%20E1lis_jogok_al_kotmanyos_vedelme.pdf?sequence=1

dr. Tolnai Ildikó, dr. Haupt Egon, dr. Vilimszky Anna, dr. Ribai Csilla: PTK Hetedik könyv: Öröklési jog, Második rész: Végintézkedésen alapuló öröklés, VI. cím: Öröklési szerződés, Magyar Igazságügyi Akadémia, http://projektjeink.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/ptk_e_learning/ptk11/lecke6_lap1.html

Zsiros Gábor: XXIII. cím, A tartási és az életjáradéki szerződés, 6:491.§-6:497, LXVI. Fejezet A tartási szerződés, 1271-1272. o. 1. A tartási szerződés alanyai, 3. A tartási kötelezettség. In Osztovíts András (szerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja, III. kötet, Hatodik könyv, kötelmi jog, első rész – harmadik rész. Opten Informatikai Kft., Budapest, 2014.

Zsiros Gábor: 6: 495.§, 2. A tartási jog bejegyzése az ingatlan-nyilvántartásba, 1278. o. 1.A szerződés ingyenességéből fakadó speciális rendelkezések, 1283. o. 4. A szerződés megszüntetése, 1281-1282. o. 1. Az önálló szerződéstípus, 2. A szerződés tárgya és teljesítése, 3. A tartási szerződés irányadó szabályai, 1285-1286. o.

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

Ausztria alkotmánya,

[https://constitutionnet.org/sites/default/files/Austria%20 FULL %20Constitution.pdf](https://constitutionnet.org/sites/default/files/Austria%20FULL%20Constitution.pdf)

Basic Law for the Federal Republic of Germany

https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.pdf

Francia alkotmány

<https://www.conseil->

[constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf](https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf)

Írország alkotmánya

<https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>

Japán alkotmánya,

https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html

Románia alkotmánya

<https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania>

Spanyolország alkotmánya,

<https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>

Svájc alkotmánya

<https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>

Olasz alkotmány,

https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

Törökország alkotmánya,

https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről

2007. évi CLXVIII. törvény az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés kihirdetéséről

1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről

1993. évi XXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről

1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről

1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről, lásd a 10. cikket

27/2013. (X. 9.) AB határozat

1/2014. PJE határozat

PK.89.

Pf.20530/2021/14

BH 1989. 230

Budai Péter

A közös kereskedelempolitika uniós külkapcsolati jogon belüli jelentősége: jogfejlődési-jogtörténeti megközelítés¹

Absztrakt

A legtöbb uniós joggal foglalkozó megközelítés az Európai Unió Bíróságának esetjogát emeli a középpontba. Esetenként azonban szükséges lehet más megközelítéseket is alkalmazni annak érdekében, hogy az uniós jogfejlődés egyes aspektusai árnyaltabban azonosíthatók legyenek. Erre remek például szolgálhat a közös kereskedelempolitika. A kereskedelempolitika hosszú ideig központi (majdhogynem egyeduralkodó) szereppel bír az uniós külkapcsolati jog fejlődése során, amelyre rámutat az Európai Unió Bíróságának esetjoga is. A tanulmány ugyanakkor az esetjog mellett kifejezetten a közös kereskedelempolitika születésének körülményeit és korai szakaszát kívánja bemutatni: a nemzetközi kontextust, az EGK-Szerződés korai időszakában a közös kereskedelempolitika helyzetét, valamint az Európai Bizottság viszonyulását a szakpolitikai területhez. Ezen túl a tanulmány kitér az abban az időszakban az uniós jogi szakirodalom álláspontjára a közös kereskedelempolitika esetén, amely álláspontok rámutatnak a szakpolitika egyes tartalmi és hatásköri kihívásaira. Ezek a körülmények és tényezők azon túl, hogy alátámasztják az Európai Unió Bíróságának pragmatikus megközelítését, rámutatnak arra is, hogy a nemzetközi környezet, a Bizottság és az akadémiai szféra milyen befolyással volt a közös kereskedelempolitika alakulására.

Kulcsszavak: Európai Unió, uniós jog, jogfejlődés, jogtörténet, közös kereskedelempolitika

Abstract

Most approaches to EU law focus on the case law of the Court of Justice of the European Union. However, other approaches may occasionally be necessary in order to identify more nuanced aspects of the development of EU law. A good example could be the common commercial policy. Common commercial policy for a long time played a central (almost dominant) role in the development of EU external relations law, as the case law of the Court of Justice of the European Union points out. However, in addition to the case law, the study aims to provide a specific account of the circumstances and early stages of the birth of the common commercial policy: the international context, the state of the common commercial policy in the early period of the EEC Treaty, and the European Commission's approach to the policy area. In addition, the paper examines the positions taken by the EU legal literature on the common commercial policy at that time, which point to some of the challenges to the policy's content and scope. These circumstances and factors, in addition to supporting the pragmatic approach of the Court of Justice of the European Union, underlines the influence of

¹ „A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

the international environment, the Commission and academia on the development of the common commercial policy.

Keywords: European Union, EU law, development of law, legal history, common commercial policy

I. Bevezetés

Az uniós jogi gondolkodás része, hogy az Európai Unió Bíróságára az uniós jog egyfajta motorjaként vagy épp zászlóshajójaként gondolunk. Úgy vélem, hogy ezt a képet valamelyest árnyalni érdemes, amelyre példaként a közös kereskedelempolitika jelentőségének vizsgálata alkalmas lehet.

A tanulmány célja nem az, hogy egy átfogó fejlődési ívet vázoljon fel a közös kereskedelempolitika jelentőségével összefüggésben és nem is az, hogy részletesen ismertesse az erre vonatkozó esetjogot. A tanulmány sokkal inkább azt célozza meg, hogy a közös kereskedelempolitika jelentőségét kontextusba helyezze. A legtöbb, a közös kereskedelempolitikát az uniós külkapcsolati jog szempontjából vizsgáló mű túlzott hangsúlyt helyez kizárólag a Bíróság pragmatizmusára, figyelembe nem véve azonban más tényezőket, így a Bizottság korai tevékenységét, az ezt befolyásoló trendeket, a tagállamok hozzáállását vagy az akadémiai szféra gondolkodását a problémakörrel. A tanulmány így arra kíván rámutatni, hogy a Bíróság esetjogát megelőzően melyek voltak azok a tényezők, amelyekre a Bíróság reagált, és amely életre hívta a közös kereskedelempolitika már-már univerzális jelentőségét az uniós külkapcsolati jogon belül, és amely hosszú ideig jelen volt. Ez azért szükséges, hogy egyértelművé váljon, az Európai Unió Bírósága mellett más tényezők is befolyásolják az uniós integráció fejlődését.

A tanulmány ívének elméleti alapja Guy Fiti Sinclair megközelítése.² A nemzetközi jogász egyes nemzetközi szervezeteket vizsgálva jutott arra, hogy a külső tényezők, a nemzetközi szervezet egyes szervei, de akár az akadémiai szféra is milyen befolyással vannak a nemzetközi szervezet hatásköreinek alakulására. Az ilyen folyamatok azt okozzák, hogy habár az egyes nemzetközi szervezetek alapító szerződéseinek hatásköri rendelkezései nem változnak, a folyamat különböző szereplői segítségével ezek a hatáskörök mégis bővülnek. Ezt a változást sokszor a nemzetközi bíróságok legitimálják. Korábbi kutatásaim arra irányultak, hogy rámutassak ezen elméleti keret alkalmazásának lehetőségeire az uniós jog fejlődése esetén. Jelen esetben a tanulmány a közös kereskedelempolitika születésénél emeli ki a megfelelő szereplők esetén a folyamat ismeretéhez szükséges elemeket, így a GATT jelentőségét, az akadémiai szféra által feltett fő kérdéseket a közös kereskedelempolitika rendelkezései esetén, a tagállamok hozzáállását, de a Bizottság pozícióját is. Ezt természetesen az Európai Unió Bírósága releváns esetjoga ismertetése követi, időről-időre rámutatva a releváns külső tényezőkre is.

A tanulmány az uniós jogforrásokon és az Európai Unió Bíróságának esetjogán túl jogon kívüli, történelmi forrásokat és archívumokban megtalálható dokumentumokat is felhasznál.

II. A történelmi kontextus

² Sinclair, Guy Fiti: *To Reform the World - International Organizations and the Making of Modern States*, Oxford University Press, Oxford, 2017.

II.1. A kereskedelempolitika nemzetközi környezete

A második világháborút követően jelentős változások következtek be a nemzetközi kereskedelemben. A Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet (ITO) alapjául szolgáló Havannai Charta³ elfogadását ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok nem támogatta. Helyette, mivel az államok egyébként a kereskedelem liberalizálását kifejezetten szorgalmazták, 1947-ben létrejött az Általános vámtarifa- és kereskedelmi egyezmény (a továbbiakban: GATT), amelynek alapítói között voltak a Benelux-államok és Franciaország is. Az Európai Gazdasági Közösség (a továbbiakban: EGK) alapító államai közül Olaszország 1950-ben, míg Németország 1951-ben csatlakozott. A GATT már az elejétől kezdve problémákkal küzdött, így azzal is, hogy mivel nem volt jogi személyisége, így nemzetközi szervezetnek sem volt tekinthető.⁴ A GATT struktúrája nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a különböző fordulók során megvalósuljon az iparcikkre vonatkozó vámok, de ugyanúgy az egyéb kereskedelmi akadályok (menyiségi korlátozások, szubvenciók) csökkentése. Az is igaz ugyanakkor, hogy a GATT bizonyos területeken nem akart liberalizálást bevezetni: nem foglalkozott a mezőgazdasággal és a mezőgazdasági termékekkel, de a pénzügyi szektorral, az építőanyagokkal és a közüzemekkel sem.⁵ Az is igaz azonban, hogy már egészen korán megfigyelhető jogfejlődés a GATT-on belül, amelyek hatottak a tagállamok kereskedelempolitikáira és egyébként a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokra. A diszkriminációt tilalmazó, a kereskedelmi liberalizációt és a kölcsönösséget elősegítő, a védintézkedésekre vonatkozó és a fejlődő országok esetén azok kedvezményes helyzetét biztosító jogi normák mind hozzájárultak a nemzetközi kereskedelmi szabályok változásához.⁶

Megjegyzendő, hogy annak ellenére, hogy a második világháborút követően megélné a jogalkotás a nemzetközi kereskedelem terén a GATT és később a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (a továbbiakban: OECD) létrehozásával, ez egyáltalán nem jelentett gyökeres változást eleinte. Az időről-időre megjelenő protekcionizmus a második világháborút követően is jelentős maradt, még az EGK tagállamai esetén is. Emellett jól látható, hogy a protekcionizmus más államoknál is megjelent, így különösen az Amerikai Egyesült Államok esetén.⁷

II.2. Az EGK külkapcsolataira vonatkozó hatáskörei

Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Szerződés (a továbbiakban: EGK-Szerződés) rendelkezett az uniós külkapcsolatokat érintő hatáskörökről. A rendelkezései érintették az újabb államok csatlakozására, az államokkal és nemzetközi szervezetekkel való együttműködésre, valamint a kereskedelempolitikára vonatkozó rendelkezéseket is.⁸ Megjegyzendő azonban, hogy a kereskedelempolitika egy ideig nem került a figyelem középpontjába. Ez több okra vezethető vissza.

³ Final Act of the United Nations Conference on Trade and Employment-Havana Charter for an International Trade Organization. http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/havana_e.pdf.

⁴ Horváth Balázs: Az Európai Unió és a Kereskedelmi Világszervezet kapcsolatának alapkérdései, 577-581. o. In Állam- és Jogtudomány, 2006/4. szám, 577-610. o.

⁵ Finlayson, Jock A. – Zacher, Mark W.: The GATT and the Regulation of Trade Barriers: Regime Dynamics and Functions. 579. o. In International Organization, Vol 35, No 4, 1981, 561-602. o.

⁶ Uo. 560-584. o.

⁷ Pongrácz Alex: A nemzetközi kereskedelem liberalizálásának főbb aspektusai és hatásuk a nemzetállami szuverenitásra – A WTO regulációs szerepének értékelése, 105-106. o. In Külügyi Szemle, 2015/1. 104-116. o.

⁸ Noël, Emile: The External Relations of the EEC and Its Internal Problems, 159-160. o. In Government and Opposition Vol 10, No 2, 1975, 159-166. o.

Az EGK-Szerződéssel összefüggésben a fő kérdések sokkal inkább arra fókuszáltak, mennyiben lépnek túl annak rendelkezései az egyszerű nemzetközi szerződéseken, és mennyiben határoznak meg a magánszemélyek számára közvetlenül jogokat és kötelezettségeket.⁹ Ennek mintegy folyománya volt a közösségi jog egységes végrehajtásának biztosítása is, amely a Bizottság, az akkori jogászok és a Bíróság tevékenységének köszönhetően a közösségi jog egyes rendelkezései közvetlen hatályának és elsőbbségének Bíróság általi kimondását eredményezte.¹⁰ Jól látható, hogy ezek a kérdések sokkal inkább a közös piac alapjainak biztosítására irányultak, nem pedig az EGK külkapcsolatainak alaposabb megértésére.

Emellett, az EGK külkapcsolatokra vonatkozó hatáskörei esetén a tagállamok nem szerettek volna bizonytalan természetű és tartalmú hatásköröket biztosítani az integráció számára. A Tanácson belül uralkodó álláspont volt, hogy ne kössenek korlátlan időtartamú kereskedelmi szerződéseket. Emellett a tagállamok külpolitikái az EGK korai időszakában dominálták az EGK külpolitikai irányvonalát. Erre példa Franciaország, aki ellenezte a KGST országokkal, Izraellel és Japánnal történő kapcsolatfelvételt, valamint, Német Szövetségi Köztársaság, aki ugyanígy ellene volt az EGK-nak az Német Demokratikus Köztársasággal való kapcsolatai erősítésének. A Tanács részéről egyes ott dolgozó jogászok is kifejezetten megszorító módon értelmezték az EGK külkapcsolati hatásköreit. A Tanácson belül az egyik legjelentősebb jogi tanácsadó, Jean Mégret is azt az álláspontot képviselte, hogy valamennyi külkapcsolati hatáskörét az EGK-nak kifejezetten szűken kell értelmezni, amely álláspontot a Tanács minden fórumon képviselt is.¹¹ Ez a tendencia ugyanakkor idővel megváltozott. A Bíróság a C-22/70. sz. ERTA-ügyben rendelkezett a beleértett külső hatáskör lehetőségéről azokban az esetekben és akkor, amennyiben az a közös szabályokat érintheti, vagy azok alkalmazási körét megváltoztathatja.¹² A Bíróság ezen döntése lényegében lehetővé tette, hogy olyan esetekben is élhessen a külkapcsolatok területén hatásköreivel az EGK, amikor azt kifejezetten nem rögzítik az EGK-Szerződés rendelkezései, de azok gyakorlásából következik az. A beleértett külső hatáskörök gyakorlása lényegében jelzésértékű volt a Bíróság későbbi esetjogára nézve is.

II.3. A kereskedelempolitika bizonytalan természete az EGK esetén

II.2.3.1. A kereskedelempolitika az EGK-Szerződésben

Az EGK-Szerződés külön rendelkezéseket tartalmazott a kereskedelempolitikára vonatkozóan. Ez nem véletlen, mivel az alapítók is belátták, hogy a közös külső vámtarifa létrehozásához, amely lehetővé tette a vámunió és a közös piac működését, szükség volt egy közös kereskedelempolitika létrehozásához is.¹³ Az EGK-Szerződés preambuluma rendelkezett arról, hogy a nemzetközi kereskedelem korlátozásainak csökkentésére egy közös

⁹ Rasmussen, Morten Revolutionizing European Law: A history of the Van Gend en Loos judgment, 140-151. o. International Journal of Constitutional Law. Vol 12., 2014, 136-163. o.

¹⁰ Uo. 152. o.

¹¹ Leopold, Patricia M. External Relations Power of EEC in theory and in practice, 58-62. o. The International and Comparative Law Quarterly Vol 26, No 1, 1977, 54-80. o.

¹² C-22/70. sz. Bizottság v. Tanács (ERTA)-ügyben hozott 1971. március 31-én hozott ítélete, ECLI:EU:C:1971:32.

¹³ Everling, Ulrich: Legal Problems of the Common Commercial Policy in the European Economic Community, 150-151. o. In: Common Market Law Review, Vol 4, No 2, 141-165. o.; Norton, Joseph J.: The Common Commercial Policy of the EEC: Developments in the Final Stage, 53. o., Vanderbilt Journal of Transnational Law, Vol 44, 1972, 44-85.

kereskedelempolitika lehet alkalmas, amelyet a szerződés 3. cikk b) pontja is megerősített.¹⁴ A kereskedelempolitikára vonatkozó részletes rendelkezéseket az EGK-Szerződés 110-116. cikkei határozták meg, amelyek közül a 110-113. cikkek foglalkoztak a kereskedelempolitika tartalmával, valamint az átmeneti időszakokkal, a 115. cikk a védintézkedések lehetőségével, valamint a 116. cikk a tagállamok közös fellépésével.

Az EGK-Szerződés 110. cikke rendelkezett a tagállamok közötti vámunió létrehozásáról, amely hozzájárul a világkereskedelem harmonikus fejlődéséhez, a kereskedelmi korlátozások fokozatos csökkentéséhez, ill. eltörléséhez. Megjegyzendő, hogy ez a cikk szellemiségében hasonlít a GATT céljaihoz, amely kifejezetten a kereskedelmi korlátok lebontását célozta.¹⁵ A 111. cikk sorolta fel az átmeneti időszak végét követően hatályba lépő rendelkezéseket. Ezek alapján az átmeneti időszak végét követően a tagállamok a harmadik országokkal fenntartott kereskedelmi kapcsolataikat úgy hangolják össze, hogy legkésőbb az átmeneti időszak lejártáig megteremtsék a végrehajtáshoz szükséges feltételeket a közös kereskedelempolitika megvalósításához. A rendelkezések szerint a Bizottság javaslatokat nyújt be a Tanácsnak azon eljárásra vonatkozóan, amely az átmeneti időszak alatt a közös fellépés kialakítására és megvalósítására lehetőséget biztosít. A cikk emellett lehetőséget biztosít arra is, hogy ez alatt az időszak alatt a Bizottság ajánlásokat terjesszen elő a Tanács elé a harmadik országokkal a közös vámtarifára vonatkozó tárgyalásokkal összefüggésben. Az átmeneti időszak alatt a tagállamok konzultálva megtesznek minden szükséges intézkedést annak érdekében, hogy kiigazítsák harmadik országokkal való vámtarifa-megállapodásaikat és hogy egymás között biztosítsák vámrendszerük egységességét. Megjegyzendő, hogy az említett átmeneti időszak 1970. január 1-jén járt le, ameddig a tagállamoknak a vonatkozó feltételeket kellett volna kialakítaniuk a kereskedelempolitikai rendelkezések alkalmazására. Az ehhez szükséges alapok közül erre az időpontra csak a vámuniót sikerült létrehozniuk.¹⁶ A 112. cikk a harmadik országokba irányuló exporttámogatásra irányuló intézkedések fokozatos harmonizálását írta elő a tagállamok számára annak érdekében, hogy a verseny ne torzuljon.¹⁷ Emellett, a 113. cikk rendelkezett arról, hogy az átmeneti időszak lejártát követően a közös kereskedelempolitika egységes elveken alapul, *különösen* a vámtarifa-módosítások, a vám- vagy kereskedelmi megállapodások megkötése, a vám- vagy kereskedelmi intézkedések összehangolása, az exportpolitika és a kereskedelmi védintézkedések, beleértve a dömping vagy szubvenciók esetén meghozandó intézkedések esetén.¹⁸ A 115. cikk lehetőséget teremt arra, hogy kivételes esetben a Bizottság felhatalmazza a tagállamokat védintézkedések megtételére, amelyek feltételeit és részleteit a Bizottság határozza meg. Ugyanakkor, ha veszélyhelyzet adódik az átmeneti időszak alatt, a tagállamok is meghozhatják ezeket a rendelkezéseket, amelyről a tagállamok értesítik a Bizottságot.¹⁹ Végül, a 116. cikk rendelkezik arról, hogy az átmeneti időszak végétől kezdődően a tagállamok minden ilyen kérdésben bármely gazdasági vonatkozású nemzetközi szervezet keretében csak közös fellépés útján járhatnak el, amely az EGK intézményei útján történik.²⁰

Jól láthatóan ezek a rendelkezések arra utalnak, hogy jelentős szerepet szántak az EGK-n belül a közös kereskedelempolitika kialakítására. Az is igaz ugyanakkor, hogy ezekből a rendelkezésekből nem derül ki a közös kereskedelempolitika terjedelme, de az sem, hogy pontosan milyen természete is van az EGK ezen hatáskörének.

¹⁴ Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés, 3. cikk b) pont.

¹⁵ Uo. 110. cikk.

¹⁶ Uo. 111. cikk.

¹⁷ Uo. 112. cikk.

¹⁸ Uo. 113. cikk.

¹⁹ Uo. 115. cikk.

²⁰ Uo. 116. cikk.

Kiemelendő, hogy az EGK-Szerződés kifejezett rendelkezést tartalmazott arra vonatkozóan, hogy a tagállamok minden olyan nemzetközi kötelezettsége esetén, amelyek az EGK alapítása előtt keletkeztek, az EGK-Szerződés rendelkezései nem érintik ezeket a jogokat és kötelezettségeket. Ha azonban az EGK-Szerződés rendelkezései nem egyeztethetőek össze ezekkel a rendelkezésekkel, akkor a tagállamoknak megfelelő lépéseket kell tenni ezek összehangolására.²¹ Ezzel összefüggésben kiemelendő, hogy amikor a tagállamok csatlakoztak a GATT-hoz, akkor lényegében csak a kereskedelmi hatásköreiket a GATT rendelkezéseivel összhangban gyakorolhatták már. Ezt követte a vámunió létrejötte 1968-ban, míg a kereskedelempolitika rendelkezései esetén ismertetett átmeneti időszak 1970. január 1. napjával szűnt meg. A rendelkezésekből így arra lehetett következtetni, hogy ezekben a kérdésekben immáron az EGK jár el.²²

II.3.2. A kereskedelempolitika és az Európai Bizottság

Az Európai Bizottság a közös kereskedelempolitika esetén már a legelejétől kezdve fontos szerepet játszott. Az intézmény és a szakpolitika viszonya a következőképpen jellemezhető:

Először, az EGK és kifejezetten a Bizottság prioritásai közé tartozott egy szabadkereskedelmi térség létrehozásának elősegítése, amely magában foglalja a GATT szabályaival összhangban a kereskedelem liberalizálását.²³ Ez a prioritás érzékelhető a Bizottság vonatkozó akkori szervezeti struktúrájából is. A GATT-tal összefüggő tárgyalásokat a Bizottság részéről a Külkapcsolati Főigazgatóság végezte, Jean Rey vezetésével. A tagok közül Theodorus Hijzen, az általános ügyekért és a multilaterális kereskedelempolitikáért felelős divízió vezetője volt az, aki kifejezetten a GATT-tal való tárgyalásokért felelt 1958 és 1964 között. Megjegyzendő, hogy ez az azért van, mivel a struktúra tudatosan úgy került kialakításra, hogy a GATT-tal kapcsolatos tárgyalásokért ugyanaz a divízió legyen a felelős, amelyik az Egyesült Államokkal és Kanadával való tárgyalásokért is felel (és amely egyébként a kereskedelempolitikával átfogóan is foglalkozik). Ez akkor sem változott meg, amikor Jean Rey a Bizottság elnökévé vált (1967-1970), amikor az átalakítások során ugyanazon főigazgatóság alá kerültek a főbb kereskedelmi partnerek, a GATT, valamint az OECD.²⁴ Ez az intézményi struktúra nemcsak arra mutat rá, hogy a kereskedelempolitika kiemelt figyelmet élvezett a Bizottságon belül, de arra is, hogy kiemelten kezelték az egyes nemzetközi szervezeteken belüli tevékenységet is.

Másodszor, a Bizottság részéről felmerülő nyilatkozatokból kiderül, hogy a kereskedelempolitika jelentős prioritással bírt az intézmény számára. Megjegyzendő, hogy Főhatóságként, de később az EGK-Szerződés elfogadását követően közvetlenül még a vámunió jelentőségét hangsúlyozták a Bizottság képviselői. 1959-i²⁵ és 1961-i²⁶ beszédeiben

²¹ Uo. 324. cikk (1) bekezdés.

²² Horváthy 2006 595. o.

²³ Bossuat, Gérard – Legendre, Anais: The Commission's role in external relations, 350-351. o. In The European Commission 1958-1972 – History and memories of an institution, 339-377. o. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ebec8b45-1aab-4d57-887f-0da73489b19e>, letöltés ideje: 2023.05.26.; Steenbergen, Jacques: The Common Commercial Policy, 246. o., Common Market Law Review, Vol 17, No, 2, 1980, 229-249. o.

²⁴ Gérard – Anais 340-344. o.

²⁵ Record of a speech by Professor Walter Hallstein, President of the Commission of the European Economic Community at the annual dinner of the Foreign Press Association. The Hague, 1959. január 24., <http://aei.pitt.edu/14891/>, letöltés ideje: 2023.06.01.

²⁶ Address by the President of the European Economic Community, Professor Dr. Walter Hallstein, to officials of the AFL-CIO. Washington, DC, 1961. május 16., <http://aei.pitt.edu/14763/>, letöltés ideje: 2023.06.01.

a Bizottság akkori elnöke, Wallter Hallstein, 1961-i beszédében Sicco Mansholt,²⁷ 1963-i interjújában Robert Marjolin,²⁸ valamint 1967-i anyagában Harold Heck²⁹ még a vámok fontosságát hangsúlyozta a kereskedelempolitika esetén. Ez a 70-es évekre jól láthatóan megváltozott. 1971-ben a Barre tervek már nagyobb hangsúlyt helyeztek a kereskedelempolitika liberalizációjára, amelynek oka, hogy a gazdasági és a monetáris politikákat kívánta összehangolni. Raymond Barre beszámolója már arra utal, hogy a kereskedelempolitikánál más eszközöket is számba vett.³⁰ Sir Christopher Soames, a Bizottság alelnöke 1973-ban tartott beszédében már a mezőgazdaság jelentőségét hangsúlyozta, míg 1975-ben tartott strasbourgi beszédében kiemelte annak jelentőségét is, hogy a Bizottság ki kíván tárgyalni egy olyan kódexet, amely gátolja az új sztenderdek, így például a környezet védelme miatt elfogadott szabályokból következő kereskedelmi akadályok megjelenését.³¹ Ezekből arra lehet következtetni, hogy a kereskedelempolitika jelentéstartalma ekkor már változóban volt.

Harmadszor, a Bizottság politikájának központi részét képezte a multilaterális fórumokon való megjelenés. Kiemelendő, hogy a Bizottság szorosan együttműködött az egyes nemzetközi szervezetekkel és aktívan részt is vett azok munkájában. Ez sem teljesen minden nélkülöz minden előzményt: az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés szövegében már akkor utalt az ITO létrehozását célzó Havannai Chartára. Ennek jogi és filozófiai alapja az volt, hogy az EGK lényegében a tagállamok által létrehozott vámuniónak számított.³² Mivel a GATT 1947 XXIV. cikk 7. bekezdése szerint a részes államoknak kötelezettsége, hogy a vámunióhoz történő csatlakozásról haladéktalanul értesítse a többi szerződő felet.³³ Az EGK tagállamai ezt még 1957-ben kezdeményezték.³⁴ Emellett a Bizottság látta el az Unió képviselőjét a GATT-on belül, amely esetén igyekezett az EGK és tagállamai teljes egységét mutatni.³⁵

Megemlítendő, hogy a közös külső vámtarifa és az akkor kilátásba helyezett közös agrárpolitika aggodalomra adott okot a GATT-on belül, amely esetén a Bizottság volt az, amely azon igyekezett, hogy valamennyi tagot a szervezeten belül megnyugtasson. Ebben segítette a Bizottságot a GATT főtitkára, Wyndham White is. Az EGK végül be tudta bizonyítani a tárgyalások során, hogy a tagállamok által közösen alkalmazott vámtarifa nem veszélyeztetni a GATT által szabott irányt a liberalizáció felé.³⁶ Ezzel párhuzamosan a szervezet a Bizottság számára egyre jelentősebbé is vált: amellett, hogy a Bizottság a kereskedelem liberalizálására vonatkozó intézkedések bevezetését szorgalmazta, jelentősebb egyoldalú kedvezmények elfogadását sürgette a fejlődő országok javára, amelyet maga a GATT is támogatott.³⁷ Kiemelendő az OECD is, amelyen belül a Bizottság látta el az EGK

²⁷ Speech by Vice-President [of Commission of the European Economic Community] Mansholt before Britain in Europe and Europe House. London, 1961. március 28., <http://aei.pitt.edu/14756/>, letöltés ideje: 2023.06.01.

²⁸ Interview of Robert Marjolin [Vice-President of the Commission of the European Communities] by John Gibson. Washington, D.C., 1963. szeptember 27., <http://aei.pitt.edu/14320/>, letöltés ideje: 2023.06.01.

²⁹ Heck, Harold (1967) EEC Tariff Walls: No Ministep But No High Hurdle Either., <http://aei.pitt.edu/101060/>, letöltés ideje: 2023.06.01.

³⁰ Barre on the „Barre plan.” European Community. No. 143, March 1971., <http://aei.pitt.edu/43785/>, letöltés ideje: 2023.06.01.

³¹ Address [on trade policy] by Sir Christopher Soames, Vice President of the Commission of the European Communities, at a luncheon meeting of the European Chambers of Commerce. New York, 1973. október 30., <http://aei.pitt.edu/13957/>, letöltés ideje: 2023.06.01.

³² Horváthy 2006 590-592. o.

³³ GATT 1947 XXIV. cikk 7. bekezdés.

³⁴ Horváthy 2006 593. o.

³⁵ Gérard – Anais 340. o.

³⁶ Coppolaro, Lucia: The Making of a World Trading Power – The European Economic Community (EEC) in the GATT Kennedy round Negotiations (1963-1967), Ashgate, UK, 103. o.

³⁷ Gérard – Anais 359. o.

képviselétét. Megjegyzendő, hogy az OECD-egyezmény kiegészítő jegyzőkönyvének 13. cikke szerint a Bizottság részt vesz az OECD munkájában. Habár a Bizottságnak nem volt szavazati joga az OECD-n belül, lehetősége volt részt venni és felszólalni az OECD találkozóin, amely lehetőségével élt is.³⁸ Ezek arra mutatnak rá, hogy a Bizottság kifejezetten aktív volt az egyes nemzetközi szervezeteken belül.³⁹

Végül, kiemelendő a Jogi Szolgálat jelentősége is a történetben. Ekkora már tudvalevő volt, hogy a Bizottság Jogi Szolgálata egy kifejezetten integrációpárti álláspontot képvisel. Ennek legfőbb képviselője Michel Gaudet volt, aki 1969-ig vezette a divízió, és az ő nevéhez fűződött a Van Gend en Loos és a Costa v. ENEL-ügyekben ellátott jogi képviselete a Bizottságnak, valamint a már-már alkotmányos természetű érvrendszer kialakítása is, amely ugyancsak megjelent a Bíróság döntéseiben.⁴⁰ Mindemellett az ő szellemiségét átvevő munkatársai voltak, akik az ERTA-ügyet a Bizottság elé vitték. Ez azt jelenti, hogy ez a Gaudet által kijelölt irány a későbbiekben is jelen volt a Jogi Szolgálaton belül. Nem meglepő, hogy az ERTA-ügy döntését követően nem sokkal újabb, az uniós külkapcsolati jogot érintő kérdés is került a Bíróság elé.⁴¹

II.3.3. A kereskedelempolitikával kapcsolatos értelmezések az akadémiai szféra számára

Megjegyzendő, hogy a témával foglalkozó közösségi jogászok egészen korán megállapították, hogy a rendelkezések hiányosságban szenvednek, mivel nem állapítható meg, pontosan mire is terjed ki a közös kereskedelempolitika. Everling már 1966-os cikkében felhívta a figyelmet arra vonatkozóan, hogy a rendelkezések nem tartalmazzák a közös kereskedelempolitika meghatározását. Emellett megállapítja azt is, hogy a 113. cikk csupán az egyes kvótákra vonatkozó megállapodások megkötését lehetővé tevő hatáskört határozza meg, míg más, egyébként a „klasszikus értelemben vett” kereskedelmi megállapodások megkötését harmadik országokkal nem teszi lehetővé.⁴² Ezzel szemben Tallec (1971) és Norton (1972) hangsúlyozza, hogy a 113. cikk magában foglalja a „klasszikus” kereskedelmi kérdéseket, úgymint a vámtarifák megállapítása és más kvantitatív korlátozások alkalmazások (importtilalom, kvóták és ezzel azonos hatású mennyiségi korlátozások).⁴³ A kereskedelempolitika egyes modern aspektusai azonban már tükröződnek a 113. cikkben, mint az exportpolitika, a dömping vagy a szubvenciók. Tallec ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a rendelkezés csupán példálózó felsorolást ad a kereskedelempolitikára vonatkozóan.⁴⁴ Még átfogóbb megközelítést alkalmazott Pescatore amikor megállapította, hogy a kereskedelempolitika valójában valamennyi olyan intézkedést magában foglal, amely szükséges ahhoz, hogy a külvilággal kapcsolatos valamennyi gazdasági viszonyt szabályozzon.⁴⁵ Everling már ekkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a szerződés

³⁸ Carrol, Peter – Kellow, Aynsley: The OECD. In: Jargensen, Knud Erik – Laatkainen, Katie Verlin: Routledge Handbook on The European Union and International Institutions, Routledge, London and New York, 248-250. o.

³⁹ Ld. Pinder, John: The Community's Need for an Active External Economic Policy, The World Today, Vol. 31., No 9, 1975, 368-375. o.

⁴⁰ McNaughton Anne: Acts of Creation – The ERTA Decision as a Foundation Stone of the EU Legal System, In Nicola, Fernanda – Davies, Bill: EU Law Stories – Contextual and Critical Histories of European Jurisprudence, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, 136-137. o.

⁴¹ Rasmussen, Morten: Establishing a Constitutional Practice of European Law: The History of the Legal Service of the European Executive, 1952-1965, 377. o., Contemporary European History, Vol 21, No 3, 2012, 375-397. o.

⁴² Everling 149-150. o.

⁴³ Le Tallec, Georges: The Common Commercial Policy of the EEC, 735. o. The International and Comparative Quarterly, Vol 20, No 4, 1971, 732-745. o.; Norton 54-62. o.

⁴⁴ Le Tallec 735-739. o.

⁴⁵ Uo. 738. o.

rendszeréből és a már elfogadott jogalkotási aktusokból jól látható a közös kereskedelempolitika kiterjedtsége: amellett, hogy összefüggésbe hozza azt a közös külső vámtarifa alkalmazásával, kereskedelempolitikai rendelkezések jelen vannak az egyes társulási megállapodásokban, de ugyanúgy az agrárpolitika esetén is megjelenik az import kérdése.⁴⁶ Ekkoriban azonban kérdéses volt még, hogy a közös kereskedelempolitika vajon kiterjed-e például a szolgáltatások, a letelepedés és a közlekedés szabályozására, ahogy azt Brinkhorst állította, vagy azok különálló szakpolitikát képviselnek.⁴⁷

Az is kérdéses volt, hogy a közös kereskedelempolitika mennyiben követi az egyes nemzetközi trendeket. Tallec kitért arra, hogy a vámpolitikai intézkedések jelentősége csökkent főként amiatt, hogy a GATT és az UNCTAD is ezen rendelkezések csökkentését kívánja a kereskedelem minél nagyobb mértékű liberalizálása érdekében.⁴⁸ Kim 1968-as cikkében logikusan tette fel azt a kérdést, hogy ezek a rendelkezések mennyiben vannak összhangban a GATT szabályozásával.⁴⁹ Everling és Pescatore hangsúlyozza, hogy a szövegezésből nem következik egyértelműen a kereskedelempolitika közösségi politika természete sem, csupán annyi, hogy az egységes elveken alapul, amely azonban inkább a tagállamok politikáinak összehangolására utal, egy ilyen értelmezés ugyanakkor a „Szerződés betűjével” lenne ellentétes.⁵⁰

Ezek alapján látható, hogy az egyes szerzők rátapintottak akkoriban a közös kereskedelempolitikával összefüggő fő kérdésekre: arra, hogy mi is annak pontos tartalma és természete (és kifejezetten annak kizárólagossága), illetve, hogy vajon mennyiben van az EGK által létrehozott közös kereskedelempolitika összhangban a már ismertetett nemzetközi trendekkel. Ezek összeolvasva a Bizottság tevékenységével, valamint a GATT-on belüli viszonyokkal egyértelművé tették a problémát, hogy a kérdés egyszerre hordoz magában elméleti és gyakorlati problémákat: amellett, hogy nem volt egyértelmű, hogy a közös kereskedelempolitika mit takar, és mit foglal magában, így az sem volt egyértelmű, hogy egyébként a nemzetközi kereskedelmi szervezetek viszonyrendszerébe mennyiben illeszkedik ez a szakpolitika.

III. A Bíróság esetjoga: legitimáció és pragmatizmus

III.1. Az 1/75. sz. vélemény és annak jelentősége

Bartha utal arra, hogy a Massey-Ferguson döntésében⁵¹ a Bíróság már hangsúlyozta, hogy a vámunió hatékony működése igazolja az EGK-Szerződés 9., 110. és 113. cikkének, valamint a vonatkozó hatásköröknek a tág értelmezését. A Bíróság érzékelhette ugyanakkor a szakirodalom által már ismertetett problémákat, mivel későbbi, az ERTA-ügyet követő esetjogában kitért erre. Az erre vonatkozó 1/75. sz. vélemény⁵² alapja az volt, hogy a tagállamok 1974-re sem hangolták össze exporthitel-rendszereiket teljes mértékben,

⁴⁶ Everling 155. o.

⁴⁷ Lauwaars, Richard H: The External Relations of the Unified European Community, 346-347. o., Common Market Law Review, Vol 5, No 3, 1986, 346-347. o.

⁴⁸ Le Tallec 735. o.

⁴⁹ Kim, Cae-One: Developments in the Commercial Policy of the European Economic Community, 149. o., Common Market Law Review, Vol 8, No 2, 1971, 148-167. o.

⁵⁰ Everling 151. o.; Pescatore: Les relations extérieures des Communautés Européennes, Recueil des Cours, Vol 95, 1961, 148-168. o.

⁵¹ C-8/73. sz. Hauptzollamt Bremerhaven v. Massey-Ferguson GmbH-ügyben hozott 1972. július 13-án hozott ítélete, ECLI:EU:C:1973:90.; Bartha Ildikó: Az Európai Közösség és a tagállamok nemzetközi szerződéskötési hatáskörei az Európai Bíróság esetjogában – PhD értekezés, ME ÁJK, 47. o.

⁵² A Bíróság 1/75. sz. véleménye, 1975. november 11., ECLI:EU:C:1975:145.

ugyanakkor ezzel párhuzamosan az OECD-n belül számos ágazati megállapodáson is dolgoztak, így a vélemény tárgyát képező helyi költségszabványról szóló megállapodáson is. A megállapodás célja az volt, hogy a szerződő felek megállapodjanak egy közös szabványban. A Bizottság javaslatot tett a Tanács számára a megállapodás EGK általi aláírására az EGK-Szerződés 113. cikke alapján, annak terjedelmét azonban a Tanács vitatta. A Bizottság így úgy vélte, szükséges a Bíróság állásfoglalása a kérdésben. Ebből következően a Bizottság azt a kérdést intézte a Bíróság felé, hogy az EGK rendelkezik-e hatáskörrel az OECD égisze alatt megalkotott, exporthitelek kiosztását szabályozó tervezett megállapodás megkötésére.⁵³

A véleményben a Bíróság kitért többek között a közös kereskedelempolitika természetére is. Hangsúlyozta, hogy Az EGK-Szerződés 113. cikkében meghatározott közös kereskedelempolitika a közös piac működése megvalósításának egyik eszközeként jött létre a Közösség közös érdekeinek védelméért, így a tagállamok egyoldalú intézkedései a tagállamok vállalkozásai közötti versenytorzuló hatásokhoz vezetnének.⁵⁴ A Bíróság ebből következően azt a következtetést vont le, hogy ahhoz, hogy ez ne valósuljon meg, logikusan kell, hogy következzen, hogy a kereskedelempolitika kizárólagos hatásköre az EGK-nak. Habár nem határozta meg a közös kereskedelempolitika fogalmát véleményében, igyekezett arra vonatkozóan egyfajta tartalmi megközelítést adni.⁵⁵ Ebből következően egyértelműen elutasította a feladatok pusztán felsorolására vonatkozó taxatív megközelítést. Hangsúlyozta azonban, hogy a közös kereskedelempolitika magában foglalja az exporttámogatási rendszereket, és az exportműveletekhez kapcsolódó helyi költségeket is, külső és belső intézkedéseket is.⁵⁶ Ezek a kereskedelempolitika fontos elemei, és ez a fogalom ugyanazzal a tartalommal is bír, mintha egy államról lenne szó.⁵⁷ Ebből egyértelműen következik, hogy a kereskedelempolitika 113. cikkében foglalt lista valóban nem egy taxatív, hanem egy példákat felsoroló lista. Ez a megközelítés jól láthatóan tükrözte az EGK azon kívánalmát, hogy a tagállamoktól független és önálló kereskedelempolitikát folytasson. Megjegyzendő, hogy ennek jelentőségét egyes szerzők a döntés idejében is érzékelték már.⁵⁸ Külön érdekesség, hogy a Bíróság nem használt teleologikus jogértelmezést a kereskedelempolitika megállapítására (a korábbi mérőföldkő, az ERTA-ügy esetével ellentétben), mindössze ez az érvelés a Bizottság érvelésében merült fel ez ötletként.⁵⁹ Az azonban jól látható már ebből is, hogy egy rugalmas kereskedelempolitikai fogalmat határozott meg a Bíróság, amelyet ráadásul azzal is fokozott, hogy egy államéhoz hasonlította az EGK kereskedelempolitikáját.

III.2. A C-41/76. sz. *Donckerwolcke-ügy*

A C-41/76. sz. *Donckerwolcke-ügyben*⁶⁰ (követve ezzel a korábbi, *Bock-ügyben* és *Kaufhauf-ügyben* alkalmazott szűkített és szigorúbb értelmezési megközelítést) a kereskedelempolitika természetét tovább egyértelműsítette a Bíróság. Az ügy központi

⁵³ Cremona, Marise – Kukavica, Jake: Common Commercial Policy and the Determination of Exclusivity . Opinion 1/75 (Local Cost Standard). In Butler, Graham – Wessel, Ramses A. (szerk.): EU External Relations Law: The Cases in Context, Hart Publishing, Oxford, 2022, 46-48. o.

⁵⁴ A Bíróság 1/75. sz. véleménye, 1362. o.

⁵⁵ Cremona – Kukavica 52. o.

⁵⁶ Govaere, Inge: EU Common Commercial Policy Throwing off the Shackles of 'Mixity', In: Govaere, Inge – Quick, Reinhard – Bronckers, Marco (szerk.): Trade and Competition Law in the EU and Beyond, Edward Elgar, 2011, 150. o.

⁵⁷ A Bíróság 1/75. sz. véleménye, 1362. o.

⁵⁸ Steenbergen 230. o.

⁵⁹ Cremona – Kukavica 59. o.

⁶⁰ C-41/76. sz. Suzanne Criel, née Donckerwolcke and Henri Schou v Procureur de la République au tribunal de grande instance de Lille and Director General of Customs-ügyben hozott 1976. december 15-én hozott ítélete, ECLI:EU:C:1976:182.

kérdése az EGK-Szerződés 115. cikk (1) bekezdés második mondata volt, amely alapján abban az esetben, ha a Bizottság nem tesz ajánlást a tagállamok közötti gazdasági egyensúly megteremtésének módszereire, a Bizottság felhatalmazza a tagállamokat, hogy hozzák meg a szükséges védintézkedéseket, kritériumokat és szabályokat, mivel Franciaország úgy hozott ilyen intézkedéseket, hogy erre az eltérésre felhatalmazást kapott volna. A francia intézkedések értelmében harmadik államból származó termékek esetében a Franciaország területén történő szabad forgalomba hozatalhoz az importáló köteles lett volna feltüntetni a szállítási bizonyítványon a behozott áru eredeti származási helyét, és behozatali engedélyt kellett volna ehhez beszereznie. A Bizottság érvelésében kiemelte, hogy ehhez az EGK részéről kifejezett rendelkezések szükségesek, amivel a Bíróság egyetértett.⁶¹ Az átmeneti időszak lejártakor lehetőség van továbbra is a tagállamok közötti kereskedelempolitikai különbségek fenntartására. A 115. cikk ezt a lehetőséget teszi lehetővé a közösségi jogon belül a kereskedelempolitika esetén. Mivel azonban ez a rendelkezés kivételt jelent a közös vámunióra vonatkozó rendelkezés, valamint az áruk szabad áramlására vonatkozó rendelkezések alól, a 115. cikkben foglalt szabályokat megszorítóan kell értelmezni. A Bíróság ezt követően nyelvtani értelmezést alkalmazott a 115. cikk esetén, amelyre vonatkozóan megállapította (egyetértve így a Bizottsággal), hogy a Bizottság nem hatalmazta fel Franciaországot ilyen intézkedések megtételére.⁶² Ez a következtetés jól láthatóan egybecseng az 1/75. véleményben foglalt, a tagállamok és az EGK közötti intézkedései esetén alkalmazott elhatárolással. Jól látható, hogy habár akkor még a kizárólagos hatáskör még nem szerepelt a közösségi jogi hatásköri terminológiában, ennek a jellemzőnek a megállapítása valójában a közös kereskedelempolitikának a kizárólagosságának további elemét vetette fel.⁶³ Megjegyzendő, hogy ezt követően voltak olyan döntések, ahol az EGK-Szerződés 115. cikke esetén a Bíróság kevésbé szigorú megközelítést alkalmazott a rendelkezés alkalmazását illetően. A Bulk Oil-ügyben a Bíróság lehetővé tette, hogy a közös exportszabályozás létrehozásáról szóló 2603/69/EGK rendeletben foglaltak alapján a tagállamok a harmadik országokba történő kőolajexport esetén mennyiségi korlátozást vezessenek be abban az esetben is, ha ez a korlátozás már egyébként fennáll.⁶⁴

III.3. A Bíróság 1/78. sz. véleménye

Az 1/75. sz. véleményt követően nem sokkal a Bíróság 1/78. sz. véleményében⁶⁵ újból vizsgálta a kereskedelempolitika természetét. A Bizottság a Bíróság véleményét kérte a természetes kaucsukról szóló nemzetközi megállapodás tervezetének az EGK-Szerződéssel összefüggésben. A szerződés célja az volt, hogy biztosítsák a természetes kaucsuk kereslete és kínálata közötti egyensúlyt, e termék olyan árának hosszú távú stabilizálásával, amely az exportáló országok számára stabil exportbevételeket biztosít. A hatáskör kérdése azért merült fel, mivel a megállapodás rendezte a kérdést, hogy az ún. ütközőkészletnek, amely a kaucsuktöbblet megvásárlásának az áresés idején és a készletezett kaucsuk eladásának az áremelkedés idején, előzetesen meghatározott ingadozási sávban tartja az árat, az EGK vagy a tagállamok költségvetéséből kerülne finanszírozásra.⁶⁶

⁶¹ Uo.

⁶² Uo. 27-32. bekezdések.

⁶³ Govaere, Inge: External Competence: What's in a name? The Difficult Conciliation between Dynamism of the ECJ and Dynamics of European Integration. 30 Years of European Legal Studies at the College of Europe/30 ans d'études juridiques européennes au Collège d'Europe, Liber Professorum, 70. o..

⁶⁴ C-174/84. sz. Bulk Oil (Zug) AG kontra Sun International Limited és Sun Oil Trading Company-ügyben hozott 1966. február 18-án hozott ítélete, ECLI:EU:C:1986:60.

⁶⁵ A Bíróság 1/78. sz. véleménye, 1979. október 4., ECLI:EU:C:1979:224.

⁶⁶ Uo.

A Bizottság álláspontjával szemben az ügyben a Tanács azzal érvelt, hogy koordinációs jogkörrel rendelkezik az ügyben, amely már túllép az EGK-Szerződés 113. cikkében foglalt rendelkezések körén, következésképpen itt nem egy kizárólagos közösségi megállapodásról, hanem egy vegyes megállapodásról van szó, amelyet a tagállamok így az EGK-val együtt kell, hogy megkössenek. A Bíróság elemzésében már kifejezetten hivatkozik a korábbi esetjogára, kiemelve annak jelentőségét, hogy döntéseiben nem támogatta a kereskedelmi politikának a megszorító értelmezését. A Bíróság elutasítva a tagállamok arra vonatkozó érveit, hogy itt tagállami hatáskörbe tartozó biztonsági és gazdasági kérdésekről van szó, erre reflektálva megerősítette, hogy a kereskedelempolitika és a külkereskedelem kérdését tágabb összefüggéseiben kell szabályozni, és nem csupán bizonyos rendszerek, így a vámok és mennyiségi korlátozások igazgatására tekintettel.⁶⁷ Ebből az is következik, hogy a kereskedelempolitika hatáskörét továbbra is kifejezetten kiterjesztő módon kell értelmezni.⁶⁸ Ahogy az látható, a klasszikus kereskedelempolitikai eszközökön túl más eszközök is beletartozhatnak. Megjegyzendő, hogy ezen nem változtat az a tény sem, hogy a megállapodás járulékos módon más kérdésköröket is szabályozott, így az ütközőkészlethez kapcsolódó technológiai segítségnyújtás, a kutatási programok, a munkafeltételek, valamint az érintett ágazatban vagy a nemzeti adópolitikával kapcsolatos konzultációk kérdésköreit is.⁶⁹ Az ütközőkészlet finanszírozása esetén a Bíróság megállapította, hogy az ütközőkészlet mechanizmusának célja a kereskedelem szabályozásra, ez a mechanizmus így a közös kereskedelempolitika eszköze. Ezt követően elemzésében a Bíróság megállapította, hogy a hatáskör kizárólagossága attól függ, hogy a létrehozni kívánt ütközőkészlet mely költségvetésből kerül finanszírozásra.⁷⁰

III.4. Az esetek értelmezése

Ezek a döntések a kereskedelempolitika számára egyfajta evolutív, a nemzetközi szintér változásaira érzékeny természetet társítanak. Ezt a szakirodalom a kereskedelempolitika egyfajta átfogó megközelítéseként (sweeping approach) említi.⁷¹ Ez nem véletlen. Az EGK részéről főként a Bizottság és a Bíróság már jó ideje belátták, hogyha az EGK nem ragaszkodik a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok mintájának növekedéséhez, akkor az EGK kereskedelme idővel semmissé válik. Nem véletlen, hogy a Bizottság átfogó megközelítése arra irányul, hogyha a megállapodás már részben kereskedelmi vonatkozású, akkor a megállapodás egésze ebbe a hatáskörbe tartozhat, és ilyen esetben például nem indokolt vegyes megállapodás megkötése sem. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez amiatt is lényeges volt, hogy ekkor az EGK külkapcsolati hatáskörei továbbra is bizonytalanok voltak, így egyfajta pragmatikus megközelítés is érzékelhető volt ezen a területen. Ebből jól látható, hogy a Bíróság itt egyfajta pragmatikus megközelítést alkalmazott, amely hatással volt az uniós külkapcsolati jog alakulására és dinamikus természetére.⁷² Az is igaz ugyanakkor, hogy itt egyfajta legitimitáció is megfigyelhető. A kereskedelempolitika alkalmazkodott a nemzetközi trendekhez is, amelyet a Bíróság döntéseiben (kiindulva a közös kereskedelempolitikára vonatkozó rendelkezések hiányos szövegéből) jóváhagyott. Ez jól

⁶⁷ Uo. 49. bekezdés.

⁶⁸ Uo. 38., 41. és 51. bekezdések.

⁶⁹ Uo. 52. bekezdés.; De Baerel Geert – Van den Sanden, Tina: Interinstitutional Gravity and Pirates of the Parliament on Stranger Tides: the Continued Constitutional Significance of the Choice of Legal Basis in Post-Lisbon External Action, *EU Constitutional Review*, Vol 12, 2016, 90. o.

⁷⁰ Uo. 62. bekezdés.

⁷¹ Govaere 151. o.

⁷² Ld. Hortváthy Balázs: A kereskedelempolitika dinamikus értelmezése a közösségi jogban, *Jogtudományi Közöny*, 2004/10., 337-352. o.

láthatóan egybecseng a Bizottság tevékenységével is.

IV. Az átfogó megközelítés megtörése

IV.1. Az uruguayi forduló és annak hatása a kereskedelempolitikai hatáskörrel kapcsolatos gondolkodásra

1986-ban a GATT-on belül újabb tárgyalási forduló kezdeményezéséről hoztak döntést. Ennek záróakkordja a Marrakeshi Egyezmény aláírása volt, amely magában foglalta a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) létrehozására irányuló nemzetközi megállapodást is. Ez azt is jelentette, hogy az új rezsím szabályai már nem csupán az áruk és szolgáltatások kereskedelmére, hanem a szellemi tulajdonjogok védelmére is kiterjedtek.⁷³ Habár ez némileg hatással volt a maastrichti reformokkal kapcsolatos vitákra, a közös kereskedelempolitikára vonatkozó rendelkezések nem változtak.

Megjegyzendő, hogy a szakirodalom megosztott volt arra vonatkozóan, hogy a kereskedelempolitika kiterjedhet-e a szolgáltatások és a szellemi alkotások jogára.⁷⁴ De Pinnick szerint a szolgáltatásokra vonatkozóan nem lehetséges, hogy a Közösség a kereskedelempolitika alapján külön normákat alkosson, arra vonatkozóan ugyanis már külön rezsím alakult ki a közösségi jogon belül.⁷⁵ Timmermans szerint ugyanakkor a Közösségnek érdemes követnie a GATT-on belüli nemzetközi tendenciákat, vagyis ilyen esetben a közös kereskedelempolitikát ki kell terjeszteni a szolgáltatásokra is. A közös kereskedelempolitika ilyen esetben a belső piac külső dimenziója.⁷⁶ Lényegében ezzel Timmermans is az átfogó megközelítést támogatta a szolgáltatások esetén. Megjegyzendő, hogy a szellemi tulajdonjog esetén is megoszlottak a vélemények. Govaere – értelmezve Timmermans gondolkodását arra jutott, hogy mivel a Közösségnek már ekkor volt hatásköre bizonyos területeken a szellemi tulajdonra jogot alkotni, ebből következően nem lehetetlen a kereskedelempolitika kiterjesztése erre a kérdésre.⁷⁷ Völker nem érzékelte lehetetlennek ezt a megközelítést, de úgy vélte, ehhez a belső piac integritása miatt nem feltétlenül a közös kereskedelempolitika lehet az érintett hatáskör és így a jogalap.⁷⁸ Nem meglepő, hogy ez a dilemma később a Bíróság esetjogában is megjelent.

IV.2. A Bíróság 1/94. sz. véleménye

A Bizottság azzal kapcsolatban kérte ki a Bíróság véleményét,⁷⁹ hogy a Közösség rendelkezik-e a szolgáltatások kereskedelmére vonatkozó GATS és a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásaira vonatkozó és a hamisított áruk kereskedelmére kiterjedő TRIPS egyezmények megkötésére. A Bizottság külön rákérdezett arra, hogy a Közösség kizárólagos

⁷³ Hortváthy 2006 598-599. o.

⁷⁴ Bartha 60-61. o.

⁷⁵ de Pinnick, Perreau: Les compétences communautaires dans les négociations sur le commerce des services, 401-408. o., Cahiers de Droit Européen, Vol 27, 1991, 390-421. o.

⁷⁶ Timmermans, Christiaan W. A.: Common Commercial Policy (Article 113 EEC) and International Trade in Services. In Capotorti, Francesco és mások (szerk.): Du droit international au droit de l'intégration: Liber Amicorum Pierre Pescatore, Nomos, 1987, 680. o.

⁷⁷ Govaere, Inge: Intellectual Property Protection and Commercial Policy. In Maresceau, Marc: The European Community's Commercial Policy after 1992: The Legal Dimension, 1993, 197-199. o.

⁷⁸ Völker, Edmont, L. M.: Barriers to External and Internal Community Trade, Kluwer Law International, 191. és 199-200. o.

⁷⁹ A Bíróság 1/94. sz. véleménye, 1994. november 14., ECLI:EU:C:1994:384.

hatáskörrel rendelkezik akkor is, ha egyébként megegyezés született arról, hogy a tagállamok a WTO eredeti tagjává válnak.⁸⁰ A Bizottság érvelésében a már ismertetett probléma jelent meg a GATS esetén Mivel az EK-Szerződés releváns rendelkezései csupán a belső hatáskörökre koncentrálnak, következésképpen a közös kereskedelempolitika az, amely a külső aspektusokat szabályozza.⁸¹ A TRIPS esetén a Bizottság hangsúlyozta, hogy a közös kereskedelempolitika azokat az intézkedéseket is magában foglalja, amelyeknek célja a szellemi tulajdonjogok szabályozásával vagy összehangolásával az áru-, illetve szolgáltatáskereskedelem volumenének vagy szerkezetének befolyásolása. Erre pedig a közös kereskedelempolitika kiterjed.⁸² A Tanács nem értett egyet a Bizottság érvelésével, és hangsúlyozta, hogy a Bizottság célja az, hogy egyébként a WTO tárgyalások során alkalmazott érvrendszerét érvényesítse a Bíróság előtt. A Tanács hangsúlyozta, hogy az egyezmény rendelkezéseinek a kereskedelemre való hatása még nem elegendő indok ahhoz, hogy az egyezmény a közös kereskedelempolitika hatálya alá tartozzon.⁸³

A Bíróság vitatta a Bizottság érvelését. Kiemelte, hogy a GATS a szolgáltatásnyújtás négy formájának a kereskedelmét szabályozza, így a határokon átnyúló szolgáltatások esetén azt az esetet is, amikor a szolgáltató nem megy a fogyasztó országába. A Bíróság hangsúlyozta, hogy ez az eset hasonló az árukereskedelemhez, amely így a közös kereskedelempolitika alá esik. Ezzel szemben a másik három eset (a külföldön történő fogyasztás, amely magában foglalja a fogyasztónak a szolgáltató országába történő utazást, a leányvállalat vagy fióktelep jelenlétét, valamint természetes személy jelenlétét, ami lehetővé teszi a szolgáltató számára, hogy szolgáltatást nyújtson egy másik állam területén) a közös kereskedelempolitika hatálya alá tartozik.⁸⁴ A Bíróság elemezte azt is, hogy a közlekedés körébe tartozó szolgáltatások a közös kereskedelempolitika hatálya alá tartoznak-e. A Bíróság azonban az ERTA, valamint az 1/76. sz. vélemények alapján, illetve a Közösségnek más államokkal kötött megállapodásai alapján arra jutott, hogy ezek sem a szóban forgó szakpolitika alá.⁸⁵ Ez alapján azt állapította meg, hogy a tagállamok és a Közösség megosztott hatáskörrel rendelkezik erre az egyezményre.

A TRIPS esetén a Bíróság megállapította, hogy az áruk forgalomba hozatalához kapcsolódó, a határátkelőhelyen alkalmazandó intézkedésekre vonatkozó szabályok esetén vannak már közösségi szintű szabályok, amelyek jogalapja az EK-Szerződés 113. cikke.⁸⁶ Az is igaz azonban, hogy a hamisított áruk szabad forgalomba hozatalának tilalmára vonatkozó rendelkezések esetén kívül a szabályok nem tartoznak a kereskedelempolitika hatálya alá. Habár van kapcsolat az árukereskedelem és a szellemi tulajdonjogok között, ez nem elégséges ahhoz, hogy kizárólag a Közösség rendelkezzen hatáskörrel az egyezmény megkötésére.⁸⁷ Hasonlóan az előzőhöz, a Bíróság itt is megosztott hatáskört állapított meg.

Ez jól láthatóan megkérdőjelezte a már említett átfogó megközelítést, mivel nem tette lehetővé, hogy a szolgáltatások és a szellemi alkotás a közös kereskedelempolitika alá kerüljön. Ez látszólag ellentmondásosnak tűnhet, amelyet az akkori szakirodalom érzékelt is. A kritikák kitértek arra, hogy ellentmondásos az, hogy a kereskedelempolitika nem tartalmazza a közlekedésre vonatkozó szolgáltatásokat, és maga a közlekedéspolitikai külkapcsolati jog esetén a beleértett külső hatáskörével érhető el, de arra is, hogy a Bíróság mennyire mesterségesen határozta meg a közös kereskedelempolitika természetét.⁸⁸ Voltak

⁸⁰ Uo. 13. bekezdés.

⁸¹ Uo. 36., 40. bekezdés. I-5303-5305. o.

⁸² Uo. 54. bekezdés. I-5313-5315. o.

⁸³ Bartha 65-66. o.

⁸⁴ A Bíróság 1/94. sz. véleménye, 41-46. pontok.

⁸⁵ Uo. 48-53. pontok.

⁸⁶ Uo. 55. pont.

⁸⁷ Uo. 56-57. pontok.

⁸⁸ Govaere 144-150. o.

olyan szerzők, akik az átfogó megközelítés megtörését látták az 1/94. sz. vélemény elfogadásában.⁸⁹ Pescatore arra is kitért, hogy szemben a Bíróság más véleményeivel, a Bíróság csak a felek álláspontját sorolja fel, amely azonban így nem feltétlenül tükröz minőségi munkát.⁹⁰ Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy más álláspontok inkább azt hangsúlyozták, hogy az integráció külső hatásköreit nem lehet a tagállamok akaratától teljesen eltérően értelmezni.⁹¹ Mivel a WTO-egyezményt a tagállamok közösen írták alá a Közösséggel, és így egy vegyes megállapodásról beszélhetünk, így ez annak megkerülése lett volna.⁹² Az is elmondható, hogy a Bíróság itt mérlegelt azzal összefüggésben, hogy a külső hatáskörök értelmezése mennyiben kérdőjelezné a teljes hatásköri megosztást és jogrendet. Alapvetően a későbbi esetjoga alapján is látható, hogy a Bíróság ezeket a kérdéseket is mérlegeli, amikor vizsgálja az Uniónak a külső hatásköreit. Megjegyzendő, hogy Govaere rámutatott arra, hogy a Bíróság az 1/94. sz. véleményében több alkalommal is hangsúlyozza az átfogó megközelítést, mivel hivatkozza is a tanulmányban korábban ismertetett esetjogban szereplő következtetéseket.⁹³

IV.3. A közös kereskedelempolitika az átfogó megközelítés megtörése után

Az amszterdami reformok nem jártak radikális változással a kereskedelempolitikára nézve. Az akkor 133. cikk alapján annyival egészült ki az alapító szerződés, hogy a Tanácsnak joga van a Bizottság alapján és az Európai Parlamenttel folytatott konzultációs követően egyhangúlag kiterjeszteni a szolgáltatásokról és szellemi tulajdonról szóló nemzetközi tárgyalásokra és megállapodásokra annyiban, amennyiben a cikk más bekezdéseinek hatálya nem terjed ki arra.⁹⁴ A nizzai reformok során ezek a rendelkezések tovább változtak, de átfogó módosulás továbbra sem történt. A radikális átalakulást a lisszaboni reformok hozták meg. A kereskedelempolitikára vonatkozó változások esetén talán a legfontosabb az, hogy azt deklaráltnan kizárólagos hatáskörnek tekintik az alapító szerződések, köszönhetően a régóta tervezett hatásköri katalógus kodifikálásának. Az EUMSZ 207. cikke szerint a közös kereskedelempolitika területeihez tartoznak a vámtarifa- és kereskedelmi megállapodások, a szellemi tulajdon jogi kereskedelmi vonatkozásai, a külföldi közvetlen befektetések, a liberalizációs intézkedések egységesítése, az exportpolitika és a kereskedelempolitikai védintézkedések (dömping, szubvenció esetén meghozandó intézkedések).⁹⁵

A rendelkezések külön kitérnek a Tanács szavazási rendjére is. A szolgáltatások kereskedelme, a szellemi tulajdon kereskedelmi vonatkozásai, valamint a közvetlen külföldi tőkebefektetések esetén a Tanács egyhangúlag jár el, ha a megállapodás olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek elfogadásához a belső szabályok esetében egyhangúságra van szükség. Megjegyzendő, hogy a kulturális és audiovizuális szolgáltatások, valamint a szociális, oktatási és egészségügyi szolgáltatások kereskedelmére vonatkozó megállapodások esetén bizonyos

⁸⁹ Pld. Bourgeois, Jacques H.J.: External Relations Powers of the European Community, 161-162. o. Fordham International Law Journal, Vol 22, No 6, 149-173. o.

⁹⁰ Pescatore, Pierre: Opinion 1/94. on „Conclusion” of the WTO Agreement: Is there an Escape from a Programmed Disaster?, 391-393. o., Common Market Law Review, Vol 36, 1999, No 2, 387-405. o.

⁹¹ Bartha 71. o. ; Mancini, Federico, The European Court of Justice and the External Competences of the Community, In: Davies, Paul – Lyon-Caen, Antoine –Sciarra, Silvana – Simitis, Spiros, European Community Labour Law: Principles and Perspectives: Liber Amicorum Lord Wedderburn of Charlton, Oxford University Press, Oxford, 1996, 143. o.

⁹² Bartha 71. o.

⁹³ Govaere 145-146. o.

⁹⁴ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, OJ C 340, 10.11.1997, p. 1-144.

⁹⁵ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés, OJ C 326, 26.10.2012, p. 47–390, 207. cikk (1) bekezdés.

egyhangúságot ír elő a Tanács számára, ha az első esetben azok korlátozzák az Unió kulturális és nyelvi sokféleségét, valamint utóbbi esetében komoly zavarokat okoznak az ilyen a szolgáltatások nemzeti megszervezésében, illetve korlátozzák a tagállamok ezek biztosítására vonatkozó hatáskörét. Megjegyzendő, hogy a közlekedés területét továbbra is kizárja az (5) bekezdés, illetve hangsúlyozza a hatáskör megosztás elvének tiszteletben tartását is (a cikk (6) bekezdése).⁹⁶ Ez a szövegezés rámutat arra, hogy az átfogó megközelítés, amely következett az EGK-Szerződés 113. cikkéből immáron megszűnt.

Megjegyzendő, hogy habár Govaere szerint az 1/94. sz. véleményt követően még jelen van az átfogó megközelítés a Bíróság esetjogában, az már a véleményt követően eltűnőben volt. Ráadásul a lisszaboni reformokat követően már kevésbé jelentős a közös kereskedelempolitika a hatáskörök szempontjából: a közös kül- és biztonságpolitika, valamint a beleértett külső hatáskörök kodifikálása együtt lehetővé teszik, hogy komplex tárgykörű megállapodásokat kössön az Unió, ugyanakkor szövevényesebb hatásköri háttérrel.⁹⁷ Ebből ugyanakkor az is következik, hogy a közös kereskedelempolitika már nem tekinthető egy átfogó külkapcsolati hatáskörnek. Ez nem is meglepő, mivel már az Uniónak (az EGK időszakával ellentétben) több kimunkált hatásköre van a külkapcsolatai alakítására. Erre utal például a 2/15. sz. vélemény is amely szerint már a közös kereskedelempolitika egyértelműen rendelkezik bizonyos korlátokkal.⁹⁸ Ezek a korlátok következnek az EUMSZ 207. cikkéből, de egyébként más hatáskörök természetéből is.

V. Következtetések

A közös kereskedelempolitika uniós jogfejlődésével összefüggésben a következők emelhetők ki:

Először, a közös kereskedelempolitika uniós külkapcsolati jogon belüli jelentőségére nagy befolyással volt a nemzetközi környezet. A GATT-on belül megjelenő egyes áramlatok (a kereskedelem liberalizációja, a fejlődő országokkal szembeni kedvezményes bánásmód) – mivel az uniós tagállamok is részei voltak az egyezménynek – hatással voltak az uniós kereskedelempolitikára is. Ezek a változások érzékelhetőek abból is, hogy a 70-es évekre a vámokon túllépve további kérdéskörök is megjelentek a közös kereskedelempolitikával összefüggésben.

Másodszor, a Bizottságon belül is jelentős szerep jutott a közös kereskedelempolitikának, amely a szervezet struktúrájából is érződik. Az is látható, hogy a Bizottság jelen volt az egyes nemzetközi instrumentumokon belül (GATT és OECD), amely lehetővé tette az új tendenciák megismerését. Az is látható, hogy a Bizottság részéről az idő előrehaladásával egyre több olyan nyilatkozat jelent meg, amelyek a közös kereskedelempolitika dinamikus természetét hangsúlyozták.

Harmadszor, az akadémiai szféra érzekelte ezeket a trendeket és a közös kereskedelempolitikára vonatkozó rendelkezések homályosságát. Ezek esetén egyes szerzők egymástól függetlenül arra jutottak, hogy egyfajta dinamikus természet következhet azok szövegéből, tekintettel ugyanakkor a külső körülményekre is.

Negyedszer, a Bíróság lényegében ezt a folyamatot legitimálta. Amellett, hogy pragmatikusan tekintett az uniós külkapcsolati jog esetén a közös kereskedelempolitikára, hogy arra vonatkozóan átfogó megközelítést alkalmazott, jól látható, hogy ez olyan hatással is volt, hogy a közös kereskedelempolitika esetén annak dinamikus természetét is igazolta. Ez a megközelítés egészen az 1/94. sz. véleményig tartott, amikor azonban már más hatásköröket

⁹⁶ Uo. 207. cikk (2)-(6) bekezdés.

⁹⁷ Govaere 146-148. o.

⁹⁸ A Bíróság 2/15. sz. véleménye, 2017. május 16., ECLI:EU:C:2017:376.

is mérlegelni kellett.

Irodalomjegyzék

Európai uniós jogforrások, nemzetközi egyezmények

Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés.

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés, OJ C 326, 26.10.2012, p. 47–390

Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT).

Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, OJ C 340, 10.11.1997, p. 1-144.

Az Európai Unió Bíróságának esetjoga

C-22/70. sz. Bizottság v. Tanács (ERTA)-ügyben hozott 1971. március 31-én hozott ítélete, ECLI:EU:C:1971:32.

C-8/73. sz. Hauptzollamt Bremerhaven v. Massey-Ferguson GmbH-ügyben hozott 1972. július 13-án hozott ítélete, ECLI:EU:C:1973:90.

A Bíróság 1/75. sz. véleménye, 1975. november 11., ECLI:EU:C:1975:145.

C-41/76. sz. Suzanne Criel, née Donckerwolcke and Henri Schou v Procureur de la République au tribunal de grande instance de Lille and Director General of Customs-ügyben hozott 1976. december 15-én hozott ítélete, ECLI:EU:C:1976:182.

A Bíróság 1/78. sz. véleménye, 1979. október 4., ECLI:EU:C:1979:224.

C-174/84. sz. Bulk Oil (Zug) AG kontra Sun International Limited és Sun Oil Trading Company-ügyben hozott 1966. február 18-án hozott ítélete, ECLI:EU:C:1986:60.

A Bíróság 1/94. sz. véleménye, 1994. november 14., ECLI:EU:C:1994:384.

A Bíróság 2/15. sz. véleménye, 2017. május 16., ECLI:EU:C:2017:376.

Egyéb jogi dokumentumok

Final Act of the United Nations Conference on Trade and Employment-Havana Charter for an International Trade Organization. http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/havana_e.pdf.

Monográfiák

Coppolaro, Lucia: The Making of a World Trading Power – The European Economic Community (EEC) in the GATT Kennedy round Negotiations (1963-1967), Ashgate, UK.

Mancini, Federico: The European Court of Justice and the External Competences of the Community. In Davies, Paul – Lyon-Caen, Antoine –Sciarra, Silvana – Simitis, Spiros, European Community Labour Law: Principles and Perspectives: Liber Amicorum Lord Wedderburn of Charlton, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Sinclair, Guy Fiti: To Reform the World - International Organizations and the Making of Modern States, Oxford University Press, Oxford, 2017.

Völker, Edmont, L. M.: Barriers to External and Internal Community Trade, Kluwer Law International.

Cikkek

Bartha Ildikó: Az Európai Közösség és a tagállamok nemzetközi szerződéskötési hatáskörei az Európai Bíróság esetjogában – PhD értekezés, ME ÁJK.

- Bossuat, Gérard – Legendre, Anais: The Commission's role in external relations. In *The European Commission 1958-1972 – History and memories of an institution*, 339-377. o. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ebec8b45-1aab-4d57-887f-0da73489b19e>.
- Bourgeois, Jacques H.J.: External Relations Powers of the European Community, 161-162. o. In *Fordham International Law Journal*, Vol 22, No 6, 149-173. o.
- Carrol, Peter – Kellow, Aynsley: The OECD. In Jargensen, Knud Erik – Laatkainen, Katie Verlin: *Routledge Handbook on The European Union and International Institutions*, Routledge, London and New York, 247-259. o.
- Cremona, Marise – Kukavica, Jake: Common Commercial Policy and the Determination of Exclusivity . Opinion 1/75 (Local Cost Standard). In Butler, Graham – Wessel, Ramses A. (szerk.): *EU External Relations Law: The Cases in Context*, Hart Publishing, Oxford, 2022, 45-56. o.
- De Baerel Geert – Van den Sanden, Tina: Interinstitutional Gravity and Pirates of the Parliament on Stranger Tides: the Continued Constitutional Significance of the Choice of Legal Basis in Post-Lisbon External Action. In *EU Constitutional Review*, Vol 12, 2016, 86-113. o.
- de Pinnick, Perreau: Les compétences communautaires dans les négociations sur le commerce des services, 401-408. o. In *Cahiers de Droit Européen*, Vol 27, 1991, 390-421. o.
- Everling, Ulrich: Legal Problems of the Common Commercial Policy in the European Economic Community. In *Common Market Law Review*, Vol 4, No 2, 141-165. o
- Finlayson, Jock A. – Zacher, Mark W.: The GATT and the Regulation of Trade Barriers: Regime Dynamics and Functions. In *International Organization*, Vol 35, No 4, 1981, 561-602. o.
- Govaere, Inge: External Competence: What's in a name? The Difficult Conciliation between Dynamism of the ECJ and Dynamics of European Integration. *30 Years of European Legal Studies at the College of Europe/30 ans d'études juridiques européennes au Collège d'Europe*, Liber Professorum, 2004, 461-477. o.
- Govaere, Inge: Intellectual Property Protection and Commercial Policy. In Maresceau, Marc: *The European Community's Commercial Policy after 1992: The Legal Dimension*, 1993
- Govaere, Inge: EU Common Commercial Policy Throwing off the Shackles of 'Mixity'. In Govaere, Inge – Quick, Reinhard – Bronckers, Marco (szerk.): *Trade and Competition Law in the EU and Beyond*, Edward Elgar, 2011, 144-158. o.
- Hortváthy Balázs: A kereskedelem-politika dinamikus értelmezése a közösségi jogban. In *Jogtudományi Közlöny*, 2004/10., 337-352. o.
- Horváthy Balázs: Az Európai Unió és a Kereskedelmi Világszervezet kapcsolatának alapkérdései. In *Állam- és Jogtudomány*, 2006/4. szám, 577-610. o.
- Kim, Cae-One: Developments in the Commercial Policy of the European Economic Community. In *Common Market Law Review*, Vol 8, No 2, 1971, 148-167. o.
- Lauwaars, Richard H: The External Relations of the Unified European Community. In *Common Market Law Review*, Vol 5, No 3, 1986, 346-347. o.
- Le Tallec, Georges: The Common Commercial Policy of the EEC. In *The International and Comparative Quarterly*, Vol 20, No 4, 1971, 732-745. o.
- Leopold, Patricia M. External Relations Power of EEC in theory and in practice. In *The International and Comparative Law Quarterly* Vol 26, No 1, 1977, 54-80. o.
- McNaughton Anne: Acts of Creation – The ERTA Decision as a Foundation Stone of the EU Legal System. In Nicola, Fernanda – Davies, Bill: *EU Law Stories – Contextual and Critical Histories of European Jurisprudence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, 134-154. o.
- Noël, Emile: The External Relations of the EEC and Its Internal Problems. In *Government*

- and Opposition Vol 10, No 2, 1975, 159-166. o.
- Norton, Joseph J.: The Common Commercial Policy of the EEC: Developments in the Final Stage, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol 44, 1972, 44-85. o.
- Pescatore, Pierre: Les relations extérieures des Communautés Européennes. In *Recueil des Cours*, Vol 95, 1961, 148-168. o.
- Pescatore, Pierre: Opinion 1/94. on „Conclusion” of the WTO Agreement: Is there an Escape from a Programmed Disaster? In *Common Market Law Review*, Vol 36, 1999, No 2, 387-405. o.
- Pinder, John: The Community’s Need for an Active External Economic Policy. In *The World Today*, Vol. 31., No 9, 1975, 368-375. o.
- Pongrácz Alex: A nemzetközi kereskedelem liberalizálásának főbb aspektusai és hatásuk a nemzetállami szuverenitásra – A WTO regulációs szerepének értékelése. In *Külügyi Szemle*, 2015/1. 104-116. o.
- Rasmussen, Morten Revolutionizing European Law: A history of the Van Gend en Loos judgment. In *International Journal of Constitutional Law*. Vol 12., 2014, 136-163. o.
- Rasmussen, Morten: Establishing a Constitutional Practice of European Law: The History of the Legal Service of the European Executive, 1952-1965. In *Contemporary European History*, Vol 21, No 3, 2012, 375-397. o.
- Steenbergen, Jacques: The Common Commercial Policy, 246. o. In *Common Market Law Review*, Vol 17, No, 2, 1980, 229-249. o.
- Timmermans, Christiaan W. A.: Common Commercial Policy (Article 113 EEC) and International Trade in Services. In Capotorti, Francesco és mások (szerk.): *Du droit international au droit de l’integration: Liber Amicorum Pierre Pescatore*, Nomos, 1987.

Internetes források

- Address by the President of the European Economic Community, Professor Dr. Walter Hallstein, to officials of the AFL-CIO. Washington, DC, 1961. május 16., <http://aei.pitt.edu/14763/>.
- Address [on trade policy] by Sir Christopher Soames, Vice President of the Commission of the European Communities, at a luncheon meeting of the European Chambers of Commerce. New York, 1973. október 30., <http://aei.pitt.edu/13957/>.
- Barre on the „Barre plan.” *European Community*. No. 143, March 1971., <http://aei.pitt.edu/43785/>.
- Heck, Harold (1967) EEC Tariff Walls: No Ministep But No High Hurdle Either., <http://aei.pitt.edu/101060/>.
- Interview of Robert Marjolin [Vice-President of the Commission of the European Communities] by John Gibson. Washington, D.C., 1963. szeptember 27., <http://aei.pitt.edu/14320/>.
- Record of a speech by Professor Walter Hallstein, President of the Commission of the European Economic Community at the annual dinner of the Foreign Press Association. The Hague, 1959. január 24., <http://aei.pitt.edu/14891/>.
- Speech by Vice-President [of Commission of the European Economic Community] Mansholt before Britain in Europe and Europe House. London, 1961. március 28., <http://aei.pitt.edu/14756/>

Darai Péter¹

A jogkövetési vizsgálatról

Absztrakt

Az utóbbi időben az adóhatóság hagyományos – szankcionáló – jellegű tevékenységét a támogató eljárás váltotta fel. A koncepcióváltás az adózót nem az eljárás tárgyaként kezeli, hanem sokkal inkább egy együttműködő, majdnem partnerségi viszonyban tekint rá. Az ügyfélközpontú adóhivatali modellben az ellenőrzések célja elsődlegesen a törvénykövető adózói magatartás ösztönzése, vagyis az adóvizsgálatok révén segíteni és támogatni kell a helyes adózói gyakorlat kialakítását, az adófegyelem javítását. Jelen tanulmány az ellenőrzések egyik típusát, a jogkövetési vizsgálat sajátosságait mutatja be. A jogszabályi környezet bemutatása mellett a bírósági gyakorlatot is elemzésre kerül. A dolgozat célja annak megvilágítása, hogy az adóbevételek növelése nem kizárólag az adószabályok megsértésére válaszul adott szankciók, hanem a prevenció is alkalmas.

Kulcsszavak: jogkövetési vizsgálat, adóhatóság, szankció, adózó, eljárási szabályok, Alkotmánybíróság, joggyakorlat, adóigazgatás, tényállás tisztázás

Abstract

Recently the traditional activity of the tax authority that sanctioning is changed by the supporting taxation procedure. This concept is managing the taxpayer not the object of the tax audit out and away looks upon in a cooperation and partnership. The tax administration with client in the center the intention of tax audits particularly to make law abiding citizens in other words to help and support the right practise in law by taxpayers reaching the discipline of tax payment. This essay trying to submit one type of tax audits which legal compliance verification. Beyond the substantive statues I analyze the case law. My mind with this text to point out that expanding the revenue is possible not only the sanction replying the violation of law but the prevention is suitable too.

Keywords: legal compliance verification, tax authority, penalty, taxpayer, rules of procedure, Conscitutional Court, case law, tax administration, clarification of the facts

Bevezető gondolatok

Az adóztatás működése azon a feltevésen alapul – mely különösen az önadózás rendszerére igaz –, hogy az adózói magatartás külső tényezőkön keresztül befolyásolható. Ez a folyamat összetettebb annál, minthogy leszűkíthető volna az adó kivetésére, beszedésére vagy ellenőrzésére. Ugyanakkor az önkéntes teljesítésre már az adóigazgatás rendszere is hatást gyakorol a maga kettősségével: egyrésztől hatékonyan kell bizonyulnia az adóbevételeknek a realizálásában, másrésztől az egyes adózókkal együttműködve

¹ Vendégelőadó, Miskolci Egyetem BTK; kamarai jogtanácsos; e-mail: daraimeister@gmail.com. A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani az anonim lektornak a kéziratához fűzött megjegyzéseiért.

méltányosan kell eljárni.² Az önkéntes jogkövetést meghatározó tényezők köre – az adópolitika, annak a társadalmi megítélése, a közpénzek kezelésének a mibenléte, az adócsalásról alkotott közfelfogás, az adózási rendszer igazságosságának az érzete³ – meglehetősen tág, ide tartozik az adóvizsgálat lehetőségének a „lebegtetése” is. „Mindennemű ellenőrzés helyes, amely nem jár jelentékeny közgazdasági érdekek sérelmével. Nyilvánosság, pontos adókataszter, adatgyűjtés, adatszolgáltatási kényszer, adódetektívek láncszemei egy szerves ellenőrzésnek. Mindez nem rokonszenves egy aláásott moralitása társadalomban, de szappanbuborék adómorált akarni komoly ellenőrzés nélkül napjainkban és társadalmunkban. Az ellenőrzés hiányának tudata már az adómorált gyengítő körülmény, s ellenkezőjének sejtése már gátló képzet az adóeltitkolásra.”⁴

A Nemzeti Adó- és Vámhivatal (a továbbiakban: NAV) legfőbb feladatát az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Air.) 86. §-a tartalmazza. Ennek értelmében az adóhatóság az adótörvényekben és más jogszabályokban előírt kötelezettségek teljesítésének vagy megsértésének megállapítása, *a kötelezettségek teljesítésének előmozdítása érdekében ellenőrzést folytat*. Általánosságban elmondható, hogy a kormányzatba vetett bizalom, az adórendszer stabilitása, az adózók partnerként való kezelése pozitív hatásúak az adófizetési hajlandóságra és az adómorálra⁵, ahogyan az önkéntes jogkövetést meghatározó tényezők között lehet felsorakoztatni az adórendszer igazságosságának az érzetét, az adócsalás társadalmi megítélését, a közpénzek kezelésének jellegét is.⁶ Fentiekből adódóan ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az ügyfélközpontú adóhivatali modell rendszeréhez kötötten az ellenőrzések célja elsődlegesen a törvénykövető adózói magatartás ösztönzése, vagyis az adóvizsgálatok révén segíteni és támogatni kell a helyes adózói gyakorlat kialakítását; ezzel együtt az adófegyelem javítását. Mindezek alapján az adóhatósági kontrollnak a prevencióra is kellő figyelmet kell fordítania. Jelen tanulmány fő alapfeltevése, hogy az adóellenőrzések mellett – közvetett módon – fentiek során a jogkövetési vizsgálatok szerepe sem hanyagolható el.⁷ Azt nem vitatom, hogy egy optimális adórendszernek az arányosan meghatározott, kellőképpen következetes, a cselekmény súlyához igazodó, elrettentő erővel bíró szankciórendszer a sarokköveit képezi; ellenben az a büntető politika, mely a fenti kívánalmaknak nem felel meg maradéktalanul, bírhat jóllehet elrettentő erővel, ugyanakkor az adóalanyokat legalább annyira távol tartja az önkéntes jogkövetés teljesítésétől is. Egy ellenőrzésnek akár pönalizálás hiányában is visszatartó hatása lehet.⁸ Azt viszont el kell fogadni, hogy a jogkövető magatartás, vagy annak megtagadása csupán polarizált struktúrában vizsgálható, ahol külön jelentőséggel bír a jogsértés

² Ld. Szilovics Csaba: Új hangsúlyok az adóigazgatás munkájában. In JURA, 2003/1. szám, 153-155. o. és Szilovics Csaba: Az adóigazgatás jogkövetést befolyásoló szerepe. In JURA, 2013/1. szám, 95-101. o.

³ Molnár Gábor Miklós: Az adócsalás. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Pécs, 2011, 80. o.

⁴ Mahler Sándor: Erkölcs és pénzügyek. In Közgazdasági Szemle, 1925, 68. kötet, 226-246. o.

⁵ Ld. Dobos Piroska – Takácsné György Katalin: Az adózók magatartását vizsgáló elméleti modellek ellentmondásai. In Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2020/4. szám, 36-49. o.

⁶ Ld. Molnár Gábor Miklós: Az adócsalás a költségvetési csalásban. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011. 91. o.

⁷ A klasszikus megközelítésben az adóelkerülés az adócsalás relatív hozamától függ. Eszerint – kockázati semlegességnél – az adózónak akkor áll érdekében az adócsalás, ha a várt büntetés (a várható lebukás valószínűsége és a büntetés függvénye) kisebb, mint a csalással realizálható összeg értéke (a büntetés elkerülés valószínűsége és az adómegettakarítás függvénye); következésképpen a büntetési ráta és az adóvizsgálatok valószínűségének a növelése egyértelműen mérsékli az adóelkerülés mértékét. Ld. Balog Ádám: Adóelkerülés és rejtett gazdaság Magyarországon. In Köz-gazdaság, 2014/4. szám, 15-30. o. <https://retp.eu/index.php/retp/issue/view/24> (2023.04.16.)

⁸ Ld. Szilovics Csaba: Az adójogi norma szerepe az optimális adórendszer kialakításában. In JURA, 2016/1. szám, 322-328. o. és Fehér Helga: Adózói magatartás, mint a versenyképesség egyik faktora. In Comitatus: Önkormányzati Szemle, 2021. tavasz (237. szám), 13-22. o.

felderítésének esélye, a kilátásba helyezett szankció mértéke, magának az adórendszernek az objektív jellemzői (adónemek, adókulcsok, adónormák), illetve ezek megítélése, az adóigazgatás működésének eredményessége, végül az egyéni attitűd is. Egy adórendszer és a hozzá kapcsolható jogkövetkezmények kimunkálása során – jóllehet eltérő súlyozás mellett – minden elemet figyelembe kell venni; kiemelten kezelve az adózói döntéshozatal kedvező irányú befolyásolását, az egyes speciális jogintézményeket és általában az adóhatóság támogató és együttműködő hozzáállását.⁹ Az adóhatóság munkájának tehát átláthatónak és érzékelhetőnek kell lennie, de úgy, hogy az adózók a hatósági munkában ne a zaklatás, hanem az ügyfélbarát, szolgáltató jelleg megjelenését lássák. Mindez azt jelenti, hogy az adóhatóság a munkája során nem pusztán jogalkalmazóként kell, hogy megjelenjen, hanem az oktató-ellenőrző tevékenységével hosszú távon is az önkéntes jogkövetés jelentőségét kell hangsúlyoznia.¹⁰ Az adórendszer permanens változásának időszakában emiatt növekszik a jelentősége annak, hogy az engedelmisségre készítés alapja kizárólag a szankciókkal, vagy akár az azokkal való fenyegetettség, vagy pedig előállítható egy olyan adórendszer – illetve a magatartás befolyásolásának egy olyan módja –, amely elsődlegesen a jogkövetés önkéntességéből építkezik fel.¹¹

A hagyományos „szankcionáló” adóvizsgálatok mellett emiatt a „támogató” vizsgálatoknak is van létjogosultsága, mely a klasszikus ellenőrzés fogalmi rendszerében Európában – Magyarországot kivéve – lényegében ismeretlen jogintézményt jelent.¹² A statisztikai arányszámok viszont markánsan mutatják jelentőségét, megerősítve azt a tényt, mely szerint az adóhatóság hagyományosnak tartozó feladatkörével – ellenőrzés, valamint szankcionálás – szemben sokkal inkább már egy újabb trend, az adózást elősegítő adóeljárás töri magának az utat. Az *ellenőrzések jelentőségét* demonstrálja, hogy a NAV 2021. évben – a meghíúsult vizsgálatokat is figyelembe véve – összesen 151.073 ellenőrzést végzett, melyek eredményeként 208,5 milliárd forint nettó adókülönbözöt feltárására került sor, továbbá az egyéb jellegű jogkövetkezmények (adóbírság, mulasztási bírság, illetve késedelmi pótlék) is több, mint 230 milliárd forintba rúgtak. Az adóellenőrzések száma országosan 10.465 vizsgálatot jelentett, emellett 136.934 esetben jogkövetési vizsgálatra került sor, így az ellenőrzések között 90 %-nál magasabb aránnyal képviseltette magát az adóeljárások utóbbi formája.¹³ Emiatt mindenképpen indokoltnak tartom, hogy részletesen foglalkozzak a jogkövetési vizsgálat jellemzőivel.¹⁴ A törvényi szabályokkal – érdemben párhuzamosan – az adóigazgatási eljárás részletszabályairól szóló 465/2017. (XII.28.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Adóig. vhr.) is rendelkezik egyes eljárási elemekről, melyek feltérképezése ugyancsak nem mellőzhető.

I. A jogkövetési vizsgálat általános jogi háttere

⁹ Vö. Pfeffer Zsolt: *Jogkövetkezmények (szankciók) az adózásban*. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványa. Budapest, 2018, 31. o.

¹⁰ Ld. Szilovics Csaba: *Az optimális adórendszer feltételeiről*. In *Adózási pénzügytan és államháztartási gazdálkodás* (szerk. Prof. Dr. Lentner Csaba). A Nemzeti Közszolgálati Egyetem kiadványa, Budapest, 2015, 295. o.

¹¹ Ld. Földes Gábor: *Adójog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 76. o.

¹² <https://niveus.hu/en/news/a-niveus-consulting-group-felmerese-az-adoellenorzesekrol> (2023.04.18.)

¹³ NAV évkönyv 2021., 130. o. <https://nav.gov.hu/kiadvanyok/evkonyvek/nav-evkonyv-2021> (2023.02.10.)

¹⁴ A jogkövetési vizsgálatok térhódítása nem újabb keletű. A NAV által a 2010-2017. évekre közzétett évkönyvek adatainak vizsgálata alapján megállapítható a tendencia, hogy az állami adóhatósági jelenlét az ún. céllenőrzések irányába fordult – a 2010. évi 71 %-os arányról 2017. évre 87 %-ra nőtt –, melyből az a következtetés is levonható, hogy nem elsősorban a „klasszikus” hatósági feladatkör, vagyis az adóellenőrzések száma, avagy gyakorisága okozza az adóbevételek növekedését. Ld. Antal Anita: *Önkéntes jogkövetés az adó világában – hatékonyságvizsgálat a számok tükrében*. In *Közép-Európai Közlemények*, 2020/4. szám, 141. o. <https://vikek.eu/kozep-europai-kozlemenyek-2/> (2023.04.22.)

A jogszabály szerint az ellenőrzésre kiválasztás módszere (Air. 88. §-a szerint kötelező esetek, célzott kiválasztás, illetőleg egyedi kockázatelemzés) jellemzően az adóalanyhoz, avagy az adóhatóság által vizsgálni kívánt kötelezettséghez kapcsolódnak.¹⁵ Az Air. 89. § (1) bekezdésének értelmében az adóhatóság az ellenőrzés célját a) ellenőrzéssel lezárt időszakot eredményező, az adó, költségvetési támogatás alapjának és összegének vizsgálatára irányuló adóellenőrzéssel b) egyéb adókötelezettségek teljesítésére irányuló, ellenőrzéssel lezárt időszakot nem keletkeztető jogkövetési vizsgálattal valósítja meg.¹⁶ A törvény 90. § (1) bekezdése kimondja, hogy az *adóellenőrzés* keretében az adóhatóság az adózó adómegállapítási, adatbejelentési, bevallási kötelezettsége teljesítését adónként, támogatásonként és időszakonként vagy meghatározott időszakra több adó és támogatás tekintetében is vizsgálja.¹⁷ Egy jogkövetési vizsgálat lehetőségei viszont már célzottabbak és szűkebbre szabottak. Az Air. 91. § (1) bekezdése alapján az adóhatóság *jogkövetési vizsgálat* során a bevallási időszak lezárását megelőzően a) ellenőrizheti, hogy az adózó eleget tett-e a törvényekben előírt egyes adókötelezettségeinek, azokat határidőben, illetve az adó megállapítására, bevallására és megfizetésére alkalmas módon teljesíti-e b) adatokat gyűjthet a nyilvántartásában és az adózó nyilvántartásában, bevallásában szereplő adatok, tények, körülmények valóságtartalmának, illetve ezek hitelességének megállapítása érdekében c) vizsgálhatja a gazdasági események valóságát d) adatokat gyűjthet az ellenőrzési tevékenysége támogatása érdekében, így különösen becslési adatbázis létrehozásához, karbantartásához.¹⁸

Fentiek kapcsán rögtön két dolgot szükséges kiemelni. Egyrészt *a két vizsgálat típus egymást nem szükségképp feltételezi*; ellenben az egyes vizsgálatfajták eltérő jellege miatt az ellenőrzéseket az adóhatóság csupán a rájuk vonatkozó megbízólevéllel indíthatja el. Az adóellenőrzés így nem minősül a jogkövetési vizsgálat folytatásának, még abban az esetben sem, ha a korábbi vizsgálat megállapításai teszik szükségessé az elrendelését.¹⁹ Másrészt – mint ahogyan arra már a korábbiakban utaltam – a jogkövetési vizsgálat, illetve az adóellenőrzés célja és eszköztára is más. Előbbi esetben az adóhatóság jellemzően az adózói iratoknak a vizsgálatával ellenőrzi, hogy az adóalany eleget tett-e az egyes adókötelezettségeinek, azokat határidőben, az adó megállapítására, bevallására, megfizetésére alkalmas módon teljesíti-e. Az adóhatóság ennek okán különösen a bejelentésre, bevallásra, adatszolgáltatásra, nyilvántartásra, bizonylat kiállítására, megőrzésére, könyvvezetésre, az adó-, adóelőleg levonására, beszédésére vonatkozó előírások megtartását ellenőrzi.²⁰

¹⁵ Ld. Dr. Herich György: Adótan. Penta Unió Zrt., Budapest, 2023, 81-82. o.

¹⁶ Ezen két kategórián túlmenően a törvény ismeri még az ismételt ellenőrzés (Air. 92. §-a) és a felüellenőrzés (Air. 93. §-a) jogintézményeit is.

¹⁷ Az adózó által igényelt költségvetési támogatást, adó-visszatérítést, adó-visszaigénylést a bevallási időszak ellenőrzéssel történt lezárásának hatályával a kiutalást megelőzően is vizsgálhatja az adóhatóság [Air. 90. § (2) bekezdése].

¹⁸ Jelen írás az Air. 91. § (1) bekezdésének d) pontjával nem foglalkozik. Ezen túlmenően az adóhatóság az állami adó- és vámhatóság nyomozó hatósági hatáskörrel felruházott szerve által feltárt adatok és bizonyítékok alapján büncselekmény elkövetési értékének megállapítása céljából is vizsgálhatja gazdasági események valóságát jogkövetési vizsgálat keretében [Air. 91. § (2) bekezdése]. Nem tér ki a tanulmány a helyszíni ellenőrzés keretében végzett ún. operatív vizsgálatokra sem.

¹⁹ Kúria Kfv.VI.35.571/2016., Adóig. vhr. 89. § (3) bekezdése. Mindig az adott ügyhöz kapcsolódóan azonosított kockázati tényezők alapján dönthető el, hogy a jogkövetési vizsgálatot követően indokolt-e az adózónál adóellenőrzést indítani. Ilyen esetnek minősül, ha az adózó a jogkövetési vizsgálatban feltárt mulasztását határidőre nem pótolja, a jogkövetési vizsgálat során nem együttműködő (iratanyagot nem ad át, az adóeljárásban az együttműködési kötelezettségét megtagadja), vagy az adóhatóság számára elérhetetlen. Ezen kockázati tényezők közvetlenül az adózóhoz kapcsolhatók. Ugyanakkor az adózó szerződéses partnerei kapcsán feltártak is alapot adhatnak az adózónál az adóvizsgálat elrendelésére.

²⁰ Kúria Kfv.V.35.342/2011., az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény (a továbbiakban: régi Art.) 118. § (1)-(2) bekezdései. Ld. még Szőke Ágnes Éva: Az adóhatósági ellenőrzési típusok elhatárolásának kérdései. In

Önmagában az a tény, hogy az adóhatóság az adózónál jogkövetési vizsgálatot végez, még nem jelenti azt, hogy a szerződéses kapcsolatok érdemi (tartalmi) elemzésére is sor kerül; a jogkövetési vizsgálat fő iránya az iratok formai ellenőrzése. A régi Art. 118. §-ához fűzött jogmagyarázat – melynek irányát az Air. is következetesen teszi magáévá – szerint a jogszabályok az adóbevallási és -fizetési kötelezettség (főkötelezettségek) mellett több más részkötelezettséget (bizonylatok kiállítása és megőrzése, könyvvizetés, bejelentkezés, bejelentés, adatszolgáltatás, bankszámlanyitás) is előírnak, melyek hiányában az adózó tevékenységéről nem lehet teljes képet kapni. A jogszabály emiatt alkalmazza önálló ellenőrzéstípusként a jogkövetési vizsgálatot – ún. *célvizsgálatot* –; ezek elsődleges célja, hogy adózót az adókötelezettségei betartására rászorítsa.²¹

Érdeemes röviden számba venni azt is, hogy az adóellenőrzés és a jogkövetési vizsgálat között hierarchikus rend sem értelmezhető; az *adóellenőrzés nem jelent „többet”, mint a jogkövetési vizsgálat*. A releváns különbség az eltérő eljárások során feltárt megállapítások véglegességének kérdésében van. Az adóellenőrzés ellenőrzéssel lezárt időszakot keletkeztet [Air. 89. § (1) bekezdésének a) pontja]²², míg a jogkövetési vizsgálatnak ilyen joghatása nincsen, vagyis az elviekben ugyanazon időszakra – ideértve a jóhiszemű és tisztességes hatósági eljáráshoz való alapjog követelményeinek a betartását – az elévülési időn belül többször is lefolytatható. Ennek kapcsán viszont különös figyelemmel kell lenni az Air. 100. §-ában meghatározott törvényi korlátra (a jogviszony eltérő minősítésének tilalma).²³ Konkrét ügyben az képezte a jogvita tárgyát, hogy hivatkozott szakasz rendelkezése csupán az adóellenőrzések keretei között értelmezhető, avagy a jogkövetési vizsgálatokra egyaránt irányadó. A Kúria döntése²⁴ arra a jogi álláspontra jutott, hogy a régi Art. 130. §-a és 1. § (3a) bekezdése kapcsán kialakított bírói értelmezésnél a jogelőd Legfelsőbb Bíróság deklarálta, hogy fenti joghely alapján az adójogviszonyban az adóhatóságnak azonos tényállási elemek esetén azonos jogkövetkeztetéseket kell levonnia²⁵, ahogy ugyanúgy a joggyakorlat része, hogy az ellenőrzések eltérő típusai, az azok alapján végzett vizsgálatok tartalmi eltérése okán jogilag és fogalmilag is kizárt egyazon cselekmény, ügylet eltérő minősítése különböző jogalanyoknál végzett vizsgálat során, ha a vizsgálat típusa és szempontrendszer más-más

Magyar jog, 2017. 7-8. szám, 474-480. o.

²¹ Természetesen itt is kiderülhet olyan hiányosság, mely megkérdőjelezi az adóbevallások valóságát; a törvényalkotó ezért teszi lehetővé, hogy a jogkövetési vizsgálat során felderítettek alapján az adóhatóság elrendelhesse egy adóbevallási időszakra a megbízólevélben megjelölt adónemek utólagos vizsgálatát (adóellenőrzés). Az ugyanakkor kétségtelen, hogy a 2018. január 1. napjával hatályba lépett szabályozás a korábbiakhoz képest – legalábbis ami az ellenőrzési típusok számát illeti – egyszerűsít, ugyanis mindössze kettőt nevesít (adóellenőrzés, jogkövetési vizsgálat); a korábbiak funkcióját kizárólag ez a két vizsgálati forma vette át. Ld. Szabó Ildikó: A technológiai fejlődés hatásai az adóigazgatási eljárás vonatkozásában. In Iustum Aequum Salutare, 2020/4. szám, 69-87. o.

²² Ellenben az Air. bizonyos feltételek teljesülése esetén lehetőséget biztosít a véglegesség – a régi Art. megfogalmazásában jogerő – „áttörésére” és az ellenőrzéssel már lezárt időszak „felnyitására” ismételt ellenőrzés útján (Air. 92. §-a), ez azonban csak *egyedi lehetőség*. Valamely *hatósági vagy bírósági döntés véglegessége (jogereje)* az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata szerint – szoros összefüggésben a jogbiztonság elvével – *a jogállam egyik alapvető pillére*. Ezen kérdéskörrel az taláros testület maga is több alkalommal [24/2013. (X.4.) AB határozat, 2/2015. (II.2.) AB határozat, 3133/2017. (VI.8.) AB határozat, 3027/2018. (II.6.) AB határozat] foglalkozott, hivatkozott kijelentést egyértelműsítve, mely szerint erre – még ha törvényi felhatalmazásra visszavezethetően is – csak kivételesen, különösen indokolt esetben kerülhet sor. Az adóellenőrzés keretein belül annak is jelentősége van, hogy *az adóhatóság milyen körben vizsgálódik*; a más adónemekben lefolytatott vizsgálat nem teremt ellenőrzéssel lezárt időszakot (Kúria Kfv.III.35.213/2015.).

²³ Az adókötelezettséget érintő jogviszony alanyainak ellenőrzése során ugyanazt a vizsgálattal érintett és már minősített jogviszonyt az adóhatóság nem minősítheti adózónként eltérően, a jogviszony egyik alanyánál tett megállapításait hivatalból köteles figyelembe venni a jogviszony másik alanyának ellenőrzése során (Air. 100. §-a).

²⁴ Kúria Kfv.I.35.380/2021.

²⁵ Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Kfv.V.35.168/2010.

volt.²⁶ A legfőbb bírói fórum ugyanakkor utalt arra is, hogy ezen tétel megszilárdulása egyrésztől más jogi környezetben történt, másrésztől a jogelőd a régi Art. szerinti bevallások utólagos vizsgálata és az egyes adókötelezettségek teljesítésére irányuló vizsgálatok viszonya tekintetében adta a szakasznak a fenti interpretációt, ahol utóbbi nem irányult az ügyletek valós tartalmának feltárására, hanem pusztán formai feltételek kontrolljára.²⁷ Ezzel szemben az Air. szerinti jogkövetési vizsgálatok között már fellelhető olyan is, ami nem kizárólag az adókötelezettség teljesítése formai feltételeinek való megfelelést, hanem az adókötelezettséget és az adólevonási jogot keletkeztető tényállás valóságának ellenőrzését is magába foglalja. Ilyen az Air. 91. § (1) bekezdésének c) pontjában rögzített gazdasági események valódiságát elemző jogkövetési vizsgálat, ahol a felek közötti jogviszony szükségképp minősítésre kerül. Márpedig az Air. 100. §-ának szövegezése nem kapcsolódik egyetlen ellenőrzési fajtához sem, mint ahogyan nem tartalmaz kijelentést arra vonatkozóan sem, hogy csak adóellenőrzések megállapításainak egymással való összevetése során lehetne alkalmazni. A jogviszonyok eltérő minősítésére vonatkozó feltétel bekövetkezését nem az keletkezteti, hogy az adóhatóság az ellenőrzéssel lezárt időszakot eredményező vizsgálatot folytatja le, hanem az, hogy adott jogviszony tartalmi elemzésére vonatkozó megállapítást tesz-e; vagyis az ügylet valódisága kapcsán elvégzett jogkövetési vizsgálat alkalmával megállapítottak azonos hatásúak az utólagos vizsgálat során megállapítottakkal, így az Air. 100. §-ában deklarált tilalom fennáll. Ez nem áll ellentétben azzal, hogy egy – esetleges – későbbi adóellenőrzés az adott jogviszony minősítését megváltoztathatja; viszont amíg erre nem kerül sor, a tilalom érvényesül.²⁸

Összességében mind az adóellenőrzés, mind a jogkövetési vizsgálat során felderített tények és körülmények alkalmasnak bizonyulhatnak arra, hogy adott tényállás tisztázását előmozdítsák. E körben az ellenőrzési típusok egymáshoz való relációja mellett az egymást követő vizsgálati időszakoknak is relevanciája van.²⁹

²⁶ Kúria Kfv.I.35.005/2012.

²⁷ Éppen emiatt – a jogszabályi környezet eltérősége okán – tehát a korábbi bírósági gyakorlat is némiképp más irányba tette meg az elvi jelentőséggel bíró megállapításait. Ezek szerint az adóhatóság csupán az utólagos ellenőrzés során tárhatja fel a tartalmilag hiteltelen számlákat, az egyes adókötelezettségek teljesítésére irányuló ellenőrzés alkalmával nem. Ebből viszont szükségképpen adódik az a következtetés is, hogy az egyes adókötelezettségek ellenőrzése során kizárólag formai ellenőrzés történik, tartalmi nem, vagyis a gazdasági eseményekkel összefüggő konkrét körülményeket az adóhatóságnak nincs módja feltárni (Kúria Kfv.V.35.342/2011.). A fent már kifejtettek szerint viszont ezen megállapítás az Air. szabályainak – illetve a jogkövetési vizsgálat speciális típusainak – ismeretében már nem feltétlenül tartható.

²⁸ Erre jutott a legfőbb bírói fórum a régi Art. 130. §-ával összefüggésben [Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Kfv.I.34.141/2007.]. Annak van jelentősége, hogy a két ellenőrzés ugyanazon adóévre és adónemre vonatkozott-e, valamint sor került-e a vitatott szerződések konkrét vizsgálatára. Ha az ügy- és tényállásbeli azonosság fennáll, akkor a korábbi megállapítások figyelembe vétele a később lefolytatott ellenőrzés során nem mellőzhető. Más ügyben rögzítést nyert, hogy a régi Art. 130. §-a az eltérő minősítés tilalmát nem „önmagában állóan” szabályozta; a körben, ahol az adóhatóság még nem végzett adóellenőrzést, ott a jogintézmény alkalmazása fogalmilag is kizárt [Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Kfv.I.35.152/2008., Kfv.I.35.225/2010.]. A Kúria más ügyekben utalt arra is, hogy az ellenőrzéssel lezárt időszakot nem keletkeztető ellenőrzés során tett, ugyanakkor határozatként nem realizált megállapítással ellentétes tényekre is alapítható későbbiekben bevallások utólagos ellenőrzése alapján hozott határozat (Kúria Kfv.I.35.387/2019., Kfv.I.35.389/2019.). Hivatkozott elhatárolás tekintetében ld. még Kúria Kfv.V.35.359/2022., Kfv.V.35.397/2022. Mindezek ellenben azt is kell, hogy jelentsék, hogy míg a jogkövetési vizsgálatot követően az adott időszakra vonatkozóan az adóellenőrzés elrendelhető, ez vice versa már nem érvényes.

²⁹ Míg ugyanis nem vitatott, hogy az adóhatóság a vizsgált időszak tényállásának feltárására törekszik, azonban az adózással érintett ügyletek a valóságban nem minden esetben kezdődnek – illetve fejeződnek be – a vizsgálattal érintett időszakban, azokra a vizsgált időszakon kívüli események is befolyásoló hatással lehetnek. Jogszabályi tiltás hiányában megengedett, hogy a valósághű tényállás feltárásához az adóhatóság a vizsgálattal érintett időszakot megelőző, valamint azt követő időszak adatait, tényeit, bizonyítékait is értékelési körbe vonja [Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Kfv.V.35.162/2010.]. Mindezt a Kúria jelen joggyakorlata sem változtatta meg; mindaddig, míg a múltban, akár az elévülési időn túlra mutató eseménynek a vizsgált időszakra vonatkozóan

II. A jogkövetési vizsgálat speciális jogi háttere

A jogkövetési vizsgálat tartalmának főbb körvonalait az Adóig. vhr. 89. § (1) bekezdése definiálja. A jogkövetési vizsgálat során az adóhatóság különösen a bejelentésre, adatbejelentésre, bevallásra, adatszolgáltatásra, nyilvántartásra, bizonylat kiállítására, megőrzésére, könyvvezetésre, az adó, adóelőleg levonására, beszédésére vonatkozó előírások megtartását ellenőrizheti. A jogszabályhely (2) bekezdése értelmében hibák, hiányosságok esetén ezek megszüntetését, a mulasztás pótlását – megfelelő határidő tűzésével – határozatban írja elő az adóhatóság.

Hivatkozott jogszabály 90. § (1) bekezdése pontosítja a fentieket. Ez alapján az adóhatóság nyilvántartásában és az adózó nyilvántartásában, adatbejelentésében, bevallásában szereplő adatok, tények, körülmények valóságtartalmának, illetve ezek hitelességének megállapítása érdekében a bevallási időszak lezárását megelőzően jogkövetési vizsgálat keretében adatokat gyűjthet vagy helyszíni ellenőrzést végezhet. Adatgyűjtésre és helyszíni ellenőrzésre sor kerülhet a becslési adatbázis létrehozása, bővítése, illetve frissítése érdekében is. A törvényhely (2) bekezdése még tovább részletezi az ellenőrzési metodikát; eszerint az (1) bekezdés alapján az adóhatóság a) próbavásárlással, fel nem fedett próbavásárlással a számla-, nyugtakibocsátási kötelezettség teljesítését, b) leltározással az árukészletek, alapanyagok, félkész termékek eredetét, nyilvántartását, c) a megrendelők köréről, a tapasztalható forgalmi viszonyokról, a vállalkozási tevékenységhez használt tárgyi eszközökről, a vállalkozásban részt vevő személyekről szóló jegyzőkönyv készítésével a vállalkozás körülményeit, d) a vállalkozási tevékenységben részt vevők alkalmazásának jogszerűségét, társadalombiztosítási jogszabályokban a bejelentésükre vonatkozó kötelezettségteljesítését, e) az adózónál az adómegállapítás alapját képező statisztikai állományi létszámot, f) a bejelentett tények, adatok, körülmények valódiságát, g) termék előállítását, raktározását, szállítását, felhasználását, valamint a termékekkel kapcsolatosan végzett tevékenységeket, h) az adózó által a könyvei, nyilvántartásai vezetéséhez, valamint a bizonylatok feldolgozásához alkalmazott szoftvereket, informatikai rendszereket, számításokat vizsgálhatja.

Összességében tehát a jogkövetési vizsgálat *az adózói mellékkötelezettségek teljesítésének – vagy nem teljesítésének – ellenőrzésére terjed ki*, melyek alapján az Adóig. vhr. 89. § (3) bekezdése szerint adóellenőrzés is elrendelhető.³⁰ Az adókötelezettségek általános szabályait az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény (a továbbiakban: Art.) 9. §-a részletezi; eszerint az adózó az adó és a költségvetési támogatás megállapítása, megfizetése (kiutalása) érdekében köteles a jogszabályban előírt: a) bejelentkezésre, bejelentésre, nyilatkozattételre, b) adómegállapításra, c) adatbejelentésre, bevallásra, d) adófizetésre, e) bizonylat kiállítására és megőrzésére, f) nyilvántartás vezetésére (könyvvezetésre), g) adatszolgáltatásra, h) adólevonásra, adóbeszedésre, i) pénzforgalmi számlanyitásra és adóköteles tevékenységével összefüggő kifizetéseinek e számlán való teljesítésére [az a)-i) pontban foglaltak a továbbiakban együtt: adókötelezettség]. A kötelezettségek közül azok lehetnek a jogkövetési vizsgálat tárgyai, melyek az adózói

adókihatalma mutatkozik, addig vizsgálható és elemezhető az ott végbement eseménysor az el nem évült adókötelezettségek jogszerűsége tekintetében (Kúria Kfv.I.35.280/2022.). Azt is hangsúlyozni kell, hogy az Air. 89. § (1) bekezdésének b) pontja és 91. §-a szerinti jogkövetési vizsgálat alkalmával bármelyik ellenőrzési cselekmény elvégezhető, akár egyidejűleg is; vagyis az adókötelezettségek körében bármelyiknek a teljesítése – avagy megsértése – vizsgálható (Kúria Kfv.VI.35.006/2022.).

³⁰ Emellett az adóhatóság az adózónál, illetve az adózónak nem minősülő természetes személynél – a vele szerződéses kapcsolatban állt vagy álló adózók adókötelezettségének, adóalapjának, adókedvezményének, adójának vagy költségvetési támogatásának megállapítása, ellenőrzése céljából – a szerződésben foglalt egyes gazdasági események valódiságát ellenőrizheti jogkövetési vizsgálat keretében [Adóig. vhr. 91. § (1) bekezdése].

adminisztratív tevékenységgel állnak szoros összefüggésben. Ezek adózó általi elvégzése során be kell tartani azokat a rendelkezéseket, amelyeket külön jogszabályok – egyebek mellett a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény (a továbbiakban: Számv. törvény) – is rögzítenek. A Számv. törvény előírásai az adójogban is érvényesülnek; a törvény preambuluma szerint „A piacgazdaság működéséhez nélkülözhetetlen, hogy a piac szereplői számára hozzáférhetően, döntéseik megalapozása érdekében mind a vállalkozók, mind a nem nyereségorientált szervezetek, valamint az egyéb gazdálkodást folytató szervezetek vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről és azok alakulásáról objektív információk álljanak rendelkezésre. E törvény olyan számviteli szabályokat rögzít, amelyek összhangban állnak az Európai Közösségnek e jogterületre vonatkozó irányelveivel, figyelemmel vannak a nemzetközi számviteli elvekre, és amelyek alapján megbízható és valós összképet biztosító tájékoztatás nyújtható e törvény hatálya alá tartozók jövedelemtermelő képességéről, vagyonáról, vagyonának alakulásáról, pénzügyi helyzetéről és jövőbeli terveiről.”³¹ Ennek való megfelelésben az önadózás rendszerében az adózó is érdekelt, hiszen az Air. és az Art. alapján őt terhelik az adózással kapcsolatos kötelezettségek; az adózónak már a tevékenysége megkezdésétől kezdve úgy kell szerveznie a működését, hogy a kötelezettségeinek maradéktalanul és határidőben eleget tudjon tenni. Ezen feltételek megteremtése az adózó felelőssége és kockázata.³²

A jogkövetési vizsgálat ennek megfelelően – az adóellenőrzéshez hasonlóan – *feltételezi az adózói iratok rendelkezésre állását, azok formai* – a gazdasági események

³¹ Ezt a Számv. törvény célja ugyancsak tartalmazza. Eszerint ez a törvény meghatározza a hatálya alá tartozók beszámolási és könyvvezetési kötelezettségét, a beszámoló összeállítását, a könyvek vezetése során érvényesítendő elveket, az azokra épített szabályokat, valamint a nyilvánosságra hozatalra, a közzétételre és a könyvvizsgálatra vonatkozó követelményeket (Számv. törvény 1. §-a).

³² Kétségtelen, hogy – mint ahogy arra a tanulmány anonim lektora is rámutatott, amit ezúton ismételtelen köszönök – a Számv. törvény 2. § (3) bekezdése bizonyos adózói kört nem terel a törvény hatálya alá, vagyis a számviteli előírások fenti törvény alanyai, valamint az Air. és az Art. szerinti adózók közös metszetében érvényesülnek. A gondolatmenettel kizárólag arra szerettem volna rávilágítani, hogy az egyes ügyletek adójogi szempontú vizsgálatának kiemelt részét képezi a dokumentális kontroll is. Konkrét ügyben (Kúria Kfv.I.35.170/2017.) a felperes azt sérelmezte, hogy sem az adóhatóság, sem az elsőfokú bíróság nem fogadta el bizonyítottnak pénztárbizonylatok hiányában a gazdasági társaságtól felvett összegeknek más személyek részére átadását vagy házipénztárba való befizetését. A Kúria ellenben döntésében – a Kúria Kfv.V.35.442/2011. számú, a Kfv.I.35.188/2013. számú, a Kfv.I.35.414/2016. számú, a Kfv.I.35.592/2015. számú, illetve a Kfv.I.35.492/2016. számú ügyekben hozott ítéletek felhívása mellett – hangsúlyozta továbbá azt is, hogy „...amennyiben magánszemélyek egymás közötti jogügyletéről lenne szó, úgy elfogadható volna az a felperesi érvelés, mely szerint a teljes bizonyító erejű magánokiratok igazolják a felperes átadásra vonatkozó nyilatkozatát. A perbeli esetben azonban nem ez a tényállás, mivel itt rendszeres, nagy összegek gazdasági társaságoknak történő átadása igazolásáról volt szó. Az ítélezési gyakorlat értelmében, ha egy gazdasági társaság ügyvezetője pénzt vesz át, akkor azt dokumentálni kell, arról könyvelési bizonylatot kell kiállítani, a házipénztárba bevételezni, annak meg kell jelennie a társaság könyvelésében. Viszont ha a gazdasági társaság képviselője a perben bemutatott módon veszi át a pénzt, az kétséget ébreszt és alkalmas arra, hogy a bíróság mérlegre tegye, hogy ez a dokumentálás hitelt érdemlően igazolja-e a pénz gazdasági társaság általi átvételét. A konkrét esetben nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy az átvételi elismervényeken minden esetben a képviselő a gazdasági társaság ügyvezetői minőségében eljárva, tehát nem magánszemélyként nyugtázta a pénz átvételét. Az elsőfokú bíróság a bizonyítékok értékelési jogkörén belül maradt mikor ezt a tényt figyelembe vette és a bizonyítékokat a maguk összességében is vizsgálva értékelte és döntött úgy, hogy a nyilatkozatok önmagukban nem tekinthetők olyan súlyú bizonyítéknak, mellyel a felperes cáfolni tudná a felvett pénzüsszegek jövedelem jellegét. A Kúria rámutatott, hogy ezzel a bíróság nem a számviteli törvény szerinti pénz átadás kötelezettségét, illetve a gazdasági társaságok könyvelési hiányosságait kérte számon a felperesen, hanem a bizonyítékok értékelésénél jogszerűen vette tekintetbe, hogy az átadott pénz vonatkozásában egyik társaság sem rendelkezett a számviteli törvény szerinti szabályos bizonylattal, könyveléssel.” Ezen álláspontját a Kúria utóbb többször is megerősítette (Kúria Kfv.I.35.424/2017. Kfv.I.33.407/2020.). A számviteli elvek érvényesülésének alapvető fontosságára irányuló kijelentéssel tehát csak amellet kívántam érvelni, hogy jóllehet az adójogban a szabad bizonyítás rendszere az érvényes, a bizonyítékok köréből a bizonylatolás rendjének megfelelő iratok mindenképpen kiemelkednek.

valódiságának ellenőrzésére irányuló jogkövetési vizsgálat esetén azok tartalmi – *kontrollját*, melynek lefolytatása csak abban az esetben lehet eredményes, ha az ellenőrzéshez szükséges iratok az adóhatóság birtokába kerülnek. Ez már részben az adóellenőrzésre (is) tartozó kérdés. Az adózó által fizetendő adó alapját számszakilag helytállóan bizonylatok, könyvek, nyilvántartások alapján lehet megállapítani; a jogszabály ugyanakkor csak azon szabályokat rögzíti, amelyek az adóalap, az adómentesség, az adókedvezmény, az adó, a költségvetési támogatás megállapításához a Számv. törvény szerinti általános előírásokhoz viszonyítva sajátosak. *A nyilvántartásoknak bizonylatokon kell alapulnia. Az önadózás alapbizonylata nem az adóbevallás, hanem minden irat (könyvek, szerződések, teljesítési igazolások, kiállított és befogadott számlák), melyek az adóbevallás valóságát támasztják alá.*³³ A jogkövetési vizsgálat során ezeknek a kontrollja történik; hangsúlyozandó ellenben, hogy ez *nem minősül „előzetes adóellenőrzésnek”*, még abban az esetben sem, amennyiben az adóhatóság valamely gazdasági esemény valódiságát vizsgálja.

Az Adóig. vhr. 91. § (1) bekezdése tartalmazza azt, hogy az adóellenőrzés és a jogkövetési vizsgálat párhuzamos lefolytatása sem kizárt; a jogkövetési vizsgálat így akkor is lefolytatható, ha az ellenőrzéssel érintett időszakra vonatkozóan adóellenőrzés van az adózónál, illetve az adózónak nem minősülő természetes személynél folyamatban. A lehetőség abból ered, hogy a két vizsgálat ellenőrzési szempontrendszerre eltér; ellenben – az Air., vagy az Adóig. vhr. eltérő rendelkezése hiányában – az adóellenőrzésre irányadó szabályoknak a jogkövetési vizsgálat során is ugyanúgy érvényesülniük kell.

III. A jogkövetési vizsgálat eljárási cselekményei

Az Air. 96. § (1) bekezdésének rendelkezése szerint az ellenőrzés az erről szóló előzetes értesítés kézbesítésével, ennek mellőzése esetén a megbízólevél³⁴ kézbesítésével, egy

³³ Kúria Kfv.V.35.479/2015. Ezen ügyben hozott eseti döntés rögzíti azt is, hogy ha az adózó nem rendelkezik könyveléssel, az adóhatóság nincsen abban a helyzetben, hogy tényleges ellenőrzést végezhesen, bevallási időszakonként megállapítást tegyen akár adózó terhére, akár javára még akkor sem, ha a bizonylatok rendelkezésre állnak. Analitika, főkönyvi kartonok hiányában nem kontrollálható, hogy mely bizonylatok adattartalma került bevallásra. *Az adózó iratanyaga tehát nem csupán a jogkövetési vizsgálatnak, hanem az adóellenőrzésnek is a központi részét képezi.* Ebben a körben különös jelentősége van a könyvvzetésnek és a beszámolóknak. Bár a Számv. törvény elsődlegesen a könyvvzetés végső eredménye, a beszámoló kapcsán tartalmaz részletes előírásokat, ez nem jelenti egyszersmind azt, hogy a könyvvzetési kötelezettséget a beszámoló elkészítésével helyettesíteni lehetne. Tekintettel arra, hogy a beszámoló akkor szabályszerű, ha az abban szereplő tételek a vonatkozó előírásoknak megfelelően értékelésre kerültek, szükségképpen következik az is, hogy a könyvvzetéssel szemben támasztott legfontosabb követelmény, hogy annak során mindig figyelembe kell venni a számviteli alapelveket. Ezt testesíti meg – egyebek mellett – a Számv. törvény 15. § (2) bekezdése szerinti teljesség elve, mely a Számv. törvény 159. §-ában is visszatükröződik. Az éves beszámolóban kimutatott tételekkel összefüggésben azok valódiságára vonatkozó kíváncsi az Európai Unió Bíróságának (a továbbiakban: EUB) gyakorlatában is tetten érhető. A könyvek és nyilvántartások vezetése során *valamennyi számviteli elv betartása kötelező*; az éves beszámolóknak az a célja, hogy megbízható, valós képet adjon az adózó eszközeiről, forrásairól, pénzügyi helyzetéről, eredményéről [EUB C-322/12. számú (GIMLE SA) ügy, C-363/20. számú (Marcas MC Zrt.) ügy, C-444/16. számú (Immo Chiaradia SPRL) és C-445/16. számú (Docteur De Bruyne SPRL) egyesített ügyek]. Mondandóm lényege, hogy a számviteli műveletek között az általános szabályok nem különböztetnek aszerint, hogy jelentősek, vagy nem jelentősek – a beszámoló szempontjából lényegesek, vagy nem lényegesek –, mely nem értelmezhető másként, minthogy minden egyes tétel tekintetében a teljesség elvének – a könyvvzetés folyamatos voltának – kell érvényesülnie [Számv. törvény 12. § (1)-(4) bekezdései].

³⁴ Az Adóig. vhr. 74. § (1) bekezdésének rendelkezése értelmében a megbízólevél tartalmazza: a) az ellenőrzést végző adóhatóság, továbbá az Air. 87/A. § (2) és (5) bekezdése szerinti esetben az ellenőrzés lefolytatásában részt vevő külföldi adóhatóság megnevezését, b) az ellenőrzés alá vont adózó nevét, c) az ellenőrzés típusának megnevezését és d) adóellenőrzés esetén az ellenőrzés alá vont adónemet és időszakot. Hivatkozott bekezdés a) pontjának második fordulata az EU tagállamai között a hozzáadottérték-adó területén történő közigazgatási

példányának átadásával vagy az általános megbízólevél bemutatásával kezdődik. Fenti joghely (2) bekezdésének rendelkezése alapján ha az adózó vagy képviselője, meghatalmazottja, foglalkoztatottja a megbízólevél átvételét megtagadja, az ellenőrzés két hatósági tanú jelenlétében az erről szóló jegyzőkönyv felvételével és aláírásával kezdődik. A szabályozás – az (1) bekezdés első fordulatát kivéve – egyezik a régi Art. szabályaival, az ellenőrzés megkezdése szempontjából a megbízólevél kézbesítése (átadása) bír relevanciával. Az Air. 94. § (5) bekezdése rögzíti, hogy az ellenőrzés határidejét a megbízólevél kézbesítésétől, átadásától, illetve az általános megbízólevél bemutatásától, új eljárás lefolytatása esetén az új eljárás megkezdéséről szóló értesítés postára adásától, tárhelyen történő elhelyezésétől, illetve átadásától kell számítani.

Egyebekben a jogkövetési vizsgálat eljárási cselekményei nem különböznek az adóellenőrzés eljárási cselekményeitől, figyelemmel ugyanakkor arra, hogy – majd a későbbiekben kifejtésre kerül – a vizsgálat zárására más eljárási határidők vonatkoznak. A fő cél az Air. 99. § (1) bekezdése szerint a tényállás megállapítása. Az Air. 58. § (2) bekezdésének első mondata szerint minden olyan bizonyíték felhasználható, amely a tényállás tisztázására alkalmas.³⁵ Ha a törvény eltérően nem rendelkezik, az adóhatóság szabadon választja meg a bizonyítás módját, és a rendelkezésre álló bizonyítékokat bizonyító erejüknek megfelelően értékeli [Air. 58. § (4) bekezdése] Az adóhatóságot terhelő ezen kötelezettségre és a szabad bizonyításra figyelemmel felhasználhatóak azon tények, megállapítások, melyeket az adózóval közvetett szerződéses kapcsolatban álló vagy állt adózók ügyeiben tárt fel az adóhatóság, feltéve, hogy a tényállás feltárása szempontjából szintén relevánsak. Hangsúlyozandó, hogy *a tényállás tisztázására irányuló adóhatósági kötelezettség nem feltétlen és nem abszolút – nem „parttalan”* –, annak a releváns tényállási elemekre kell kiterjednie.³⁶ Az Air. 99. § (2) bekezdése egyértelmű a körben, hogy az adóhatóság a tényállás tisztázása során az adózó javára szolgáló tényeket is köteles feltárni, a nem bizonyított tény, körülmény – a becslési eljárás kivételével – az adózó terhére nem értékelhető. Ez ugyanakkor nem jelentheti azt, hogy az adóhatóság egyes bizonyítékokat azok valóságartalmának ellenőrzése, illetőleg az egyéb *bizonyítékokkal való ütköztetés* nélkül értékeljen. A bizonyító erőnek az értékelése az Air. 4. §-ával áll szoros összefüggésben, mely szerint az adóhatóság az eljárás során az érintett ügyre vonatkozó tényeket veszi figyelembe, minden bizonyítékot súlyának megfelelően értékeli, döntését valósághű tényállásra alapozza (*egyedi elbírálás elve*).

Mint ahogy arra már utaltam, a jogkövetési vizsgálatok középpontjában jellemzően az iratanyag vizsgálata áll. Az Air. 98. § (2) bekezdése szerint az adózó az iratokat és az adózással összefüggő, elektronikus adathordozón tárolt adatokat felhívásra az adóhatóság által közzétett formátumban rendelkezésre bocsátja, illetve az ellenőrzéshez szükséges tények, körülmények, egyéb feltételek megismerését biztosítja. Az ellenőrzés során az adózó és foglalkoztatottja az adóhatóság részére az ellenőrzéshez szükséges felvilágosítást megadja. Nem kötelezhető az adózó olyan nyilvántartás, összesítés, számítás elkészítésére, amelyet jogszabály nem ír elő. Felhívott jogszabályhelyet annyival kell kiegészíteni, hogy az iratok rendelkezésre bocsátását a vizsgálat által kijelölt időpontban a törvény kötelező jelleggel írja

együttműködés keretében végzett ellenőrzés kapcsán irányadó. Fenti törvényhelyben van utalás továbbá arra is, hogy az adóhatóság jogkövetési vizsgálat lefolytatásához általános megbízólevelet is kiállíthat [Adóig. vhr. 74. § (2) bekezdés első mondata].

³⁵ Egyetlen – evidens – megszorítás, hogy nem használható fel bizonyítékként jogszabálysértéssel megszerzett bizonyíték [Air. 58. § (2) bekezdésének második mondata]. A bizonyítás lehetőség és egyben kötelezettség is az adóhatóság számára, feltéve, hogy azt nem visszaélészerűen gyakorolja (Kúria Kfv.I.35.270/2017.).

³⁶ Kúria Kfv.III.35.771/2015., Kfv.I.35.270/2017., Kfv.I.35.437/2019., Kfv.I.35.457/2020., Kfv.VI.35.556/2021. A törvény sem teszi az adóhatóság kötelezettségévé az adott ügyben fellelhető valamennyi bizonyíték beszerzését, ha a rendelkezésre álló adatok alapján a tényállás kellően tisztázott és ha az ügyben döntést kell hozni, a megalapozottsághoz elegendő adat áll rendelkezésre. *A döntéshozatal* nem feltétlenül bizonyítási eljárást, de *mindig hézagmentesen feltárt tényállást szükségeltet*.

elő, melynek teljesítéséhez az adózó feltételeket nem támaszthat. Az Air. 8. § (1) bekezdése alapján az adózó köteles a jogait jóhiszeműen gyakorolni és elősegíteni az adóhatóság feladatainak végrehajtását. Az Air. 98. § (1) bekezdése is az ellenőrzés alatti aktív adózói részvételt és együttműködést írja elő.³⁷ E körben az adózó nemcsak a Számv. törvény szerinti bizonylatai – illetve az, amit maga gondol relevánsnak –, hanem az adóhatóság által kért összes dokumentum átadására is köteles.³⁸ Az iratátadás az adóalanyt attól függetlenül terheli, hogy egyes iratok más adózók vizsgálata során az adóhatóság részéről beszerezhetők, vagy azok hivatalból rendelkezésre állnak.³⁹ *Az iratátadási kötelezettség az irat megjelenési formájától ugyancsak független;* ha az adózó a bizonylatot, könyvet, nyilvántartást online hozzáférést biztosítva, elektronikusan őrzi meg, köteles ellenőrzés esetén az adóhatóság részére az elektronikus hozzáférést, letöltést biztosítani [Art. 78. § (9) bekezdése].

A bizonyítékok rendszerében az Adóig. vhr. 91. § (6) bekezdése önállóan nevesíti a jogkövetési vizsgálatot; ezen joghely szerint a jogkövetési vizsgálat során feltárt adatokat az adóhatóság jogosult az adózóval közvetlen vagy közvetett szerződéses kapcsolatban állt vagy álló más adózó, illetve adózónak nem minősülő természetes személy ellenőrzésénél a tényállás tisztázása céljából felhasználni. Ebben az esetben az ott feltártakat a bizonyítási eljárás részévé kell tenni, illetőleg a vizsgált adózóval ennek az eredményét – mint arra későbbiekben kitérek – külön is ismertetni kell.

IV. A jogkövetési vizsgálat időbeli korlátai

Az Air. a tényállás feltárása érdekében foganatosítható eljárási cselekményeket időkorlátok közé szorítja. Az Air. 94. § (1) bekezdése alapján – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – az ellenőrzés lefolytatásának határideje a) adóellenőrzés és ismételt ellenőrzés esetében 90 nap, a legnagyobb adóteljesítménnyel rendelkező adózók esetében és központosított ellenőrzés esetében 120 nap b) jogkövetési vizsgálat esetében 30 nap. Az általános szabályokhoz képest speciális szabályokat ír elő az Air. 94. § (3) bekezdése; eszerint az adóellenőrzés időtartama a csoportos adóalany, valamint az áfa-regisztrált adóalany kivételével a cégbejegyzésre nem kötelezett adózó és a megbízható adózó esetén – feltéve, hogy az adózó az ellenőrzést nem akadályozza – nem haladhatja meg a 180 napot. A jogszabályhely (4) bekezdése rögzíti az adóellenőrzésre nyitva álló végső időtartamot; ez semmilyen körülmény között nem haladhatja meg a 365 napot.

Az Air. 95. § (1) bekezdése alapján az ellenőrzési határidőt indokolt esetben az ellenőrzést végző adóhatóság vezetője egyszer, adóellenőrzés esetében legfeljebb 90 napig,

³⁷ Az adózó köteles az adóhatósággal az ellenőrzés során *együttműködni*, az ellenőrzés feltételeit a helyszíni ellenőrzés alkalmával biztosítani, az adóhatóság felhívására az adóhatóság által meghatározott módon nyilatkozatot tenni [Air. 98. § (1) bekezdése]. Ld. Kúria Kfv.V.35.012/2014., Kfv.I.35.328/2016., Kfv.V.35.027/2017. A joggyakorlatban az ellenőrzés akadályozásának minősül minden olyan magatartás, amely az eljárást indokolatlanul késlelteti, illetve elhúzza [Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Kfv.V.35.524/2009., Kfv.V.35.322/2010., Kfv.I.35.065/2011., Kfv.I.35.571/2012.]. A vizsgálat lefolyását előmozdító *együttműködési kötelezettség az adózói oldalon részelemekből áll össze* egészé. Például az iratok bemutatására és átadására vonatkozó kötelezettség [Art. 78. § (2) bekezdése] független az adóhatóság előtti személyes megjelenéstől, a nyilatkozattétel saját ügyben történő megtagadása [Air. 59. § (1) bekezdése] esetén az adózót ugyanúgy terheli a személyes megjelenési kötelezettség [Air. 56. §-a]. Ld. Kúria Kfv.V.35.104/2013.

³⁸ Az adóhatóság kompetenciája annak az eldöntése, hogy az ellenőrzést a helyszínen, vagy a hivatali helyiségben folytatja le. Az iratbemutatói kötelezettség alól az adóalanyt nem mentesítheti az a tény, hogy az iratokat a saját döntése alapján külföldön őrzi [Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Kfv.I.35.523/2009.]. Az iratátadás során nem csak és kizárólag az adóhatóságot terheli annak kötelezettsége, hogy beazonosítható módon dokumentálja az átvételt, hanem ugyanilyen felelősség terheli az adóalanyt is; neki is érdeke azok pontos feltüntetése és ha hiányosságot tapasztal, annak jelzése (Kúria Kfv.I.35.566/2019.).

³⁹ Ld. 37. lj.

jogkövetési vizsgálat esetében legfeljebb 30 napig terjedő időtartammal meghosszabbíthatja. A meghosszabbított ellenőrzési határidőt rendkívüli körülmények által indokolt esetben, az ellenőrzést végző adóhatóság indokolt kérelmére a felettes szerv egyszer, legfeljebb 90 napig terjedő időtartammal meghosszabbíthatja. A határidő meghosszabbítására „harmadfokon” is van lehetőség; felhívott joghely (2) bekezdése szerint az állami adó- és vámhatóság hatáskörébe tartozó ügyben a felettes szerv által meghosszabbított ellenőrzési határidőt rendkívüli körülmények által indokolt esetben az ellenőrzést végző adóhatóság felettes szerv által jóváhagyott, indokolt kérelmére az állami adó- és vámhatóság vezetője egyszer, legfeljebb 90 napig terjedő időtartammal meghosszabbíthatja.⁴⁰

A vizsgálat időbeli korlátai tekintetében előirt kötöttség lényeges eltérést mutat a korábbi szabályokhoz képest, már ami az ellenőrzésből „kieső” időtartamokat illeti. Már az alapvető jogok biztosának AJB-787/2012. számú jelentése is rámutatott, hogy a kapcsolódó vizsgálatok [régi Art. 92. § (11) bekezdése] időkorlát nélküli alkalmazhatóságával olyan teret adnak az adóhatóságnak, hogy az ellenőrzést évekig is elhúzhatja; ez pedig sérti az Alaptörvény XXIV. cikkének (1) bekezdését, mely az ügyfél hatósági ügyek tisztességes intézéséhez való alapjogát rögzíti. A *tisztességes ügyintézéshez való jog* azon tézist támasztják alá, hogy a jogállamiság elvéből kifolyólag követelmény a közigazgatás törvény alá rendeltsége; a kiszámíthatóság – beleértve az egységes jogalkalmazást is –, illetőleg az eljárási garanciák biztosítása összekapcsolódik az egyes alapjogok védelmével, feltételezve egymást.⁴¹ Nevezett alapjog célja, hogy „segédletül” szolgáljon a tételes joganyag

⁴⁰ Az ellenőrzési határidő meghosszabbításának akkor van helye, ha a) az adózó az ellenőrzést a megjelenési kötelezettség elmulasztásával, az együttműködési kötelezettség megsértésével vagy más módon akadályozza b) a jogainak gyakorlásában akadályozott természetes személy adózó az ellenőrzés megkezdésének vagy az ellenőrzési cselekményeknek az elhalasztását kéri c) az adózó iratai hiányosak vagy rendezetlenek, illetve nyilvántartásai pontatlanok vagy hiányosak és így az adókötelezettség megállapítására alkalmatlanok, vagy az adózó által előterjesztett irat hiteles fordítására kerül sor d) az ellenőrzés lefolytatására rendelkezésre álló határidő a tényállás teljes körű feltárásához és a bizonyítási eljárás befejezéséhez nem elegendő [Air. 95. § (5) bekezdése].

⁴¹ A közigazgatás törvényessége akkor valósulhat meg, ha az szabályozott eljárási keretek között működik; a közigazgatási szerv alkotmányos kötelezettsége, hogy hatáskörének keretei között az ügyben a törvényes határidő alatt érdemben döntést hozzon [72/1995. (XII.15.) AB határozat, ABH 1995, 351, 354; Kúria Kfv.V.35.216/2014., Kfv.I.35.016/2017.]. Vagyis a közigazgatási szerveket – ideértve az adóhatóságot is – az eljárásaikban jöllehet törvényileg meghatározott határidők kötik, az nem áll ellentétben az Alaptörvény szerint észszerű határidőn belül történő ügyintézésrel [17/2019. (V.30.) AB határozat, a továbbiakban: Abh1; 25/2020. (XII.2.) AB határozat, a továbbiakban: Abh2; 3458/2020. (XII.14.) AB végzés; illetőleg Kfv.I.35.224/2019., Kfv.I.35.050/2021., Kfv.I.35.391/2022). Mindemellett az adójogban az Air. 2. §-ában deklarált adózási alapelv az eljárási garanciák – *szakszerűség, hatékonyság, költségtakarékosság* – érvényesítését szem előtt tartva rendeli az ellenőrzési cselekmények időkeretek közé szorítását; az alapelveknek a megalapozott, egyszersmind jogszerű döntés kritériumainak sérelme nélkül – azokkal együtt, nem pedig azokkal szemben – kell érvényesülniük. Egyet kell, hogy értsek a tanulmány anonim lektorával annyiban, hogy fent hivatkozott AB döntések – összefüggésben az Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdésében – nem a törvényes, hanem pont az észszerű határidőn belül történő döntéshozatalt védik, nyomatékot fektetve arra, hogy a törvényes határidő nem azonosítható mechanikusan az alapjog szerinti észszerű határidővel {Abh1, Indokolás [45]; Abh2, Indokolás [26]}. Utóbbi döntéshez fűzött párhuzamos indokolásában Dr. Czine Agnes alkotmánybíró arra mutatott rá, hogy az alkotmányos megfelelés szemponyjából annak van relevanciája, hogy a hatóság az adott eljárás szabályozási környezetére és körülményeire figyelemmel az észszerű ügyintézéshez való jog sérelmét megvalósítva járt-e el. Másként megfogalmazva nem az a döntő, hogy a hatóság az ügyintézési határidőt (törvényes határidő) megsérti-e, hanem az eljárás egésze kapcsán megállapítható-e azon hatósági erőfeszítés, amely arra irányul, hogy mielőbb (észszerű határidő) döntést hozzanak {Abh2, Indokolás [98]}. Az Abh2-hez kapcsolt különvéleményében Dr. Juhász Imre alkotmánybíró azzal kapcsolatban támasztott aggályt, hogy az AB határozat azt a téves üzenetet hordozza, hogy a törvényes határidő túllépése nem jár alkotmányjogilag kézzel fogható következménnyel, mely ennek okán a jogrend szükségszerű fellazulását okozza {Abh2, Indokolás [101]}. Dr. Salamon László alkotmánybíró a különvéleményében pedig arra utalt, hogy ez nem jelentheti azt, hogy hivatkozott – nem szinonimaként értelmezhető – fogalmak szembeállításaként volnának kezelhetőek, hiszen ez egyrészt a törvényi határidőknek az észszerűség követelményének való megfelelése megkérdőjelezését is eredményezheti (annak ellenére, hogy a

értelmezéséhez; arra viszont közvetlenül jogot és kötelezettséget alapítani kizárólag kivételes körülmények között lehet.⁴²

Az Air. 94-95. §-ai a régi szabályokhoz képest merev időkorlátot biztosítanak az egyes eljárási cselekményekhez. Az adóhatóság az ellenőrzési határidő lejártát követően ellenőrzési cselekményeket nem végezhet, az ellenőrzési határidő meghosszabbításának hiányában az ellenőrzést a törvényben előírt módon és határidőben kell lezárni [Air. 95. § (6) bekezdése].⁴³

V. A revíziós jegyzőkönyv

Az Air. 115. § (1) bekezdése szerint *az adóhatóság a megállapításait* – ha jogszabály eltérően nem rendelkezik – *jegyzőkönyvbe foglalja*. Ha az ellenőrzés a vállalkozási tevékenységben résztvevők alkalmazásával összefüggésben tartalmaz megállapítást, a jegyzőkönyv tartalmazza a természetes személyek azonosításához szükséges adatokat is. Az ellenőrzés a jegyzőkönyv átadásával fejeződik be. Ha a jegyzőkönyvet kézbesíteni kell, az ellenőrzés a postára adás, illetve a tárhelyen történő elhelyezés napjával zárul. Némiképp hasonló szabályozást mutat az Adóig. vhr. is. Eszerint a jogkövetési vizsgálat során az ellenőrzés megállapítását az adóhatóság az adózóval, a jelen lévő alkalmazottal vagy az értékesítésben közreműködő személlyel ismerteti. Ha az adóhatóság jogszabálysértést nem tárt fel, úgy az e tényről rögzítő jegyzőkönyvet a jelen lévő alkalmazott vagy az értékesítésben közreműködő személy részére is átadhatja. Ha az ellenőrzést azért nem lehet befejezni, mert az adózó vagy képviselője az ismertetésen nem vesz részt, vagy a jegyzőkönyvet nem veszi át, azt részére kézbesíteni kell [Adóig. vhr. 95. § (1)-(3) bekezdései]. Az ellenőrzési jegyzőkönyv átadása tehát egy olyan eljárási lépés, amit – főszabály szerint – személyesen kell lebonyolítani, ennek során a jegyzőkönyvben tett megállapításokat az adózóval részletesen ismertetni kell. Ha azonban az adóhatóság a jegyzőkönyvet – döntése szerint – kézbesíti az adózónak (illetőleg azt kézbesítenie kell), az elektronikus ügyintézésre kötelezett adózói kör részére a kézbesítés is csak elektronikusan történhet.

Hangsúlyozandó továbbá az is, hogy ha az adóhatóság a vizsgálat megállapításait más adózónál végzett kapcsolódó vizsgálat eredményével vagy ennek során beszerzett adatokkal, bizonyítékokkal támasztja alá, az erről szóló jegyzőkönyvnek, határozatnak, illetve a kapcsolódó vizsgálat során feltárt adatoknak, bizonyítékoknak az adózót érintő részét az

törvényi határidők vélelmezetten eleve nem észszerűtlenek), másrészt a hatóságnak nyilvánvalóan megengedő, éles elhatárolás a törvényi határidő(k) relativizálódását eredményezi. Ez utóbbi káros mind a jogbiztonság, mind a tisztességes hatósági eljáráshoz való jog szempontjából {Abh2, Indokolás [117]}. Ld. továbbá 3097/2021. (III.22.) AB határozat}. A témával összefüggésben ld. még Patyi András: Az eljárási alapjogok és az eljárási alkotmányosság néhány kérdése az Alaptörvényben. In Acta Humana, 2021/2. szám, 95-115. o., illetve Balogh-Békési Nóra: Közigazgatási eljárási határidők megtartása és az ügyek észszerű határidőn belüli befejezésének követelménye. In Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2022/2. szám, 82-98. o.

⁴² Emiatt az ügy érdemére kiható eljárásjogi sérelem esetében van csak helye az elsőfokú döntés megsemmisítésének és az elsőfokú hatóság új eljárásra utasításának. Ilyen fokú jogszabálysértés megállapítása azon oksági kapcsolatra épülhet, hogy azok betartása esetén az ügyben más döntés születhetett volna. Ellenben bizonyos garanciális szabályok megszegése az ügy érdemére kiható jogszabálysértést eredményezhet még akkor is, ha a hatóság a jogi biztosítékok betartásával is ugyanazt a döntést realizálná (Kúria Kfv.III.37.162/2015., Kfv.IV.37.936/2015.). Konkrét szituációkban az eljárási garanciák olyan értékeket is hordozhatnak, hogy megszegésük nem értékelhető csak a következményük felől; más megfogalmazásban a hiba következmény nélkülisége nemcsak az ügy érdemére kifejtett hatás (okszági kapcsolat) szempontjából vizsgálható, hanem azon aspektusból is, hogy sértették-e, érintették-e az eljárási szereplők jogait. Ld. EUB C-72/12. számú (Gemeinde Altrip) ügy; F. Rozsnyai Krisztina: Hatékony jogvédelem a közigazgatási perben. A magyar közigazgatási perrendtartás európai fejlődési tendenciáikhoz illeszkedő kodifikációjának egyes előkérdései. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 199-200. o.

⁴³ Kúria Kfv.VI.35.381/2016., Kfv.I.35.138/2016., Kfv.V.35.523/2018.

adózóval részletesen ismertetni kell [Air. 97. § (3) bekezdése].⁴⁴ Ennek kapcsán kiemelendő, hogy az Air. vonatkozó rendelkezéseiből nem vezethető le olyan értelmezés, miszerint az adóhatóságnak a revízió során keletkezett valamennyi bizonyítékot a jegyzőkönyv mellékleteként kellene csatolni. Ezt az adóeljáráásban *az adótitok védelmére vonatkozó rendelkezések* sem teszik indokolttá; ellenben megvan a lehetőség arra, hogy adózó az adóeljárás során valamennyi irat vonatkozásában a jogszabály keretei között éljen a megismerési és az iratbetekintési jogával. A bizonyíték ismertetése azt a célt szolgálja, hogy az adózó kellő információkkal rendelkezzen arról, hogy mely bizonyítékot kell egy iratbetekintés alkalmával a jogainak gyakorlásához igényelnie; erre már a 3223/2018. (VII.2.) AB határozat is rámutatott. Eszerint az adóhatóság köteles a kapcsolódó vizsgálat felhasznált anyagát az adózóra vonatkozó részében ismertetni, így az adózónak módjában áll az érdemi védekezést előkészíteni. A nyilatkozattételhez, illetve a védekezéshez való jog a tisztességes ügyintézéshez való jogra visszavezethető részjogosultság, viszont az iratbetekintésen keresztül történő korlátozása szükségesnek és arányosnak minősül az adótitok-védelemre tekintettel.⁴⁵

Az eljárás nem szükségképpen fejeződik be a revíziós jegyzőkönyv kiadmányozásával. Az Air. 116. §-a értelmében az ellenőrzést az adózó észrevétele alapján az észrevétel beérkezésétől, szóban előterjesztett észrevétel esetén annak jegyzőkönyvbe foglalásától számított legfeljebb 30 napig, jogkövetési vizsgálat esetében legfeljebb 15 napig lehet folytatni. Az ellenőrzést az ellenőrzés befejezésétől számított 30 napon belül, az ok felmerülésétől számított 15 napig akkor is lehet folytatni, ha a tényállás tisztázása válik

⁴⁴ Ha a kapcsolódó vizsgálat során beszerzett adatok, bizonyítékok alapján az alapügy tényállása a kapcsolódó vizsgálattal érintett körben tisztázott, az ellenőrzés a kapcsolódó vizsgálat befejezésétől függetlenül lezárható [Adóig. vhr. 77. § (3) bekezdésének első mondata].

⁴⁵ 3223/2018. (VII.2.) AB határozat, Indokolás [56], [62]-[64]. A taláros testület jogértelmezése jelenik meg az EUB C-298/16. számú (Ispas) és a C-189/18. számú (Glencore) ügyekben hozott ítéleteiben és a döntéseket megelőző főtanácsnoki indítványokban. Előbbi az aktanyilvánosság kérdésében utalt arra, hogy a védelemhez való jog tényleges tiszteletben tartása megköveteli, hogy fennálljon az iratokhoz és információkhoz való hozzáférés valós lehetősége, kivéve ha e hozzáférés korlátozását közérdekű célkitűzések igazolják [C-289/16. számú (Ispas) ügy, ítélet 32-34. pontjai]. Az EUB a döntést azzal indokolta, hogy „...a védelemhez való jog tiszteletben tartásának uniós jogi általános elve nem tekinthető abszolút jogosultságnak, hanem korlátozható, feltéve hogy a korlátozás a kérdéses intézkedés által követett közérdekű célkitűzéseknek ténylegesen megfelel, és nem jelent a kitűzött célhoz képest aránytalan és megengedhetetlen beavatkozást, amely az így biztosított jogok lényegét sértené (2013. szeptember 26-i Texdata Software ítélet, C-418/11, EU:C:2013:588, 84. pont; 2014. július 3-i Kamino International Logistics és Datema Hellmann Worldwide Logistics ítélet, C-129/13 és C-130/13, EU:C:2014:2041, 42. pont)” [itélet 35. pontja]. A Glencore-ügy ítélete ugyanezekre az érvekre épül, melyek szerint a védelemhez való jog nem abszolút; „...megsértését az adott ügy egyedi körülményei alapján kell értékelni, különösen a szóban forgó jogi aktus jellegére, elfogadásának körülményeire, valamint az adott tárgyra vonatkozó jogszabályokra figyelemmel (2014. november 5-i Mukarubega ítélet, C-166/13, EU:C:2014:2336, 54. pont, valamint az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlat).” [C-189/18. számú (Glencore) ügy, ítélet 44. pontja]. Az adóhatóságot nem terheli azon általános kötelezettség, miszerint hivatalból biztosítani kell az ügyre vonatkozó valamennyi iratnak az adózóval való közlését. Az adóalanyoktól elvárható, hogy a szabott eljárási kereteken belül körültekintéssel járjanak el saját jogaik védelme érdekében. A nemzeti jognak kell olyan megoldást kialakítani, amely lehetővé teszi, hogy *az adózó kérelemre kellő információkhoz jusson hozzá* [C-289/16. számú (Ispas) ügy, főtanácsnoki indítvány 122. pontja]. *Az iratbetekintés és az iratmegismerés nem azonosítható a hatóságnál található „dokumentumcsomaghoz” való korlátlan hozzáféréssel*, még kevésbé a más adózóval szemben folytatott eljárás irataiba való teljes körű betekintéssel [C-189/18. számú (Glencore) ügy, főtanácsnoki indítvány 61-62. pontjai]. Ez nem áll ellentétben a fegyveregyenlőség elvével sem. Az Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdésének részjogosítványát képező fegyveregyenlőség azt jelenti, hogy *a hatóság jogi álláspontjával szemben az ügyfél szükség szerint ki tudja alakítani a nyilatkozatait, észrevételeit, indítványait tartalmát, illetőleg a hivatalból indított és felelősséget megállapító hatósági eljárásokban a védekezését*. A *fegyveregyenlőség elve* tehát *az önálló adózói jogokból* (iratbetekintés, nyilatkozattétel, a bizonyítékok megismerése, észrevételezés, jogorvoslat) *együttesen képez egy jogvédelmi hálót*, amely garanciákat nyújt az eljárás menetében [Ld. EUB C-430/19. számú (SC. CF. s.r.l.) ügy, EUB C-407/08. számú (Knauff-Gips Kg.) ügy, Kúria Kfv.I.35.536/2020., Kfv.I.35.087/2021., Kfv.I.35.275/2021.].

szükségessé. Az adóhatóság az adózót a kiegészítő ellenőrzésről a kiegészítő ellenőrzés kezdő napjának megjelölésével haladéktalanul értesíti. A kiegészítő ellenőrzésről kiegészítő jegyzőkönyvet kell készíteni.⁴⁶

VI. Határozathozatal a jogkövetési vizsgálatot követően

Az Adóig. vhr. 89. § (2) bekezdése értelmében hibák, hiányosságok esetén ezek megszüntetését, a mulasztás pótlását – megfelelő határidő tűzésével – határozatban írja elő az adóhatóság. Ez az Air. 117. § (1)-(2) bekezdéseivel is összhangban áll. Utóbbiak azt rögzítik, hogy adóellenőrzés esetén az adóhatóság – az ellenőrzés eredményétől függetlenül – a megállapításokról határozatot hoz (utólagos adómegállapítás). Egyéb esetben *az adóhatóság akkor hoz határozatot, ha valamilyen kötelezettség teljesítését írja elő, vagy jogkövetkezményt állapít meg*. Fentiek alapján megállapítható, hogy ha az adóhatóság az adóellenőrzés zárásakor arra a következtetésre jut, hogy az adózó adókötelezettségeinek a jogszabályokban foglaltaknak megfelelően tett eleget (vagyis adózó adókötelezettségeit a bevallással egyezően állapítja meg), adókülönbözet megállapítására sem az adózó javára, sem pedig a terhére nem kerül sor. Amennyiben adóhatóság jogkövetési vizsgálat eredményeként állapítja meg, hogy az adózó adókötelezettségeinek a jogszabályoknak megfelelően tett eleget (vagyis jogsértést nem állapít meg és kötelezettséget sem ír elő), úgy megállapítását jegyzőkönyvbe foglalja, az ellenőrzés befejeződik, de hatósági eljárás nem indul, az adóhatóság nem hoz határozatot az Air. 117. § (2) bekezdése szerint.⁴⁷

Az kétségtelen, hogy a jegyzőkönyvre tett esetleges adózói észrevételre vonatkozó álláspontja kifejtésével az adóhatóság – a törvényi szabályozásból kiindulva – adós marad, az észrevétel alakszerű módon való elbírálására – amennyiben határozathozatal nem történik – a jogkövetési vizsgálatban nem kerül sor. Ez ugyanakkor már abból adódik, hogy maga *a jegyzőkönyvre tett észrevétel nem is minősül jogorvoslatnak*. Az Alkotmánybíróság több alkalommal állást foglalt a körben, hogy a jogorvoslathoz való jog immanens tartalma azt követeli meg, hogy a jogorvoslati kérelem elbírálására hatáskörrel rendelkező hatóság – az

⁴⁶ Az adóhatóság *a kiegészítő ellenőrzést elrendelő végzés tartalmi kereteihez kötve van*, így jelentőséggel bír, hogy az adóhatóság mire rendelt el kiegészítő ellenőrzést – vagyis a továbbiakban milyen körben vizsgálódik –, mivel a joghely első két mondata egymás alkalmazhatóságát érdemben kizárja. Konkrét – még az egyező tartalommal bíró régi Art. 104. § (4) bekezdésén alapuló – ügyben az elsőfokú bíróság azon az állásponton volt, hogy a kiegészítő ellenőrzésnek nincs törvényi tartalmi korlátja, az hivatalból is folytatható, amennyiben a tényállás tisztázása szükséges; ezért nem tartotta elfogadhatónak a közigazgatási perben felperes azon érvelését, hogy az adóhatóság döntése részben az eljárási szabályok megsértésével beszerzett bizonyítékokon alapult. A felülvizsgálati eljárásban ellenben a Kúria már a felperesi megközelítéssel azonosult. Eszerint az adóhatóság a végzésében maga határozta meg a kiegészítő ellenőrzés tartalmi kereteit, rögzítve azt, hogy azt az észrevétel nyomán és a nemzetközi megkeresés tárgyában indította. Az elsőfokú bíróság álláspontja, miszerint a kiegészítő ellenőrzés hivatalból is folytatható, általánosságban – önmagában – ugyan helytálló, de az ügyben a kiegészítő ellenőrzés lefolytatására nem így került sor, hanem az adózói észrevétel miatt, egy konkrét kérdéskörre. Ha más kérdésben is folytatni kívánta a hatóság a vizsgálatot, akkor a hivatalból való kiegészítő ellenőrzés elrendeléséről külön, vagy ezt is tartalmazó végzést kellett volna hoznia. *Nem elég tehát a kiegészítő ellenőrzés indokoltságára általános jelleggel utalni* (vagyis hogy „szükség van rá”), mert a törvény két eltérő okból való elrendelést nevesít; a jogszabályi hivatkozásnak a végzés rendelkező részével összhangban kell lennie (Kúria Kfv.I.35.138/2016.).

⁴⁷ Hangsúlyozandó, hogy az adóeljárásban elkülönül az ellenőrzés és a hatósági eljárás; utóbbi „ellenőrzés eredményétől független” döntési kötelezettsége nem csupán azt jelenti, hogy „formailag” határozatot kell hozni, hanem magában foglalja azt is, hogy az ellenőrzés a bizonyításon kívül nem eredményez kötőerőt a hatósági eljárás számára. Az ellenőrzés során feltárt tényállás nem feltétlenül kell, hogy megegyezzen a határozatban foglaltakkal; ugyanazon bizonyítékokat figyelembe véve a hatósági eljárásban lehet más tényállást feltártnak tekinteni, vagy a tényállásból lehet más jogsértést – illetve annak a hiányát – megállapítani, mint amilyen következtetésre a vizsgálat jutott (Kúria Kfv.V.35.430/2014., Kfv.I.35.016/2017.).

adott szervezeten belüli magasabb szinten álló fórum, avagy egy harmadik szerv – *a döntést képes legyen érdemben felülvizsgálni* és jogsérelem megállapítása esetén visszaható hatállyal orvosolni, vagyis fogalmilag és szubsztanciálisan is tartalmazza a jogsérelem orvoslását.⁴⁸ Az Alkotmánybíróság utalt arra is, hogy az alapjog alkotmányos védelmi köre a rendes jogorvoslatra terjed ki. A jogorvoslati rendszert, annak szabályozási szintjeit – fentiek megtartása mellett – a jogalkotó alakíthatja; az Alaptörvény nem rögzít azzal kapcsolatos követelményt, hogy milyen, illetve hány fokú fórumrendszer biztosítja a jogorvoslatihoz való jog hatékony gyakorlását, mint ahogyan a rendkívüli jogorvoslat intézményét sem követeli meg.⁴⁹ Mindez nem jelenti szükségképp azt sem, hogy minden döntéssel szemben lehetőség nyíljon önálló jogorvoslati jog gyakorlására. A taláros testület több ízben hangsúlyozta, hogy a jogorvoslat biztosításának elvárása az érdemi – vagyis ügydöntő – határozatokra vonatkozik; annak vizsgálata során, hogy mely döntés minősül ilyennek, annak a személyre gyakorolt hatása, tárgya releváns, másként megfogalmazva az lényegesen befolyásolta-e az érintett helyzetét, illetőleg jogait.⁵⁰ Ezzel szemben mind az adóellenőrzés, mind a jogkövetési vizsgálat jegyzőkönyvére tehető észrevétel tartalmilag más jellegű jogintézmény, jóllehet az nem tehető vitássá, hogy az adózói jogvédelem egyik szeletét képezi. Önmagában tehát azon körülményből, hogy *a jogkövetési vizsgálatot követően nem feltétlenül indul az adózó ellen hatósági eljárás*, mely – a szükségszerű határozathozatali kötelezettség miatt – megnyitná a jogorvoslati jogot az adózó számára, nem jelenti egyúttal az adózói jogosultságok sérelmét.⁵¹

Az adózói hiányosság, vagy mulasztás súlyától függően az adóhatóság a mulasztási bírság kiszabásának lehetőségével is élhet (Art. 220-238. §-ai). Az Art. 237. §-a alapján a

⁴⁸ 23/1998. (VI.9.) AB határozat, ABH 1998, 182, 186; 3064/2014. (III.26.) AB határozat, Indokolás [15]; 3309/2020. (VII.24.) AB határozat, Indokolás [13]. A 3223/2018. (VII.2.) AB határozat értelmében „Az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdéséből az a követelmény vezethető le alapjogként, hogy az alkotmányjogi értelemben vett érdemi adóhatósági döntéssel szemben *legalább egy rendes jogorvoslati lehetőség az adózók rendelkezésére álljon*, amely abban az értelemben hatékony jogorvoslatot biztosít számukra, hogy másik szervezeti egységhez vagy szervhez fordulhatnak, igénybevételét nem gátolják jogszabályi előírások és a jogorvoslatot elbíráló fórum megfelelő hatáskörrel (döntési lehetőségekkel) rendelkezik orvosolni a hatósági jogsértést. Az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdését tehát kielégíti az a jogorvoslati rezsim, amely a jogorvoslati rendszerben legalább egy ponton az előbbieknél megfelelő jogorvoslati eszközt, fórumot és hatáskört intézményesít.” {Indokolás [72]}. Ld. még 12/2019. (IV.18.) AB határozat, Indokolás [16]; 3220/2019. (X.11.) AB határozat, Indokolás [27].

⁴⁹ 3120/2012. (VII.26.) AB határozat, Indokolás [22]; 3202/2017. (VII.21.) AB végzés, Indokolás [13]; 3098/2019. (V.17.) AB határozat, Indokolás [22].

⁵⁰ 38/2006. (IX.20.) AB határozat, ABH 2006, 489, 491-492; 114/2010. (VI.30.) AB határozat, ABH 2010, 579, 585-586; 17/2015. (VI.5.) AB határozat, Indokolás [85]; 3239/2017. (X.10.) AB végzés, Indokolás [14]. A *jogorvoslatihoz való jog nem korlátlan és nem is korlátozhatatlan*. A közigazgatási eljárások típusaiban érvényesülő jogorvoslati formákat mindig az adott eljárásra irányadó eljárási norma határozza meg; ezzel összefüggésben azt, hogy melyik jogorvoslati forma rendes – vagy rendkívüli – és annak milyen fórumai vannak.

⁵¹ Más állásponton van Szőke Ágnes Éva, akinek érvelésében ha az ellenőrzést követően nem indul hatósági eljárás, adózó kizárólag a jegyzőkönyv ellen tud élni az észrevételezési jogával, amelynek elbírálására a törvény nem tartalmaz semmilyen rendelkezést, emiatt az nem is minősül hatékony jogorvoslatnak. Ld. Szőke: i.m. 480. o., illetve Szőke Ágnes Éva: A gazdasági események ellenőrzésének és az adóellenőrzésnek az elhatárolása. In *Ügyvédek Lapja*, 2023/3-4. szám, 36. o. A kettőnk megközelítése szerinti markáns különbség abban ragadható meg, hogy míg hivatkozott tanulmány szerzője – annak ellenére, hogy sem a régi Art., sem a jelen adójogi szabályozás nem tartalmaz arra vonatkozóan utalást, hogy az jogorvoslat lenne – a jegyzőkönyvre tehető észrevételt burkoltan jogorvoslati eszközként, kvázi a jogorvoslati jog elemeként kezeli, addig az észrevétel – megítélés szerint – jóllehet a jogvédelmi hálónak a részét képezi, azonban az a jogorvoslati jogtól elkülönülten, önálló jogintézményként, annak sajátos hatásai érvényesülése mellett értékelendő. Itt szükséges megjegyezni ellenben, hogy az Air. 97. § (2) bekezdése a jegyzőkönyvre tehető észrevétel határidejét jogvesztő határidőként rögzíti, mely implicite a jogalkotó azon megfontolását támasztja alá, miszerint – azon túlmenően, hogy az észrevétel, illetve annak hiánya az eljárás további menetét, valamint az érdemben hozott döntés szerkezeti felépítését is befolyásolja – ezen jog garanciális jellegű, annak az igénybe vehető egyéb jogvédelmi lehetőségektől – nyilatkozattételi jog, iratbetekintés, illetve fellebbezés – függetlenül kell érvényesülnie, azt más jogi eszközökkel kiváltani nem lehet.

bírság kiszabásakor az adóhatóság adózó javára vagy terhére értékeli a) az adózó adózási gyakorlatát, általános jogkövetési hajlandóságát, b) az adózó jogellenes magatartásának (tevékenységének vagy mulasztásának) súlyát, gyakoriságát, időtartamát, továbbá c) azt, hogy az adózó, illetve intézkedő képviselője, foglalkoztatottja, tagja vagy megbízottja az adott helyzetben a tőle elvárható körültekintéssel járt-e el. A körülmények okszerű mérlegelése alapján az adóhatóság a mulasztás súlyához igazodó, az adózási érdeksérelemmel arányos bírságot szab ki, vagy a bírság kiszabását mellőzi [Art. 237. § (1)-(2) bekezdései].⁵²

Az Air. 124. § (1) bekezdésének első mondata szerint a határozattal szembeni fellebbezést és a fellebbezést alátámasztó bizonyítékokat az írásba foglalt döntés közlésétől számított 15 napon belül lehet előterjeszteni. A fellebbezést a megtámadott döntést hozó adóhatóságnál kell előterjeszteni [Air. 124. § (2) bekezdésének első mondata]. Az elsőfokú döntés elleni jogorvoslati kérelem elbírálására a NAV Fellebbviteli Igazgatósága rendelkezik jogosultsággal.⁵³

Összegzés

Kétségtelen, hogy az adóellenőrzés szabályrendszerének a kialakítása a törvényhozásra tartozó feladat, így alapvetően a jogalkotó mérlegelési szabadságába tartozik annak az eldöntése, hogy – nyilvánvalóan a jogállami keretek között – az adóellenőrzések hatékonyságát milyen eszközökkel kívánja növelni, mint ahogy annak a meghatározása is, hogy egy vizsgálatnak milyen esetben, milyen következményei vannak.⁵⁴ A 2018. január 1. napjától hatályos Air. 2. §-ához hozzákapcsolt jogalkotói indokolás szerint a szakszerű és hatékony eljárás elve „...olyan célokat fogalmaz meg, amelyek az adóhatóságot bizonyos szervezési munkára kötelezik a költségtakarékosság és a hatékonyság érdekében. Az alapelv legfontosabb célja szerint az adóeljárást úgy szükséges lefolytatni, hogy az adóhatóságnak, illetve az adózónak a lehető legkevesebb adminisztratív terhet, költséget okozza. A hatékonyság és a költségtakarékosság⁵⁵ érdekében azonban az adóhatóság nem lépheti át a törvényesség és szakszerűség elvét.”. *A hatékonyság minden közigazgatási eljárástípus alapvető eleme*; célja, hogy a hatóság a rendelkezésre álló erőforrásait⁵⁶ a célszerűség és a gazdaságosság szempontjainak érvényre juttatása mellett használja fel. Ennek az ellenőrzési irányok általános meghatározásakor is meg kell jelennie; ezzel kell elsődlegesen elérni azt, hogy már magának az ellenőrzöttségnek a tudata is az önkéntes jogkövetésre ösztönözze az

⁵² Az Art. 238. §-a szerint a jogszabálysértésnek az adóhatóság tudomására jutásától számított 1 év elteltével történő megállapítása esetén mulasztási bírság kiszabásának nincs helye. E rendelkezés nem alkalmazható az ellenőrzés során feltárt jogsértésekre.

⁵³ A Nemzeti Adó- és Vámhivatal szerveinek hatásköréről és illetékességéről szóló 485/2015. (XII.29.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Korm. rend.) 1. § (1) bekezdése, 11. §-a és a 2. § (1) bekezdése alapján a Korm. rend. 1. számú melléklet B) részének 9. pontja.

⁵⁴ 763/B/1999. AB határozat, ABH 2002, 1056, 1062; 329/B/2007. AB határozat, ABH 2010, 1082.

⁵⁵ Ezen elv az adózási rendszer magasabb szintjén is megjelenik. A Magyarország gazdasági stabilitásáról szóló 2011. évi CXCV. törvény 33. §-a értelmében új fizetési kötelezettség megállapítása során figyelemmel kell lenni arra, hogy annak kivetésével, beszedésével, nyilvántartásával, ellenőrzésével összefüggő adminisztrációs költségek ne legyenek aránytalanul magasak a fizetési kötelezettségből származó bevétel összegéhez képest, illetve azokat nem haladhatják meg. Ld. továbbá Simon István: Az Alaptörvény hatása az adójogra, különös tekintettel a magánszemélyek adózásában bekövetkezett változásokra. MTA Law Working Papers, 2018/14. szám. <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp> (2023.04.25.)

⁵⁶ Érdekes számokra bukkant az adóelkerülést vizsgálva Joel Slemrod és Schlomo Yitzaki. Ezen kutatás alapján az USA adóhivatala évente az adófizetők 1,5 %-át vizsgálja és ennek költsége is a bevétel kb. 10 %-a; az ellenőrzések ellenére kieső bevételt a realizált összeg 17 %-ára becsülik. Ld. Simonovits András: Adómorál és adórendszer. In Közgazdasági Szemle, 2010/6. szám, 482. o. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1172> (2023.04.20.)

adózókat.⁵⁷ Az viszont már az adóhatóság konkrét ügysz – és az adózóhoz – tartozó döntési kompetenciájába tartozik, hogy az adózó gazdasági tevékenységét – értve ez alatt akár egyetlen ügyszletet is – és az adózási fegyelmét milyen típusú adóeljárás keretei között kívánja megvizsgálni⁵⁸, melyhez a már részletezettek szerint eltérő jogkövetkezmények – különösen az ellenőrzéssel lezárt időszak ténye – társulnak. Nyilvánvaló, hogy az *ellenőrzési határidők szűkebbre szabása* a jogkövetési vizsgálat kapcsán az adózóra kedvezőbb előírásokat jelentenek – egyszersmind a tényállás felderítésének keretei között az adóhatóság lehetőségeit az egyes eljárási cselekményeknél is egzaktan határolják be –, ez viszont korántsem igazolja, hogy a jogkövetési vizsgálat lefolytatása az adóalanyt ne terelhetné a jogkövető magatartás felé. *A jogkövetési vizsgálat – az adózók által vétett hiányosságok kiküszöbölése mellett – közvetetten a központi költségvetés bevételeinek a növeléséhez is hozzájárul.*

Visszatekintve a már előadottakra, a hatályos adószabályozás váza a támogató, nem pedig az ellenőrző – illetve a szankcionáló – szemléletre alapoz.⁵⁹ Az adóhatósági munka ilyen irányú tartalmi változása a szemléletváltás legfontosabb vívmánya, melyet az Art. általános indokolása is alátámaszt; „A Kormány 2016. április 4-i ülésén tárgyalta és elfogadott Art. koncepció szerint az újraszabályozás célja annak tükrözése, hogy az állam az adóhatóságon keresztül ügyfélközpontú szolgáltatást nyújt, segíti az adózókat adókötelezettségeik teljesítésében, ugyanakkor ezt oly módon teszi, hogy a költségvetés

⁵⁷ Lényegében a 2010-2018. évek közötti adóreform keretében vált egyre inkább hangsúlyossá az adómorál javítása, amely az ügyfélközpontú adóhatóság által érhető el a legegyszerűbb módon. A cél, hogy a büntető hatóság szerepét egy méltányos, az ügyfelekkel szolgálatkész szervezet váltsa fel. A paradigmaváltásból következik, hogy nem csak az adózási fegyelm, hanem az ország versenyképessége is javul. Ld. Prof. Dr. Lentner Csaba: Az adórendszer és a közpénzügyek egyes elméleti, jogszabályi és gyakorlati összefüggései. In Európai Jog, 2018/5. szám, 30-36. o. Megjegyzendő az is, hogy az adórendszer hatékonyságának fejlesztését és az adóelkerülés visszaszorítását csak több eszköz komplex alkalmazásával (az ellenőrzés és adminisztráció javítása, az adórendszer átalakítása, a kiskapuk megszüntetése, az ellenőrzési költségek minimalizálása stb.) lehet elérni. Ld. Kerekó Judit – P. Kiss Gábor: Adóelkerülés és a magyar adórendszer. MNB-tanulmányok 65. Budapest, 2007. <https://mek.oszk.hu/11800/11826/11826.pdf> (2023.04.15.). Ez egyébiránt nemcsak nemzeti cél, hanem fellelhető az Európai Unió adózással összefüggő célkitűzései között is. Jóllehet a szuverén adórendszerek közötti ellentmondások számos tekintetben tetten érhetőek, a törekvés mindenképp az adóellenőrzések rendszerének a fejlesztése, valamint az adókönyvet egyszerűsítésének az irányába mutat. Ld. Dr. Herich György: Nemzetközi adózás. Adózás az Európai Unióban. Penta Unió Zrt., Budapest, 2011, 511-512. o. Ellenben az adóhatóság támogató magatartása mellett a szankcionálás erejét sem szabad elhanyagolni. Egy olyan adórendszerben ugyanis, ahol az adóigazgatás elretentő erő nélkül működik, ritkák az ellenőrzések és az állami szolgáltatások színvonala egyébiránt is alacsony, nem azt kell vizsgálni, hogy miért nem fizetnek az emberek adót, sokkal inkább azt, hogy miért fizetnek egyáltalán. Ld. Szilovics 2015: 299. o.

⁵⁸ Ugyanakkor kutatások már bizonyították, hogy az adóellenőrzések lefolytatása és a későbbi jogkövetési hajlandóság között pozitív kapcsolat lelhető fel. Az USA-ban 1986 és 1992 között az adóvizsgálati rátát 1,14 %-ról 2,5 %-ra emelték. M. W. Spicer és S. B. Lundstedt 130 ohio-i háztartás adómorálját vizsgálva tapasztalták, hogy az adózónak az adóellenőrzésről szerzett korábbi „élményei” kihatottak a jogkövetésre. Ezen következtetésre jutott B. Erard is, aki az átfogó adóellenőrzések eredményeit vizsgálta 1985 és 1991 között. V.ö. Szilovics Csaba: A jogkövetés megvalósulásának vizsgálata az adójogban. PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola. Pécs, 2001, 182. o.; Szilovics Csaba: Adójogi ismeretek. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar kiadványa. Pécs, 2016, 92. o. Ld. továbbá Dobos Piroska: Az adórendszer stabilitása, az adóbiztonság és kormányzatba vetett bizalom hatása az adófizetési hajlandóságra. PhD értekezés, Óbudai Egyetem. Biztonságtudományi Doktori Iskola. Budapest, 2019.

⁵⁹ Vö. Bajusz Dániel: Az adóeljárás újraszabályozása – új adóeljárási törvények 2018. január elsejétől. In *Adó*, 2018/4. szám, 53-61. o. A jogkövető magatartásra történő rábírás ugyanakkor jogok és kötelezettségek vegyes halmazát egyaránt jelenti [támogató eljárás, kezdő vállalkozások mentorálása, az online pénztárgépek használatának egy széles adózói körben kötelezővé tétele, az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer (EKÁER) bevezetése, az adózói minősítéshez (általános, megbízható, kockázatos) kapcsolódó pozitív és negatív jogkövetkezmények, az online számla adatszolgáltatás kötelezettsége stb.], vagyis a motiváció egyetlen korlátja lényegében a jogalkotói szándék. Ld. Lukovszki Livia – Rideg András – Sipos Norbert – Vörös Zsófia: Az adócsalási hajlandóság empirikus vizsgálata. In *Közgazdasági Szemle*, 2023/2. szám, 193. o. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=2106> (2023.04.15.), illetőleg Parragh Bianka – Palotai Dániel: Az ösztönző adórendszer felé. In *Pénzügyi Szemle*, 2018/2. szám, 201-220. o.

bevételi érdekei nem sérülnek, minden kötelezett a jogszabályi rendelkezéseknek megfelelően vegye ki részét a közteherviselésből.” Az adóhatóság feladatainál tehát *előtérbe kerül a szolgáltató jelleg erősítése* és a jogkövető adóalanyok kötelezettségeik teljesítésében *intézményesített támogatása*.⁶⁰ Ennek egyik megjelenési formája a jogkövetési vizsgálat, melynek sikerét a bevezetőben említett számok is igazolják.

Felhasznált irodalom:

- Antal Anita: Önkéntes jogkövetés az adó világában – hatékonyságvizsgálat a számok tükrében. Közép-Európai Közlemények, 2020/4. szám, 141. o. <https://vikek.eu/kozep-europai-kozlemenyek-2/> (2023.04.22.)
- Bajusz Dániel: Az adóeljárás újraszabályozása – új adóeljárás törvények 2018. január elsejétől. Adó, 2018/4. szám, 53-61. o.
- Balog Ádám: Adóelkerülés és rejtett gazdaság Magyarországon. Köz-gazdaság 2014/4. szám, 15-30. o. <https://retp.eu/index.php/retp/issue/view/24> (2023.04.16.)
- Balogh-Békési Nóra: Közigazgatási eljárási határidők megtartása és az ügyek észszerű határidőn belüli befejezésének követelménye. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2022/2. szám, 82-98. o.
- Dobos Piroska: Az adórendszer stabilitása, az adóbiztonság és kormányzatba vetett bizalom hatása az adófizetési hajlandóságra. PhD értekezés, Óbudai Egyetem. Biztonságtudományi Doktori Iskola. Budapest, 2019.
- Dobos Piroska – Takácsné György Katalin: Az adózók magatartását vizsgáló elméleti modellek ellentmondásai. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2020/4. szám, 36-49. o.
- Dr. Herich György: Adótan. Penta Unió Zrt., Budapest, 2023.
- Dr. Herich György: Nemzetközi adózás. Adózás az Európai Unióban. Penta Unió Zrt., Budapest, 2011, 511-512. o.
- Fehér Helga: Adózói magatartás, mint a versenyképesség egyik faktora. Comitatus: Önkormányzati Szemle, 2021. tavasz (237. szám), 13-22. o.
- Földes Gábor: Adójog. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- F. Rozsnyai Krisztina: Hatékony jogvédelem a közigazgatási perben. A magyar közigazgatási perrendtartás európai fejlődési tendenciáikhoz illeszkedő kodifikációjának egyes előkérdései. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018.
- Krekó Judit – P. Kiss Gábor: Adóelkerülés és a magyar adórendszer. MNB-tanulmányok 65. Budapest, 2007. <https://mek.oszk.hu/11800/11826/11826.pdf> (2023.04.15.)
- Lukovszki Livia – Rideg András – Sipos Norbert – Vörös Zsófia: Az adócsalási hajlandóság empirikus vizsgálata. Közgazdasági Szemle, 2023/2. szám, 193. o. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=2106> (2023.04.15.)
- Mahler Sándor: Erkölcs és pénzügyek. Közgazdasági Szemle, 1925. 68. kötet, 226-246. o.
- Molnár Gábor Miklós: Az adócsalás. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Pécs, 2011.
- Molnár Gábor Miklós: Az adócsalás a költségvetési csalásban. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2011.

⁶⁰ Ezen irányvonalat a NAV legújabb ellenőrzési terve is alátámasztja. Ezek szerint fokozottan lehet számítani jogkövetési vizsgálatra a foglalkoztatói bejelentések nyomán követése alapján az új foglalkoztatóknál, valamint a pénzügyi intézmények esetén a jelentendő számlákkal kapcsolatos adatszolgáltatás megfelelése kapcsán. Ld. a NAV 2023. évi ellenőrzési tervét.

https://nav.gov.hu/ugyfeliranytu/adotrafipax/Kiemelt_ellenorzesi_temakorok/A_NAV_2023._evi_ellenorzesi_terve
(2023.04.14.)

- Parragh Bianka – Palotai Dániel: Az ösztönző adórendszer felé. Pénzügyi Szemle, 2018/2. szám, 201-220. o.
- Patyi András: Az eljárási alapjogok és az eljárási alkotmányosság néhány kérdése az Alaptörvényben. Acta Humana, 2021/2. szám, 95-115. o.
- Pfeffer Zsolt: Jogkövetkezmények (szankciók) az adózásban. A Nemzeti Közszerológati Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványa. Budapest, 2018.
- Prof. Dr. Lentner Csaba: Az adórendszer és a közpénzügyek egyes elméleti, jogszabályi és gyakorlati összefüggései. Európai Jog, 2018/5. szám, 30-36. o.
- Simon István: Az Alaptörvény hatása az adójogra, különös tekintettel a magánszemélyek adózásában bekövetkezett változásokra. MTA Law Working Papers, 2018/14. szám. <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp> (2023.04.25.)
- Simonovits András: Adómorál és adórendszer. Közgazdasági Szemle, 2010/6. szám, 482. o. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1172> (2023.04.20.)
- Szabó Ildikó: A technológiai fejlődés hatásai az adóigazgatási eljárás vonatkozásában. Iustum Aequum Salutare, 2020/4. szám, 69-87. o.
- Szilovics Csaba: Adójogi ismeretek. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar kiadványa. Pécs, 2016.
- Szilovics Csaba: A jogkövetés megvalósulásának vizsgálata az adójogban. PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola. Pécs, 2001.
- Szilovics Csaba: Az adóigazgatás jogkövetést befolyásoló szerepe. JURA, 2013/1. szám, 95-101. o.
- Szilovics Csaba: Az adójogi norma szerepe az optimális adórendszer kialakításában. JURA, 2016/1. szám, 322-328. o.
- Szilovics Csaba: Az optimális adórendszer feltételeiről. Adózási pénzügytan és államháztartási gazdálkodás (szerk. Prof. Dr. Lentner Csaba). A Nemzeti Közszerológati Egyetem kiadványa, Budapest, 2015.
- Szilovics Csaba: Új hangsúlyok az adóigazgatás munkájában. JURA, 2003/1. szám, 153-155. o.
- Szőke Ágnes Éva: A gazdasági események ellenőrzésének és az adóellenőrzésnek az elhatárolása. Ügyvédek Lapja, 2023/3-4. szám, 36. o.
- Szőke Ágnes Éva: Az adóhatósági ellenőrzési típusok elhatárolásának kérdései. Magyar Jog, 2017. 7-8. szám, 474-480. o.

Németh Erika¹

A vezető tisztségviselő jogállása és felelőssége a társasági modellek és a hatályos jogi szabályozás tükrében

Absztrakt

A cikk a vezető tisztségviselő jogállását és felelősségét a társasági modellek és a hatályos jogi szabályozás tükrében vizsgálja. Helyet kap a cikkben a vezetői jogviszony fogalmának, és jellegadó sajátosságának a bemutatása. A cikk fókuszában a jogi felelősség elemzése áll, mely kiterjed a hatályos szabályozás teljes körű áttekintésére, érintve a vezető tisztségviselő külső, belső, és a társaság jogutód nélküli megszűnése esetén irányadó megújult felelősségi szabályokat. A felelősségi tényállások mellett az új Ptk. talaján kialakult bírói gyakorlat elemzésére is sor kerül, azzal a céllal, hogy a jogszöveg hatályosulását elősegítette-e a kialakulóban lévő felsőbb bírói gyakorlat a korlátozott precedensrendszer hatásainak az érvényesülése mellett. A jogi felelősséget szabályozó normák mellett a cikk a modern menedzsment számos technikáját, mint jogon kívüli eszközök hatását is értékeli a vezetői jogviszony szemszögéből, a mai vezetés elméletek, társaságirányítási modellek és üzleti magatartási normák jogon kívüli eszközrendszerének hatásait elemezve.

Kulcsszavak: vezető tisztségviselő jogállása, társaságirányítási rendszerek, társaságirányítási modellek, vezető tisztségviselő felelőssége, jogi okozatosság, üzleti magatartási normák.

Abstract

The article examines the legal status and responsibilities of executives in the light of company models and *the* current legislation. The article presents the concept of managerial status and its characteristics. The article focuses on the analysis of legal liability, which includes a comprehensive overview of the current regulations, touching the external, internal and renewed liability rules governing the dissolution of the company without a legal successor. Judicial practice developed on the basis of the new Civil Code will also be analysed, with the aim of determining whether the emerging higher judicial practice has facilitated the effectiveness of the legal text, while the effects of the limited system of precedents prevail. In addition to the norms governing legal liability, the article also evaluates the impact of several techniques of modern management as extralegal tools from the perspective of the managerial status, analyzing the effects of the extralegal tools of today's management theories, corporate governance models and norms of business conduct.

Keywords: Legal status of a manager, corporate governance arrangements, corporate governance models, executive liability, legal causation theory, standards of business conduct.

¹ A szerző a Budapest Környéki Törvényszék Gazdasági Kollégiumának törvényszéki bírója, és a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának PhD hallgatója, témavezető: Dr. Boóc Ádám.
e-mail cím: nemetherika@birosag.hu

I. Az új Ptk. megújult felelősségi szabályai

A vezető tisztségviselők felelősségére vonatkozó szabályait a polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény – továbbiakban új Ptk. – hatályba lépését követően mind a gazdasági élet szereplői részéről, mind a jogalkalmazói, és a jogtudományi oldalról is számos kritika érte, alapvetően a vezető tisztségviselők társaság fennállása alatti, harmadik személyekkel szembeni deliktuális felelősségének az alkalmazása körében. Az új Ptk. szakítva a polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény – régi Ptk. – szabályozásával, annak egységes felelősségi rendszerével, a kontraktuális felelősségi szabályokat elválasztotta a deliktuális felelősségi normáktól.

Szembetűnő változás a társasági jog kapcsán, hogy anyagi jogi szabályai a jogi személyekről szóló önálló könyvbe kerültek, azzal, hogy a cég és csődjogi, továbbá az eljárási normákat továbbra is külön törvények tartalmazzák. A társasági jogi szabályozásnak a Ptk. rendszerébe való integrálása kapcsán az azt ellenző érvek leginkább a Ptk-ban foglalt szabályozás kógens-diszpozitív jellegéhez kapcsolódtak, és azt véleményezték, hogy a diszpozitív szabályozás miatt a társaságok működése, a törvényi keretek meghatározása nehézségekbe fog ütközni, mely kritikai hangokat az elmúlt évek tapasztalatai, de az Új Ptk. hatálybalépését közvetlenül követő időszak sem támasztotta alá, sőt azt észlelhetjük, hogy a társaságok ritkán térnek el a Ptk-ban meghatározott szervezeti felépítéstől és nevesített szervektől, tisztségektől.

Vékás Lajos szerint „a társasági anyagi jognak a Polgári Törvénykönyvben van a helye, főleg a tartalmi összefüggések miatt. A társasági anyagi jog ugyanis kapcsolódik a polgári jog egyéb részeihez, mindenekelőtt a dologi joghoz, a kötelmi joghoz, és szoros kapcsolata van a családjoggal, valamint az öröklési joggal is.”²

A gazdasági élet szereplői, de leginkább az ügyvédi hivatásrend legfőbb okként a legutolsó Gt. alapvetően kógens szabályozásának kiszámítható voltát hiányolták, szemben az új Ptk. diszpozitív szemléletű szabályozásával. A bíróságok a kor új kihívásnak eleget téve próbálják meg tartalommal kitölteni az új Ptk. új felelősségi rendszere által bevezetett részben merőben új terminus technikusokat, azzal, hogy a korlátozott precedensrendszer bevezetése óta a felsőbb bíróságokra még hangsúlyosabban hárul a jogegységesítő tevékenység feladata.

A 2012. január 1-én hatályba lépett Alaptörvény 28. cikkének szövege azt az igényt közvetítette, hogy a bírók szakadjanak el a jogszabályok indokolásától, s keressék meg azt az objektív célt, ami a jogszabály megalkotásához vezetett. Az objektív cél meghatározásához az Alaptörvény támpontot is adott: azt kell feltételezni, hogy a cél minden esetben erkölcsös és gazdaságos, a józan észnek és a közjónak is megfelel. Az Alaptörvény hetedik módosítása a szubjektív teleológiai értelmezést is a 28. cikk részévé tette, ezzel terelve vissza a bíróságokat a jogszabály szövegéhez.³

Ezen alkotmányos elvek megvalósulása mellett azonban a bíróknak elsődlegesen arra kell továbbra is törekedniük az új Ptk. felelősségi szabályainak hatályosulását elősegítendően, hogy a felek által érthető, világos indokolású határozatokat hozzanak.

² Vékás Lajos: Az új Ptk. hibái ellenére is sikertörténet. In Jogászvilág, Wolters Kluwer, <https://jogaszvilag.hu/szakma/vekas-lajos-az-uj-ptk-hibai-ellenere-is-sikertortenet/>, letöltés: 2023. 04. 28.

³ Az Alkotmánybíróság több határozatában a jogállamiság és a jogbiztonság, mint alkotmányos érték vizsgálata körében kiemelte, hogy az államtól és elsősorban a jogalkotótól az várható el, hogy a jog egésze, egyes részterületei és egyes szabályai is világosak, egyértelműek, hatásukat tekintve kiszámíthatók és a norma címzettjei számára előreláthatók legyenek. Ennek megfelelően a különböző alkotmányos alapjogok, az Alkotmány által elismert jogok és érdekek közötti absztrakt, a jövőbe mutató, előre nem látható számú esetre és személyre irányadó mérlegelést, ezek kiegyenlítését és kiegyensúlyozását a törvényalkotónak kell elvégeznie, és nem a bíróságnak kell ezeket a kérdéseket esetről esetre eldöntenie (64/1991 (XII.17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 302-303.).

A jogalkalmazás a törvényszöveg anomáliáit – példának okáért a fizetéseképtelenségi jogban a felelősségi tényállás több jogszabályban széttagoltan megjelenő szabályozása – absztrakt normaértelmezés mellett, racionális, és alkotmányossági követelményeket is kielégítőn, a korlátozott precedensrendszer bevezetése óta sem képes feloldani, de nem is feladata.

II. A vezető tisztségviselő fogalma

Az új Ptk. III. könyve valamennyi jogi személy esetén a vezető tisztségviselő kifejezést használja. A vezető tisztségviselő fogalmát a Ptk. 3:21-3:22. §-ai határozzák meg.⁴ A vezető tisztségviselő természetes személy, akinek a feladatához szükséges belátási képességgel, cselekvőképességgel kell rendelkeznie. A Ptk. kifejezetten deklarálja, hogy a vezető tisztségviselői feladat csak személyesen látható el. A törvénynek ezen követelménye a gazdasági társaságok társasági jogi szabályozását veszi alapul. A személyes jelleget abban a szabályban is kifejezésre juttatja a törvény, hogy a vezető tisztségviselő halálával a jogviszonya megszűnik (Ptk. 3:25. § (1) bekezdés e) alpont).

Az új Ptk. szintén igazodva a korábbi társasági jogi szabályozáshoz nem határozza meg a vezető tisztségviselő fogalmát, az egyes jogi személy típusoknál definiálja, hogy kit kell vezető tisztségviselőnek tekinteni, gazdasági társaságok esetében az egyes társasági formáknál határozza meg azt a törvény.

A gazdasági társaságok napi döntéseket igénylő kérdéseiben a legfőbb döntést hozó szerv összehívásának társasági formánként szabályozott rendje az állandó vagy gyakori ülésezést nem teszi lehetővé. A társaságok ügyvezetését, e körben a cég működésével, irányításával kapcsolatos operatív, napi döntések intézését a vezető tisztségviselők látják el egyénileg vagy testületi formában.⁵

Kisfaludi András is azt az álláspontot képviseli, mely egyébként a vezetői jogviszony tekintetében az általánosan elfogadott jogtudományi álláspont, hogy a „vezető tisztségviselő jogviszonya a gazdasági társasággal nem egyoldalú aktus révén jön létre, hanem a megbízatás – a választás, kinevezés, illetőleg kijelölés – vezető tisztségviselő általi elfogadásával. A vezető tisztségviselői sui generis társasági jogi jogviszony azonban nem képes a lefedni valamennyi jogosultságot és kötelezettséget, ezért a hagyományoknak megfelelően a gazdasági társaság vezető tisztségviselője munkaviszonyban, vagy megbízási szerződésen alapuló kötelmi jogviszonyban látja el ügyvezetési tevékenységét”.⁶

A vezetői tisztségviselői jogviszony polgári jogi, illetve munkajogi jellege tekintetében széleskörű elméleti és gyakorlati viták folytak, lényegében az első Gt. hatályba lépése, azaz 1988. októbere óta. A korábbi szabályozás a vezető tisztségviselői jogviszonyt sajátos társasági jogi jogviszonyként határozta meg, amelyet elsődlegesen a törvény szabályoz, mögöttes jogként viszont a Ptk. megbízási szerződésre vonatkozó szabályait kell – a vezető tisztségviselői jogviszony sajátosságaira tekintettel – megfelelően alkalmazni.

A magyar társasági jogban hagyományosan a vezető tisztségviselők önállóságát

⁴ A Ptk. 3:21. §-ának (2) bekezdése szerint a vezető tisztségviselő ügyvezetési tevékenységét a jogi személy érdekének megfelelően köteles ellátni. A Ptk. 3:22. §-a szerint: (1) Vezető tisztségviselő az a nagykorú személy lehet, akinek cselekvőképességét a tevékenysége ellátásához szükséges körben nem korlátozták. (2) Ha a vezető tisztségviselő jogi személy, a jogi személy köteles kijelölni azt a természetes személyt, aki a vezető tisztségviselői feladatokat nevében ellátja. A vezető tisztségviselőkre vonatkozó szabályokat a kijelölt személyre is alkalmazni kell. (3) A vezető tisztségviselő ügyvezetési feladatait személyesen köteles ellátni.

⁵ Ezt támasztja alá már a gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény 21.§-ához fűzött jogi kommentár is.

⁶ Kisfaludi András: A jogi személy vezető tisztségviselőinek felelőssége az új Polgári Törvénykönyvben. In Csehi Zoltán (szerk.): (L)EX CATHEDRA ET PRAXIS Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából, XENIA Kiadó, Budapest, 2014, 315. o.

láthattuk, amelyhez az úgynevezett önfelelősség elve párosult. Ebből következik, hogy egyfelől – az egyszemélyes társaság kivételével – a vezető tisztségviselőt e minőségében senki sem utasíthatja, így a tagok, illetve munkáltatója sem, másfelől a vezető tisztségviselő törvényen, illetve a társasági szerződésen alapuló hatáskörét nem lehet elvonni. A hatáskör elvonásra a társaság legfőbb szerve is csak akkor és csak olyan mértékben jogosult, amennyiben a törvény vagy a társasági szerződés erre a legfőbb szervet feljogosítja.⁷

III. A vezető tisztségviselői jogviszony

A jogi személlyel szemben elvárás, hogy megválasztott vezető tisztségviselője legyen, ennek hiányában a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról, és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény hatálya alá eső jogi személyek – köztük a gazdasági társaságok – esetében is törvényességi felügyeleti eljárás keretében a cég megszűnéséhez is vezethet (84. §).

A társasági jogi meghatározottság miatt az egyes szerződéstípusok – megbízási jogviszony, munkajogviszony – szabályai önmagukban nem elegendők a vezető tisztségviselői jogviszony leírására. A vezető tisztségviselői jogviszony több olyan jellemzővel is rendelkezik, amelyek az egyes szerződéstípusok szabályaiból nem vezethetők le, ebből következően nem lehet kijelenteni, hogy a vezető tisztségviselő jogviszony nem több, mint egy egyszerű (tipikus) megbízási jogviszony vagy munkaviszony. A hatályos törvényi szabályozás alapján – követve a gazdasági törvények által bevált gyakorlatot – kijelenthető, hogy a vezető tisztségviselő munkaviszonyban vagy megbízási viszonyban láthatja el tevékenységét. A megbízási vagy a munkaviszony szabályai alkalmazandók lesznek a vezető tisztségviselőkre, az egyébként specifikus társasági jogi szabályozás mellett, azok kiegészítéseként.

A Ptk. 3:21. §-ában megfogalmazott általános rendelkezéseiből nem vezethető le, hogy a vezető tisztségviselők között a jogi személy típusától függő, általános jellegű megkülönböztetés érvényesülne, különösen nem a jogviszonyuk alapjait érintő elveket illetően. A Ptk. 3:112. § (1) bekezdése értelmében a társaság ügyvezetését a vezető tisztségviselő – a társasággal kötött megállapodása szerint – megbízási jogviszony vagy munkaviszony keretében láthatja el.

A munkajogi szabályozás oldaláról közelítve azt kell hangsúlyozni, hogy az Mt. már nem tartja a munkaviszony fogalmi elemének a munkáltatói utasítás alapján történő munkavégzést, az Mt. 42. § (2) bekezdése munkáltatói irányítást említ, amelybe aggálytalanul illeszkedik a tulajdonosi irányítás alatt történő, egyébként valóban nagyfokú önállósággal végzett ügyvezetés.⁸ A 2012. július 1-jétől hatályos Mt.⁹ mellőzi a vezető állású munkavállaló kártérítési felelősségének rendezésénél a polgári jogra utaló szabályát, e helyett megismétli a korábbi Ptk.-nak a deliktuális és a kontraktuális felelősségre egyaránt vonatkozó, az adott helyzetben általában elvárható magatartást zsinórmértékként meghatározó klasszikus normáját. Amennyiben a felek kifejezetten nem rendelkeznek a közöttük létrejött szerződés típusát illetően, arról, hogy milyen tartalommal jön létre közöttük a vezető tisztségviselői jogviszony, akkor a Ptk. 3:21. § (3) bekezdésében írt szabályok az irányadóak.¹⁰

⁷ Csehi Zoltán – Szabó Marianna (szerk.): A vezető tisztségviselő felelőssége. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2015, 2-3. o.

⁸ Lőrincz György: Újabb kérdések és viták a vezető tisztségviselő jogállásáról, 5. o. In Gazdaság és Jog, 2017/9. sz. 3-10. o.

⁹ A Munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 42.§ (1) bekezdése szerint: A munkaviszony munkaszerződéssel jön létre. A (2) bekezdése szerint: A munkaszerződés alapján a) a munkavállaló köteles a munkáltató irányítása szerint munkát végezni.

¹⁰ A Ptk. 3:21. § (3) bekezdése szerint: a jogi személy első vezető tisztségviselőit a jogi személy létesítő

A gazdasági társaságok jelentős hányadánál az ügyvezetés ellátása mindenfajta formalizált szerződés nélkül történik, mivel a társaságnál – méreténél, tevékenységénél fogva – önálló ügyvezető alkalmazása nem indokolt. Elenyésző azon gazdasági társaságok száma ma Magyarországon, ahol a társaság tulajdonosi körétől elkülönült ügyvezetés létezik.¹¹ Kijelenthető, hogy a „vezető tisztségviselő” fogalma egységes, azon belül nincs szűk, vagy tág értelemben vett kategória, akár munkaviszony akár megbízási jogviszony keretében látja el a feladatát. A vezető tisztségviselő mind a korábbi Gt.-k hatálya alatti szabályozás, mind a Ptk. alapján tartós jogviszonyban áll a gazdasági társaságokkal, mely munkaviszony vagy megbízási jogviszony keretében valósult meg, szintén a társasági jogi szabályozás kezdete óta.

IV. A társaságirányítási rendszerek hatása a vezetői jogviszonyra

A jogi szabályozás adta kereteken túl a modern menedzsment számos technikája, mint jogon kívüli eszközök – teljesítményen, részvételen alapuló menedzsment, csapat megközelítés és munkaerővel gazdálkodás – mind gyökerei a mai vezetés elméletnek, és szilárdan beágyazódtak egy-egy adott történelmi és társadalmi kontextusba, meghatározva ezzel a vezetői jogviszony jellegadó sajátosságát. Ezek az irányítási modellek különböző arányban és különböző módon terjedtek el az európai kontinensen. Németországban példának okáért inkább a tudományos irányítás által támogatott vezetési technikák terjedtek el, míg az emberi kapcsolatok iskolájának gyakorlatát könnyebben fogadták el a mediterrán országokban, így Spanyolországban is. A történelmi és a társadalmi összefüggéseket is figyelembe kell venni, hogy megértsük, és elemezni tudjuk a különböző szervezeti formák elfogadását és fúzióját, és annak a tisztségviselői jogviszonyra gyakorolt hatását.¹²

A Kelet-Európai országok, mint Lengyelország, és hazánk is, illetve a fejlődő ázsiai országok, például Thaiföld, a külföldi modellek elfogadása mellett saját, kulturálisan megfelelő modellek kidolgozására törekednek. Annak ellenére, hogy a csapat(team)-megközelítés népszerű világszerte, a kelet európai vezetők továbbra is elutasítják ezt a munkamódszert.¹³ Talán ez abból a hozzáállásukból ered, hogy nagyobb szükség lehet erős vezetésre és világos irányításra annak érdekében, hogy szakítsanak a múlt kollektív megközelítésével.¹⁴ Annak ellenére, hogy a modern társaságirányítási elvek szerint a szervezeteknek kevésbé hierarchikusnak és rugalmasabbnak kell lenniük, számos vezető továbbra is azt az elvet vallja, hogy a gazdasági hanyatlás vagy instabilitás

okiratában kell kijelölni. A jogi személy létrejöttét követően a vezető tisztségviselőket a jogi személy tagjai, tagság nélküli jogi személyek esetén a jogi személy alapítói választják meg, nevezik ki vagy hívják vissza. A vezető tisztségviselői megbízási a tisztségnek a kijelölt, megválasztott vagy kinevezett személy által történő elfogadásával jön létre.

¹¹ A KSH 2015. december 31-i adatai szerint a működő vállalkozások (az összes regisztrált vállalkozás cca. 70%-a) 85%-ában legfeljebb egy alkalmazottat foglalkoztattak, míg a 9 főnél kevesebb foglalkoztatottal működő vállalkozásoknál (mikrovállalkozás) ez az arány már 95%.

¹² Schneider, Susan C. – Barsoux, Jean-Louis: *Managing across cultures*. FTPrentice Hall, London, 2003, 25-28. o.

¹³ Schneider-Barsoux: i.m. 32. o.

¹⁴ A szocialista állami berendezkedés ideológiáját kiszolgálva a régi Ptk. a vezetői tisztségviselők károkozásáért sem a kötetmi, sem a kártérítési szabályok között nem helyezett el felelősségi szabályokat, és a gondossági mérce a vezetőkkel szemben is az általánosan elvárható magatartás mércéje volt. Ennek társadalmi és jogpolitikai alapját az képezte, hogy a szocialista jog kiegyensúlyozott kárelosztási rendszert kívánt bevezetni, azzal, hogy a felelősség központjában a jogi személyek esetén a vállalat állt, mert ezt tekintette a védekezés leghatékonyabb szervének, másfelől a jövedelemelosztás is innen ágazott a tulajdonos állam és a dolgozó kollektíva irányába. A haszon jórésze és a teljes veszteség is az államé volt, a kárkövetkezmények az egyetemes kollektívát terhelték.

versenyfenyegetéseivel és feltételeivel szembesülve nagyobb központosításra és szigorúbb ellenőrzésekre van szükség. Ez a szemlélet egyébként tükröződik a társasági jogi hagyományainkon alapuló társaságirányítási szabályozással.

A drei Eck modell hazánk társasági jogát is alapvetően meghatározta, illetve a mai napig meghatározza. A kontinentális – német társasági jogon alapuló – modellben a döntéshozatali, ügyvezetési és képviseleti, illetőleg ellenőrzési funkciókat három elkülönült szervezeti egység gyakorolja. A gazdasági társaságot érintő alapvető, stratégiai jellegű kérdésekben a döntéshozatal a legfőbb szerv hatáskörébe tartozik. A legfőbb szerv a gazdasági társasággal tagsági jogviszonyban álló tagok, illetve részvényesek összessége. Az ügyvezetési tevékenységet a vezető tisztségviselő látja el, jellemzően a magyar társasági struktúrát figyelembe véve önállóan, illetve a többi vezető tisztségviselővel együtt, testületi formában.

A tulajdonosi ellenőrzést a vezető tisztségviselőktől független személyek, a felügyelőbizottsági tagok látják el. A felügyelőbizottság fontos eleme a munkavállalói részvétel, ugyanis a német társasági jogon alapuló kontinentális modellben a tagok, részvényesek érdeke mellett hatványozottan érvényesül a közérdek mellett a munkavállalók érdeke is. A fenti elméleti konstrukció a három sarokpont miatt drei Eck modellként ismert, és elsősorban Közép-Kelet Európa társasági jog fejlődésére hatott, figyelembe véve az osztrák-magyar monarchia megszűnése után létrejött államok önálló, de a német modellt követő társasági jogi megoldásait.¹⁵

A gazdasági társaságok esetében az alapító tagoknak olyan munkaszervezetet kell kialakítaniuk, mely alkalmas a stratégiai kérdésekben való döntéshozatalra, az ügyvezetés és képviselet ellátására, valamint az ügyvezetési tevékenység ellenőrzése. A gazdasági társaságok esetében a gazdasági társaságok közös szabályai az Új Ptk. jogi személyek könyvében részletesen szabályozzák a munkaszervezettel szemben állított törvényi követelményeket, melyet az egyes társaságok esetében további szabályokkal egészül ki.

Általánosságban elmondható, hogy a kisebb, személyegyesítő társaságoknál – köztük a Kkt és a Bt – a döntéshozatal és az ügyvezetés személyileg jellemzően nem különül el, az ellenőrzés ellátására pedig gyakran nem jön létre külön szerv, azt közvetve maguk a tagok végzik el. Ezen társasági formák száma a magyar társasági jogban jelenleg is kimagasló, figyelembe véve a micro és kisvállalkozások túlnyomó számát a társaságok között. A vállalkozások létszámkategóriák szerinti megoszlása a korábbi évekhez képest a 2019-2022-es években változatlan maradt: 99,7 %-uk kisvállalkozás, ezen belül a 10 főnél kevesebb foglalkoztatottal rendelkező mikrovállalkozások aránya 97,9%. A vállalkozások döntő többségének tevékenységében 50-nél kevesebb fő vett részt.¹⁶

V. A társaságirányítási modellek hatása a vezetői szerepfelfogásra

A magyar jelenleg hatályos társaságirányítási modell a drei Eck modell dominanciája ellenére az új Ptk. nyrt. esetében lehetőséget ad board rendszer kialakítására,¹⁷ 2006-tól már a Gt. is lehetővé tette nyilvánosan működő részvénytársaságok esetében, hogy az ügyvezetést az angol board mintájára igazgatótanács lássa el, amelyben az igazgatótanács tagjai ügyvezetési és ellenőrzési funkciót is gyakorolhatnak. Ezt a szabályt a Ptk. is megtartotta, bár a diszpozitivitás főszabálya miatt a tagok és részvényesek szinte korlátlan lehetőséget kaptak arra, hogy a létesítő okiratban társaságuk szervezeti szabályait saját belátásuk szerint

¹⁵ Kecskés András – Ferencz Barnabás: A francia és a német társaságirányítás történeti és jogi tényezői, 204. o. In Polgári Szemle, 2017, 13. évfolyam/ 4-6. szám, 202-218. o.

¹⁶ Az adatok a KSH közzétett statisztikai adatain alapulnak, a vállalkozások foglalkoztatottjainak a megoszlása létszámkategória és régió szerinti besorolása alapján.

¹⁷ Sárközy Tamás: A gazdasági társaságok vezetési rendszeréről, 9. o. In Gazdaság és Jog, 2010/7-8. sz., 3-10. o.

határozzák meg.¹⁸

A board rendszer elismertségét jól példázza a Budapesti Értéktőzsde Zrt. Felelős Társaságirányítási Bizottsága által készített Felelős Társaságirányítási Ajánlások¹⁹, amely mind az egységes, mind a nem egységes társaságirányítási rendszerre nézve tartalmaznak „soft law” jellegű ajánlásokat.

A Budapesti Értéktőzsde Zrt. által kiadott Felelős Társaságirányítási Ajánlások célja olyan irányelvek megfogalmazása, amelyek elősegítik, hogy a nyilvánosan működő részvénytársaságok működésük során megfeleljenek a felelősségteljes vállalatirányítás nemzetközileg is elismert szabályainak és sztenderdjeinek. Az Ajánlások célja továbbá, hogy a felelős társaságirányítás rendszere Magyarországon is átlátható és ellenőrizhető legyen, a kibocsátók irányítására és működésére vonatkozó információk nyilvánossá tétele által. Az Ajánlások a tisztességes és becsületes üzletember és az etikus kereskedelmi gyakorlat évszázados eszméjére épülnek. Ehhez kapcsolódóan egyértelművé kívánják tenni a kibocsátók operatív irányítását, valamint az azok ellenőrzését ellátó szervezetek és személyeknek azt a kötelezettségét, amely egyrészt a társaságok létének, fennállásának megőrzésére, másrészt pedig a működésükhöz kapcsolódó tartós értékteremtésre irányulnak.

A két modell eltérő szabályozása miatt a vezető tisztségviselő károkozó magatartásának köre, belső és külső személyi felelősségének megállapíthatósága jelentősen eltér, figyelembe véve azt is, hogy a menedzsment mellett működik-e tulajdonosi ellenőrzést végző felügyelőbizottság, és azt az igazgatótanácson belül az ügyvezetést nem végző igazgatótanács tagok maguk látják-e el.

Az intézményi befektetők, az egyéni befektetők, valamint más piaci és szabályozási érdekek egyre inkább megkövetelik, hogy a vállalatirányításban résztvevők ismerjék fel a felelősségüket, és legyenek felelősségre vonhatóak cselekedeteikért, akár szervezeti, akár jogi szempontok alapján. További felmerülő elvárás, hogy a szervezet felső vezetői, mind az igazgatótanács, mind a vezetőség felismerje, hogy a vezető szerepe inkább „szolgálat”, mint jogosultság. A tapasztalatok azt mutatják, hogy azok az irányító struktúrák, amelyek kevesebb kézben egyesítik a hatalmat, miközben vonzónak tűnnek a potenciális hatékonyság szempontjából, gyakran nem felelnek meg a fenti eszméknek, ha a hatalmon lévő egyének úgy érzik, hogy joguk van azt tenni, amit akarnak. Hatékony felügyelet, a fékek és ellensúlyok rendszere nélkül a feltételek megérették a köteleltségszegésre.²⁰ Erre válaszul az igazgatótanácsoknak, ügyvezetésnek nem egyszerűen csak a fékek és ellensúlyok végrehajtásában kell közreműködniük, hanem maguknak is részt kell venniük a fékek és ellensúlyok kialakításában, és aktív szerepet kell betölteniük az abban foglalt végrehajtásban is. Ezen aktív szerepvállalás szükségszerűen rendszeres interakcióhoz vezet a vezérigazgatóval és a felső vezetés tagjaival, valamint a vállalat belső és külső ellenőrzését végző személyekkel.²¹

VI. Az ügyvezetői tevékenység jellegadó sajátossága

A Ptk. a gazdasági társaságok ügyvezetését a magyar társasági jogi gyakorlatot és korábbi szabályozást figyelembe véve a Ptk. 3:112. §-ában meghatározottak szerint a vezető

¹⁸ Uo. 10. o.

¹⁹ Budapesti Értéktőzsde Zrt. Felelős Társaságirányítási Bizottsága által készített Felelős Társaságirányítási Ajánlások, file:///C:/Users/nemetherika/Downloads/B%C3%89T_FT%20Monitoring%20jelent%C3%A9s_2022_HU_FINAL.pdf (2023. május 25.)

²⁰ Grace Jr., H. Stephen: (2019): Board Oversight and Governance: From Tone at the Top to Substantive Checks and Balances, In: Business Law Today, <https://businesslawtoday.org/2019/02/board-oversight-governance-tone-top-substantive-checks-balances>, letöltés: 2023. 05. 16.

²¹ Uo.

tisztségviselők önálló tevékenységeként írja le, amely tevékenységért a vezető tisztségviselő a társasággal szemben felelősséggel tartozik. A vezető tisztségviselő önállóságát nem befolyásolja az, hogy megbízási vagy munkajogviszonyban látja el feladatát. A munkajogviszony a munkáltató és a munkavállaló közötti alá-, fölérendeltségi viszonyt feltételez, de ez nem zárja ki, hogy egy vezető önállósággal és teljes felelősséggel lássa el a munkakörébe tartozó feladatokat. A Ptk. is egyértelművé teszi a korábbi szabályozással egyezően, hogy a tagok legfeljebb társasági akarattá transzformált együttes döntésükkel – társasági határozat – határozhatják meg az ügyvezetés tevékenységét, egyenként nem jogosultak a vezető tisztségviselőknek utasítást adni.²²

A Ptk. valamennyi jogi személy esetében a vezető tisztségviselő kinevezését, megválasztását feltételül szabja. A vezető tisztségviselő lényegében a jogi személy irányítója, a vezető tisztségviselő személye biztosítja a jogi személy napi működésének alapját. A vezető tisztségviselő a jogi személlyel áll polgári jogi vagy munkajogi jogviszonyban. Döntéseit, és magatartását kizárólag a jogi személy önálló érdekei szerint kell meghoznia.²³ A jogi személy nem tud vezető tisztségviselő nélkül működni, a jogi személy a jog olyan absztrakciója, amely a jogi személy mögött álló személyek egyes céljait segít megvalósítani.²⁴

A társaság önálló érdekeit nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyja a vezető tisztségviselő, amikor a rá vonatkozó kógens jogszabályi előírásokat nem tartja be. A társasággal fennálló szerződést megszegi a vezető tisztségviselő, amikor túllépi a megbízása és a képviselési jogköre határait; a legfőbb szerv határozatait nem hajtja végre; a társaság számára – a normál üzleti kockázat mértékét meghaladó – előnytelen, kárt okozó ügyleteket köt; a magánügyleteit és a társasági ügyleteket összevegyíti; az úgynevezett kockázatos „in sich” ügyleteket, amelyek ha veszteségesek, akkor azokat a társaság ügyleteként kezeli, egyébként meg saját hasznára fordítja; tisztességtelen versenyügyletek megkötésében közreműködik; indokolatlanul nagy províziókat, juttatásokat köt ki a javadalmazása körében; az éves üzleti jelentés és mérleg elkészítésére és nyilvánosságra hozatalára vonatkozó szabályokat nem tartja be; a jegyzett tőke terhére osztalékkifizetést eszközöl; nem jelent csődöt, jóllehet a fizetéseképtelenség veszélye fennáll; a törvényen nyugvó adatszolgáltatási és bejelentési kötelezettségeit elmulasztja.²⁵

Az üzleti döntések körét a többi kérdéstől külön kell kezelni a vezető tisztségviselő felelőssége kapcsán. Az üzleti döntések, szerződések, üzleti kondíciók megállapítása és elfogadása alapos előkészítést, átgondolást, szakmai és üzleti megfontolást, kellő reakcióidőt (adott esetben azonnali, máskor időkivárást) igényelnek, és számos egyéb körülmény által behatároltak. Abban az esetben, ha a vezető tisztségviselő felelős az adott üzleti tevékenységért, akkor ez is szerződéses felelősség lesz, amelynek körülményeit az üzleti világ koordinációjába helyezve lehet csak értelmezni. Ebben a körben nem az átlagos elvárhatóság érvényesül, hanem a vezető tisztségviselőtől, felelős üzletembertől elvárható magatartás, a társaság (jogi személy) érdekében történő jóhiszemű és gondos eljárás követelménye.²⁶

A vezető tisztségviselő üzleti döntéseinek a meghozatalakor az elvárható magatartás sztenderdje a „common law” jogrendű országok jogi terminológiájából jól ismert „reasonable

²² A Ptk. 3:112. §-ának (2) bekezdése szerint a vezető tisztségviselő a társaság ügyvezetését a gazdasági társaság érdekeinek elsődlegessége alapján önállóan látja el. E minőségében a jogszabályoknak, a létesítő okiratnak és a társaság legfőbb szerve határozatainak van alávetve. A vezető tisztségviselőt a társaság tagja nem utasíthatja, és hatáskörét a legfőbb szerv nem vonhatja el.

²³ Csehi – Szabó: i.m. 3. o.

²⁴ Uo.

²⁵ Nocht Tibor: A vezető tisztségviselők magánjogi felelősségének a mércéjéről és irányairól az Új Ptk. alapján, 3. o. In *Gazdaság és Jog*. 2013/6. sz., 3-8. o.

²⁶ Csehi Zoltán: A kereskedelmi (gazdasági) társaságok szabályozásának megújulásáról az Új Polgári Törvénykönyvben. In Miskolczi Bodnár Péter – Grad Gyenge Anikó (szerk.): *Megújulás a jogi személyek szabályozásában*. Tanulmányok az új Ptk. köréből. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2013, 9. o.

man” azaz „észszerű személy” magatartása, egy olyan hipotetikus egyéntől, üzletembertől elvárható magatartás, aki minden helyzetet megfelelő óvatossággal közelít meg, és értékkel, majd ezt követően észszerűen cselekszik. A „reasonable man” sztenderdje a bíróságok számára egy olyan objektív tesztet biztosít, amely felhasználható annak eldöntésére, hogy a vezető cselekedetei gondatlannak minősülnek-e. Ez nem jelenti azt, hogy a vezető üzleti döntéseinek meghozatala során utóbb mindig a társaság számára a legelőnyösebb döntést kell, hogy meghozza. A vezetők is követnek el hibákat, és ha ez a hiba az adott körülmények között, abban a helyzetben, és a döntés meghozatalának az időpontjában észszerű volt, akkor a vezető személyes felelőssége nem állapítható meg. Ha azonban egyértelmű, hogy egy „észszerű személy” az ő helyében milyen döntést hozott volna, és a vezető nem ennek a mércének megfelelően járt el, akkor cselekedete a gondos eljárás követelményének nem felel meg, mely személyes felelősségre vonását eredményezheti.²⁷

VII. A vezető tisztségviselő felelősségét szabályozó normák az új Ptk. hatályba lépését megelőzően

A régi Polgári Törvénykönyv hatályba lépését követően, a jogi személy vezetőivel szemben, mivel a Ptk.-ban erre külön szabályozás nem volt, és a kereskedelmi törvény ugyan még hatályban volt, de az állami és szövetkezeti rendszerre figyelemmel annak hatálya alá kevés társaság tartozott, a Ptk joggal való visszaélés jogintézményének az alkalmazásának, a kártérítés általános szabályainak, és a Ptk. 318.-§-ában foglalt szerződésszegéssel okozott kártérítés szabályainak, továbbá az 1967. évi MT rendelkezéseinek figyelembe vételével lehetett felelősségre vonnia a vezető tisztségviselőket, akikkel szemben a büntető eljárás megindítására is sor került számos esetben. A társasági jogi szabályozás rendszerváltás előtti szabályait az 1988-as gazdasági társaságokról szóló törvény alapozta meg, mely a háború előtti szabályozást figyelembe véve főszabályként azt határozta meg, hogy a gazdasági társaság a társasági kötelezettségeiért kifelé harmadik személyekkel szemben ideértve a társaság hitelezőit is a saját vagyonával köteles helytállni.

A társaság elkülönült jogalanyisága, és helytállási kötelezettsége, mint alapvető koncepcionális hozzáállás következménye viszont azt eredményezte, hogy a vezető tisztségviselők felelősségre vonására a társasági tartozásokért nem volt jogi lehetőség, ezáltal mind a hitelezőkkel, mind a harmadik személyekkel szemben vezető tisztségviselői hátrányos üzletpolitikát, vagy csalárd magatartást tanúsító ügyviteli tevékenység személyi felelősségre vonás nélkül maradt.

A gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvényben célként került megfogalmazásra, hogy korszerű jogi keretek megteremtésével segítse a nemzetgazdaság jövedelemtermelő képességének javítását, a piaci jellegű termelési-értékesítési együttműködés fejlődését, a tőkeáramlást, valamint a külföldi működő tőke gazdaságunkban való közvetlen megjelenését. A jogalkotói cél a törvénnyel elsősorban az volt, hogy mozdítsa elő a társadalmi

²⁷ A jóhiszemű és gondos eljárás hiányát értékelték az amerikai bíróságok a business judgment rule elvének alkalmazásával az alábbi ítéletekben: Litwin v. Allen Ügy. A Litwin-ügyben a bíróság a Guaranty Trust Company igazgatóit hárommillió dollár értékű kötvény megvásárlására vonatkozó döntésükért vonta felelősségre. Az ítélet szerint az adásvételi szerződés lehetőséget adott az eladónak arra, hogy hat hónapon belül eladási áron visszavásárolja a kötvényeket, mely a veszteség kockázatát hordozta magában, ha a kötvények értéke csökken, mely végül bekövetkezett. Ugyanakkor a Guaranty Trust nem szerezte meg a megfelelő nyereségszerzési potenciált, mivel ha a kötvények felértékelődtek, az eladó élhetett visszavásárlási lehetőségével, azonban már egy magasabb vételi áron (N.Y.S.2d 667 Sup. Ct. 1940). Smith v. Van Gorkom ügyben a bíróság megállapította a Trans Union Corporation igazgatóinak felelősségét abban, hogy mindössze kétórás megbeszélést követően döntöttek a társaság eladásáról, amelynek során az ügyletre vonatkozó húszperces szóbeli előadásra támaszkodtak, és nem olvasták el az egyesülési megállapodást. (488 A.2d 858 Del. 1985)

tulajdon, különösen pedig az állami tulajdon hatékonyabb hasznosítását, és a gazdálkodó szervezetek és az állampolgárok közötti együttműködés akadályainak megszüntetésével váljon lehetővé az egyéni megtakarítások közösségi hasznosítása, nyíljanak nagyobb és biztonságosabb lehetőségek az állampolgárok társadalmi érdekekkel összhangban álló vállalkozásai számára. A gazdasági társaságok működése ne korlátozza a versenyt, ne teremtsen monopóliumokat, ne sértse a hitelezők érdekeit és a közérdeket.²⁸

Mint a fenti törvényi célkitűzésből jól látható, hogy Magyarországon még nem volt piacgazdaság, ezért a törvény elsősorban nem is a piacgazdaságra való áttérést kívánta szolgálni, hanem a szocializmus utolsó évtizedeiben már érzékelhetően lebomló tervutasításos rendszer mellett is kibontakozó gazdasági élet igényeit próbálta kiszolgálni, és elsődlegesen az állami tulajdon privatizációja, és hasznosítása előtt nyitotta meg a jogi lehetőségeket.

A törvény 32. §-ának (1) bekezdése a vezető tisztségviselők felelősségét együtt szabályozza a könyvvizsgálók és felügyelő bizottsági tagokra vonatkozó szabályokkal.

A Gt1. törvény a felsorolt tisztségeket betöltő személyekre a polgári jogi felelősség általános szabályait [1959. évi IV. törvény 4. § (4) bek., 339. § (1) bek.] rendeli alkalmazni, ami szigorúbb helytállási kötelezettséget jelent, mintha munkaviszony esetén a munkajogi felelősség szabályai lennének irányadók.

A rendelkezés oka, és egyben célja is az volt, hogy a vezető tisztségviselők, felügyelő bizottsági tagok és a könyvvizsgálók gyakran, ill. az utóbbiak szinte mindig valamilyen, munkavégzésre irányuló külön megállapodás alapján látják el a feladataikat, ami ebből a szempontból a munkajogi rendelkezések hatálya alá eső jogviszony. Mivel a munkaviszony keretében történő károkozás szabályai mind a felelősség megítélése, mind a helytállási kötelezettség terjedelme szempontjából enyhébbek voltak, mint a polgári jogi felelősség szabályai, ezért az egységes megítélés érdekében kellett kizárni a különbséget a munkaviszony alapján, és a más jogviszony alapján történő minősítés között. Az általában elvárható magatartás fogalmát ezért a Ptk. általános rendelkezései szerint kellett megítélni, ami a vétkességen alapuló felelősségi rendszert jelenti. Vétkesnek a Ptk. hivatkozott szabályai alapján az tekinthető, aki nem az adott helyzetben általában elvárható módon jár el.

Az elvárhatóság szintjét a Gt1. az adott tisztséget betöltőktől, nem pedig az adott személytől való elvárhatósághoz kötötte. Ez a tisztséggel járó több jogosítványhoz és nagyobb felelősséghez mért szigorúbb elvárhatósági szintet jelentett, mintha csak az adott személy egyéni képességei, felkészültsége, iskolai végzettsége, vagy más egyéb személyhez fűződő kvalitások alapján kellett volna az elvárhatóságot megítélni. Ennyiben a Gt1. a Ptk.-hoz képest konkrétabban és objektív módon határozza meg az elvárhatóságnál, illetve a vétkességnél figyelembe veendő szempontokat.

Az 1988-as Gt1. megteremtette a spontán privatizáció lehetőségét azzal, hogy a felelősségi szabályok ugyan a társasággal szembeni helytállási kötelezettséget rendezték, azonban az állami vagyon védelmére nem születtek jogszabályok, a Gt1. adta lehetőségekkel az állami vállalatok átalakulással megszűnése, az állami vállalati vagyon értéken aluli apportálására úgy kerülhetett sor, hogy a vezető tisztségviselőket semmilyen jogi felelősség nem terhelte, sem a Gt1., sem a Ptk. alapján. Az állami vagyon jelentős része úgy került át a vállalati vezetőkhez, hogy azért az akkori piaci viszonyoknak megfelelő vételárat nem fizették meg.²⁹

A Gt1. hatálybalépését követően bírósági gyakorlatában látható az a jogalkalmazói törekvés, mely azon vezető tisztségviselők számonkérését támogatta, akik igazolhatóan a társaság számára vagyoni hátrányt okozó kárt idéztek elő. A vezető tisztségviselők felelősségre vonása azonban csak olyan esetekben került sor, amikor a vezető tisztségviselő

²⁸ A gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény preambuluma.

²⁹ Sárközy Tamás: A rendszerváltozás gazdasági joga. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2005, 55-58. o.

kirívóan ésszerűtlen kockázatokat vállalt, és a társaság érdekeivel ellentétes döntéseivel okozta a kárt a társaságnak. A vezető tisztségviselők ezen magatartása egyben a büntető törvénykönyvbe ütköző hűtlen kezelés bűncselekményét is megvalósította, azonban nem volt tipikus, hogy a büntető eljárások párhuzamosan a kártérítési perek lefolytatására kerültek volna, illetve a büntető eljárásban szintén nehézkes volt a bűncselekmény felderítése.³⁰

Az 1959. évi IV. törvény – régi Ptk. – a vezetői tisztségviselők károkozásáért sem a kötelmi, sem a kártérítési szabályok között nem helyezett el felelősségi szabályokat. Az Új Ptk. szakított a korábbi koncepcióval, amikor kimondta, hogy a jogi személy és tagja egyetemlegesen kötelezhető a tag szándékos magatartásával okozott károkért.

A Gt1. mellett a 1967. évi II. törvényben, a Munka törvénykönyvében is találhattunk vezető tisztségviselők tekintetében rendelkezéseket, bár az állami vállalatok vezetői tekintetében fennálló szabályozás csak néhány évig volt hatályban, és a privatizált vállalatok tömegei miatt – kivéve a közszolgáltatási és egyéb kiemelt állami érdekeltségű vállalatokat – alig maradtak jelentősebb állami vállalatok, melyek vezetőivel szemben ezen külön rendelkezés alapján kártérítési marasztalásra sor került volna.³¹ A Munka törvénykönyve szerint főszabályként a szándékos magatartással okozott kár miatt kellett helytállni, még a vezető tisztségviselőknek is.³²

A felelősségre vonás tekintetében a Gt1. további korlátozásokat is támasztott, az ügyvezetővel szembeni kártérítési igényt a társaság támaszthatott, a tagnak nem volt jogosultsága saját nevében igényt érvényesíteni. A Gt1. alapján arra nem volt jogi lehetőség, hogy a társaság egyik tagja a társaságnak – és ezáltal közvetve neki, mint résztulajdonosnak – okozott kár saját részére történő megtérítése iránt közvetlenül perelje az ügyvezetőt, illetve másik tagját. Az ügyvezető a kötelezettsége megszegésével közvetlenül a társaságnak okoz kárt, még akkor is, ha ezáltal közvetve a társaság minden tagja károsodik. Az alábbi tárgyban született a BH1997. 329 számú határozat³³, mely az ügyvezetőnek a Gt1. 32. §-a szerinti felelősségét értékelve azt emelte ki, hogy a vezetőnek a társasággal szemben áll fenn kártérítési kötelezettsége, így az erre alapított kárigényt is a társaság jogosult érvényesíteni. A társaság tagja saját nevében csak a Gt1. 196. §-ának (1) bekezdésében írt előfeltételek fennállása esetén érvényesíthet kárigényt, és akkor sem a saját, hanem csak a társaság részére. A felperes a Gt1. 196. §-a (1) bekezdésének előírásait nem tartotta be, így keresetindítása feltételei hiányoztak.

Lábady Tamás szerint „a „common lawban” is érvényesülő úgynevezett „forsight test” – melyet az új Ptk. törvényi szintre emelve, a törvény szövegében is megjelenő előre

³⁰ Sárközy Tamás: Rendszerváltozás és a privatizáció joga. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1997, 169. o.

³¹ A bíróság a BH2001.594. számú jogesetben, számos más a Gt1. hatályba lépését követő bírósági határozattal összhangban kiemelte, hogy a gazdasági társaság vezető tisztségviselőjének kártérítési felelőssége a polgári jog általános szabályai szerint áll fenn. Ennek megfelelően akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítani tudja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Az általános elvárhatóság a gazdasági társaságokról szóló törvényben meghatározott, a vezető tisztségviselőkkel szemben támasztott fokozott gondosságot jelenti (Ptk. 339. § (1) bek., 1988. évi VI. tv. 28. §, 32. § (1) bek., 44. § (1) bek.).

³² Legf. Bír. Mfv.II.10.661/1999. számú határozatában a munkaügyi bíróság ítéletének jogi indokolása szerint a társasági határozat a kötelezettségvállalást szűkítette, és együttes aláíráshoz kötötte. A bíróság úgy ítélte meg, hogy az alperes a munkaviszonyból származó lényeges kötelezettségét szándékosan és súlyosan megsértette, amikor a felperes nevében egyszemélyben kötelezettséget vállalt. A jogvita eldöntésénél a Munka Törvénykönyvéről szóló, többször módosított 1967. évi II. törvény rendelkezéseit és a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény rendelkezéseit alkalmazta a bíróság. Amíg a munkajogban a vétkes kötelezettségzegés bizonyítása a munkáltatót terheli, a polgári jogban a károkozó akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható [Ptk. 339. § (1) bek.]. Az általános elvárhatóság ez esetben pedig az 1988. évi VI. törvény 32. §-ának (1) bekezdésében meghatározott, a vezető tisztségviselőkkel szemben támasztott fokozott gondosságot jelenti.

³³ BH.1997. 329.

láthatósági klauzulaként, korlátként fogalmaz meg – a Legfelsőbb Bíróságnak a 80-as években meghozott úttörőnek mondható ítéletében már megjelent (BH1984.195.), mely kimondta, hogy az előre pontosan fel nem mérhető körülmények bekövetkeztére nem állapítható meg kárfelelősség. A BH2008.299. azt hangsúlyozta, hogy az oksági láncban figyelembe veendő, hogy a károkozásra vezető eseménysor elindítója előre látta-e, illetve láthatta-e a bekövetkező eredményt. A bíróságok számos ítéletben hivatkoznak az adekvát-releváns oksági kapcsolatra, a kárbekövetkezés elmaradásának valószínűsíthető esélyére, illetőleg az esély elvételére, a károsodás bekövetkezéséhez vezető szoros összefüggésben álló okfolyamatra, az általános élettapasztalat szerinti meghatározó okra, a szerves összefüggésre és arra is, hogy az oksági láncolatból csak azokért a károkért felel, amelyek bekövetkezése a károkozaskor észszerűen előrelátható volt.³⁴

VIII. A vezető tisztségviselő felelősségét szabályozó normák az új Ptk. felelősségi rendszerében, a vezető tisztségviselő belső felelőssége

Az új Ptk. eltéríti egymástól a deliktuális és a kontraktuális felelősség jogalapjára vonatkozó rendelkezéseket, lényegesen megújítva ezzel az elvárhatósági szabályt. Egyfelől az „ellenőrzési körbe” tartozó körülményből eredő kár esetére alapozza (objektivizálja) a felelősséget, másfelől az „előreláthatóság”, pontosabban ennek hiányára (mint szubjektív feltételre) építi a kimentés lehetőségét. A vezető tisztségviselőnek a jogi személlyel szembeni kárfelelősségére is ezen szabály alkalmazását rendeli.³⁵

A társaság a vezető tisztségviselővel szemben a Ptk. 3:24. § értelmében a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályait alkalmazva léphet fel. A közöttük fennálló megbízási szerződés vagy munkaszerződés – nem határozhatja meg teljes pontossággal a szolgáltatás tárgyát, az ügyvezetés keretébe tartozó tevékenységeket, így a bíróságok a vezető tisztségviselő jogi személlyel szembeni felelősségét az adott esetre vonatkoztatva általános, a jogviszony jellegéből adódó kötelezettségek megsértését vizsgálva tudják megállapítani.³⁶

A belső felelősség körében a nemzetközi gyakorlatot követve a magyar bíróságok is különös jelentőséget tulajdonítottak olyan jogi kötelezettségeken túlmutató elvárásoknak, mint a jogi személyhez való lojalitás vagy az üzleti alapon nyugvó, jogi személy érdekében álló, gazdaságilag indokolható döntés követelményének való megfelelés.

A hazai gyakorlatban is szembesülhettünk azzal a problémával, hogy a társaság tagjainak/részvényeseinek az érdekei egy idő után függetlenednek a társaság érdekeitől, és a vezető tisztségviselő abba a paradox helyzetbe kerül, hogy a társaság profitorientált érdekeinek egyébként megfelelő magatartását a vele szemben szankcionálási jogkörrel rendelkező legfőbb szerv – a tagok, részvényesek összessége – szerződésszegőnek, a lojalitás követelményébe ütközőnek találja, és ezért kíván vele szemben kártérítési igényt érvényesíteni.

A bírói gyakorlat Magyarországon a lojalitást és az üzleti alapon nyugvó döntés követelményének való megfelelést jellemzően a társaság szemszögéből vizsgálja, annak a társaságnak a szempontjait és motivációit előtérbe helyezve, amely alapvetően az üzletszerű gazdasági tevékenység folytatása során elérhető legnagyobb nyereséget tekinti elsődleges célnak.

³⁴ Lábady Tamás: A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban, 177-179. o. In Jogtudományi Közlöny, 2014/LXIX. évfolyam, 169-179. o.

³⁵ Lőrincz: i.m. 4-6. o.

³⁶ Fézer Tamás: Két úr szolgálja. A közzállalatok vezető tisztségviselőinek felelőssége, 5-6. o. In Közjövők II. évfolyam, 2016/1. sz., 4-6. o.

Irányadónak tekinthetjük azon bírósági döntéseket - BH2003/124-es számú jogesetet, a BH2004/10/408.-as számú jogesetet, a BDT2003/7/97. számú, Kúria Pf.VI.20.100/1995/3. számú jogeset, amelyek az ügykörükben, vagy ebbe nem tartozó körben eljáró vezető tisztségviselő kártérítési felelősségét értelmezik. Az ítéletek jogi indokolásában körvonalazódni látszik azon jogelv érvényesülése, hogy az önálló üzleti döntések az operatív irányításra jogosított vezető tisztségviselőhöz tartoznak, ezért nem lehet önmagában egy esetleg a társaságnak veszteséget okozó magatartást olyan jogellenes károkozásnak tekinteni, amely a vezető tisztségviselő személyes felelősségét támasztaná fel.³⁷

Az igazgatósággal, ügyvezetéssel szemben megkövetelhető, hogy mindig abszolút elsőbbséget biztosítson a társaság érdekeinek. Az egyedi eset körülményei, tényállási elemei mindig meghatározandóak, és mérlegelés tárgyát kell, hogy képezzék. Általánosságban elmondható, hogy az információszerzésre vonatkozó követelmények magasabbak a stratégiai döntések és jelentős kockázatok esetében, mint a napi üzleti intézkedések esetében, azonban a kockázatelemzés minimális szintje a napi üzleti döntések esetén is elvárható.

A kockázatkezelés egész folyamatának feltétele, hogy ismertek legyenek a szervezeti célok, a releváns kockázatokat ezekre vonatkozóan kell megállapítani. A kockázatkezelés célja nem szükségszerűen a kockázatok számának csökkentése vagy elkerülése, hanem minél magasabb szintű kockázati tudatosság elérésével és fenntartásával a kockázatok lehetséges hatásainak minimalizálása.³⁸ A kockázatkezelés fő célját a társaság vezetőinek kockázati attitűdje is befolyásolja. Ez a szakasz akkor megfelelően kialakított, ha a vezetők azonosították a szervezeti folyamatok célját, tárgyát, érintettjeit, jellemzőit, kulcsfontosságú inputjait és outputjait, eredményeit, külső és belső környezeti feltételeit.³⁹

A felügyelőbizottság az igazgatótanáccsal, ügyvezetéssel együtt jár el az éves pénzügyi kimutatások elfogadása során és a jóváhagyást igénylő intézkedések esetén a vezető a rendelkezésére bocsátott információkra építhet. Azonban az igazgatósági tagnak magának kell eldöntenie, hogy megfelelően tájékozottnak érzi-e magát, vagy „nyomon kell követnie” a döntés előkészítését is.

A vállalati szféra szervezeti számára a kockázatkezelés a szervezeterányítás modern eszköze az üzleti döntések eredményének optimalizálása érdekében. A vezetői döntéshozatalnak, és a kockázatelemzésnek alapvetően olyan üzleti változókra kell korlátozódnia, mint a nyereségesség, a kockázattertelés, a beruházások volumene és annak finanszírozása. Az információgyűjtés intenzitását a vezetőnek az átfutási idő, a meghozandó döntés súlya és jellege, valamint az elismert üzleti magatartási normák értékelés alapján kell meghatároznia.⁴⁰

Az elismert üzleti magatartási normák értékelésének követelménye megjelent a Kúria Gfv.VII. 30.058/2019/4. számú határozatában, amikor a részvényes, egyben vezető tisztségviselő döntését, és annak hatását értékelte a társasági vagyona. A Kúria határozatában a részvénytársaság vagyonának elkülönült volta, és e vagyonnal gazdálkodás jogszerűségének kérdésében annak tulajdonított jelentőséget, hogy a vezetői magatartás nem értékelhető a saját magánvagyonára javára történő cselekedetként, még akkor sem, ha vezető történetesen maga is részvényes. A Kúria Gfv.VII.30.102/2015. sz. ítéletében rámutatott, a társaságnak okozott kár, amellyel a társasági részesedés értéke csökken, csak formálisan (áttételesen) valósítja meg a tag (részvényes) vagyonában bekövetkezett vagyonsökkenést. Az adós társaság vagyonának gyarapodására (vagyonsökkenésének megakadályozására) irányuló vezető tisztségviselői

³⁷ Nochta: i.m. 3. o.

³⁸ Hornai Gábor: Kockázat és kockázatkezelés. In A Magyar Villamos Művek Közleményei, 2001/4. sz., 13. o.

³⁹ Domokos László – Nyéki Melinda – Jakovác Katalin – Németh Erzsébet – Hatvani Csaba: Kockázatelemzés és kockázatkezelés a közsférában és a közpénzügyi ellenőrzésben, 13-15. o. In Pénzügyi Szemle, 2015/1. sz, 7-28. o.

⁴⁰ Uo.14. o.

magatartás, még ha e személy részvényes (áttételesen tulajdonos) is nem tekinthető saját magánvagyonára javára kifejtett tevékenységnek.

A bíróság a vezetői döntéshozatal folyamatának értékelésekor számba veszi továbbá, hogy a döntésnek a nyereségesség, a kockázatértékelés, a beruházások finanszírozása, mint az üzleti életben meghatározó változókra kell korlátozódnia. Egy gazdasági társaság részvényeinek, üzletrészeinek az értékét nem kizárólag a társaság könyveiben szereplő eszközök értéke adja, hanem profittermelő képessége, fejlődési lehetőségei, piaci kapcsolatai, azaz a gazdasági életben elfoglalt helyzete. Egy vállalkozás hiába rendelkezik nagy eszközértékkel, ha nem rendelkezik megrendeléssel, piaci kapcsolatokkal, úgy a tulajdonosok részvényeinek piaci értéke jóval alacsonyabb lehet, mint a társaság vagyontárgyai könyv szerinti értékének az egésze (EBH.2008.1885; Legfelsőbb Bíróság Gf.I.30.868/2001/4; Gf.IX.30.233/2006/11., Kúria a Gfv.X.30.142/2012/11.).

IX. A vezető tisztségviselő külső felelőssége

A jelenleg hatályos Ptk. 3:24. § (2) bekezdése szerint a vezető tisztségviselő által e jogkörében eljárva harmadik személynek okozott károkért a jogi személy felel. A vezető tisztségviselő a jogi személlyel egyetemlegesen felel, ha a kárt szándékosan okozta.

A vezető tisztségviselőt a társaság szervének kell tekinteni, a vezető tisztségviselői döntések a társaság határozatai, és a törvényes képviselőként tett nyilatkozatai a társaságot jogosítják és kötelezik. A társaságot a törvényes képviselője, a vezető tisztségviselője képviseli, a vezető tisztségviselő magatartását, jognyilatkozatait úgy kell tekinteni, mintha azt a társaság tette volna.⁴¹

A törvényi tényállás nyelvezete alapján ide azok a károk sorolhatók, melyeket közvetlenül és saját magatartásával okoz a vezető tisztségviselő, ilyen minőségében eljárva, harmadik személyeknek, például vezető tisztségviselőként az üzleti vacsora után, enyhén spiccesen úgy áll ki a parkolóhelyéről, hogy közben két ott parkoló gépkocsiban is kárt okoz, üzleti útja során az üzleti partnertől eltulajdonít elektronikai eszközöket.⁴²

A szerződésen kívüli felelősség körében a hatályos rendelkezés a korábbi szabály (hatályon kívül helyezett Ptk. 6:541. §-a) tartalmát megváltoztatva úgy rendelkezik, hogy a vezető tisztségviselő által e minőségében nem szándékosan okozott deliktális károkért a vezető tisztségviselő nem tartozik felelősséggel, ez a felelősség ugyanis kizárólag a jogi személyt terheli, mellyel lényegét tekintve korlátozták a vezető tisztségviselő felelősségét, visszahozva ezzel a Ptk. előtti társasági jogi szabályozás lényegét, hiszen a jelen szabályozás mellett a vezető tisztségviselőnek egyáltalán nem kell felelősséget vállalnia vezető tisztségviselőként kifejtett nem szándékos magatartásáért.⁴³

Mindenekelőtt el kell határolni a vezető tisztségviselő által kifejezetten e minőségében, a gazdasági társaság képviselőjeként eljárva, valamint az e jogviszonyával összefüggésben, közvetve okozott károkért való felelősséget. Amennyiben ilyen megközelítésben vizsgáljuk a vezető tisztségviselő felelősségét, elmondható, hogy a Ptk. hatályos rendelkezései szerint a vezető tisztségviselő által, e jogkörében eljárva okozott károkért a betudás elvéből kifolyólag továbbra is a gazdasági társaság lesz a felelős.⁴⁴

A vezető tisztségviselő és a jogi személy (gazdasági társaság) egyetemleges, felelőssége azokra a felelősségi tényállásokra vonatkozik, amikor a vezető tisztségviselő e

⁴¹ Újváriné Antal Edit: Felelősségtan, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 2013, 222. o.

⁴² Csehi: i.m. 28. o.

⁴³ Kobl Tamás: A vezető tisztségviselő polgári jogi felelőssége, 58-59. o. In Batthány Műhelytanulmányok, 2016/1. sz., ART-PR 2005 Kft, 1-121. o.

⁴⁴ Uo. 62. o.

jogviszonyával összefüggésben harmadik személynek okoz kárt, s ilyenkor nem csupán a vezető tisztségviselő, hanem a gazdasági társaság vagyona képez egy többlet-kielégítési alapot. Hangsúlyos azonban, hogy nem a vezető tisztségviselő felel egy olyan kárért, amelyért egyébként a gazdasági társaság felelne, hanem a gazdasági társaság felel a károkozónak az olyan magatartásáért, ami nem fér bele a betudás elvébe.

A vezető tisztségviselői jogviszonnyal összefüggésben okozott kár olyan tényállásokat ölel fel, amikor a károkozó személy nem a saját érdekkörében, hanem egy másik személy érdekében eljárva – a társaságot képviselve – okozza a kárt harmadik személynek.⁴⁵ Csehi Zoltán példaként hozza fel, amikor a társaság tulajdonát képező autóval balesetet okoz a vezető tisztségviselő, ahol kár is keletkezik, vagy egy üzleti tárgyaláson megrongálja a tárgyalópartner irodabútorait, de a legszemléletesebb példát Vékás professzor fogalmazta meg. Ilyen például, ha az ügyvezető elmegy tárgyalni valahova és hirtelen leveri az akváriumot, de található sokkal drasztikusabb és komikusabb eset is. Például elmegy a vezető tisztségviselő, mint vezető tisztségviselő egy másik céghez tárgyalni és ellopja a kakukkos órát.

A vezető tisztségviselői pozíciót betöltő személyek által, e minőségüktől teljesen függetlenül okozott kárért nem a társaság fog helytállni, ebben az esetben csak a tényleges károkozóval szemben lehet igényt érvényesíteni főszabály szerint az általános öt éves elévülési határidőn belül. Az a kérdés azonban, hogy mikor beszélhetünk a vezető tisztségviselői minőségtől teljesen független, vagy azzal összefüggésben történő károkozásról mindig egyedi ügy tényállásának feltárását követően határozható meg, és részben a bírói mérlegelés függvénye is.⁴⁶

Amennyiben a vezető tisztségviselő a társaság felügyeleti, ellenőrzési körén kívül, olyan önálló, szándékos, különösen a vezető saját társadalmi tevékenysége, érdekei körébe tartozó magatartás közbeiktatásával okozta a kárt, a társaság egyetemleges felelőssége nem állapítható meg. Olyan magatartások tartoznak e körbe, amelynek megelőzése a társaságtól az önálló szerződési viszonyra tekintettel, vagy a károkozó magatartás rendkívülisége miatt nem várható el. Példának okért csapatépítő tréningen okoz a vezető harmadik személynek kárt. Fizikailag megvan a társasági felügyelet, és ellenőrzési lehetőség, de a vezető nem a jogviszonnyal összefüggésben okozta a kárt, példának okáért a rendezvényen tanúsított agresszív, ittas magatartásával személyi sérülést okozott, mert úgy lökte meg kollégáját, hogy eltört az orrcsontja.

A hatáskör, vezetői tisztség határai vonatkozásában kiemelendő, hogy a felelősség telepítésénél nem lehet abból kiindulni, hogy az adott helyzetben való károsodás esetén az „üzemi baleset” analógiájával is élhetnénk. Formálisan megvan a hasonlóság, de a jogpolitikai háttér eltér, a károsult oldaláról megközelítve a reparáció biztosítása a társaság védekezési lehetőségén túl is. A határesetek elhatárolásának egzakt megoldását talán a jogpolitikai-orientáló elhatárolás adhatja, mivel ez a módszer létesít szerves kapcsolatot a gazdasági-társadalmi háttér, a jogpolitikai célkitűzés és a dogmatikai alkalmazás között.⁴⁷

A társaság felelőssége ezen elhatárolási elv alapján nem áll fen, ha jogviszonnyal való kapcsolat annyira elvékonyodott, hogy a vezető tisztségviselőért fennálló speciális felelősségi alakzat a funkcióját már nem töltene be, a vezetői minőség már nem releváns oka a kárnak.

A vezetői magatartás kapcsán is értékelendő szempont a károkozó magatartás és a kár, mint eredmény közötti okozatosság kapcsolata. A bírói gyakorlat és a jogtudomány is megkülönbözteti egymástól a természetes és a jogi okozatosságot. Természetes okozatosság egy esemény (magatartás) és annak eredménye (kár) között akkor áll fenn, ha az eredmény a

⁴⁵ Csehi: i.m. 26. o.

⁴⁶ Kisfaludi: i.m. 330. o.

⁴⁷ Eörsi Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966, 306-307. o.

magatartás hiányában nem következett volna be. Ez azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy az okozatosság a magatartás és a káreredmény között jogi értelemben is fennáll. A jogi okozatosság a releváns, jogilag megragadható és befolyásolható emberi magatartásnak a kiválasztását célozza. Jogi értelemben egy magatartás a káreredménnyel akkor tekinthető okozatosnak, ha a magatartás a káreredmény olyan közvetlen, a mindennapi élettapasztalat szerint rendszeresen együtt járó oka, amely jogi szankció kiszabásával befolyásolható, amelyre a kártérítés kiszabásával a jog a jövőre nézve is preventív módon hatni tud, és amelynek káreredményét a kártérítés kompenzálni képes.⁴⁸

Példának okáért a jogi okozatosság fennáll, a vezető tisztségviselő és a társaság egyetemleges felelőssége megállapítható, ha a vezető a kárt hatáskörét túllépve, azonban munkaidőben, a munka félbeszakításával, szándékosan, saját céljait is követve, olyan szakértelmet kívánó tevékenységgel okozta, melynek irányításához rajta kívül másnak nincs szakképesítése.

Nem oka a káreseménynek az a magatartás, amely a kárral túl távoli, közvetett oki kapcsolatban áll, illetve, amely a károkozó kártérítésre kötelezésével nem kompenzálható. A kifejtettek szerint a jogi okozatosság szerepe kettős: kijelölni a jogilag megtéríthető közvetlen kárt, és azt a jogellenes magatartást, amely a bekövetkezett kár jogilag megragadható, befolyásolható oka (Gfv.VIII.30.102/2015/6, Szegedi Ítéltábla Pf.III.20.418/2011, ÍH.2011.159.).

X. A vezető tisztségviselő felelősségének feltételei a gazdasági társaság jogutód nélküli megszűnésekor a Ptk.-ban

A gazdasági társaság megszűnése esetére telepített vezető tisztségviselői felelősség a társasági törvények hatálya alatt is szoros kapcsolatban állt a fizetéseképtelenségi joggal, mivel a felelősség előfeltétele a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet, vagy a tényleges fizetéseképtelenné válás, mely a társaság felszámolásához vezet. A fentiek miatt a társasági jogi és a csődjogi felelősségi szabályok együttes alkalmazását láthattuk a régi Ptk. hatálya alatti jogi szabályozás tekintetében, azzal, hogy a régi Ptk. a társaság megszűnése esetén fennálló felelősség kérdésében egyáltalán nem tartalmazott szabályokat.

A rendszerváltozást követően a polgári törvénykönyv módosításáról szóló 1991. évi XIV. törvény iktatott be új alapelveként egy erkölcsi szabályt, amely szerint a polgári jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a felek a jóhiszeműség és a tisztesség követelményeinek megfelelően, kölcsönösen együttműködve kötelesek eljárni, mely a vezető tisztségviselők magatartását is meghatározó zsinórmértékeként figyelembe veendő egyik szempont volt. Ezt az alapelvet egyébként az új Ptk. is tartalmazza. Vékás professzor az alapelv lényegi tartalmát abban látja, hogy etikai megalapozottságú általánosított zsinórmértéket fogalmaz meg. „A polgári jogban széles körben érvényesülő magánautonómia az egyes magánjogi viszonyokban a kölcsönös bizalom elvével kiegészítve nyeri el – a piactársaság szociális szempontokból történő korlátozását jelentő – végleges tartalmát.”⁴⁹

A társasági jog szabályozás alapjait a 2006-os Gt. 30. §-ának (3) bekezdése alapozta meg, mely rendelkezett arról, hogy a gazdasági társaság fizetéseképtelenségével fenyegető helyzet bekövetkeztét követően, a vezető tisztségviselők ügyvezetési feladataikat a társaság hitelezői érdekeinek elsődlegessége alapján kötelesek ellátni. Külön törvény e követelmény felróható megszegése esetére, ha a gazdasági társaság fizetéseképtelenné vált, előírhatja a

⁴⁸ Csöndes Mónika: A Ptk. 6:521. § szerinti előreláthatóságról a Miskolci Törvényszék 13.P.21.001/2017/7. számú és a Debreceni Ítéltábla Pf.II.21.077/2017/3. számú ítélete tükrében. In Polgári Jog, 2018/10. sz, 9. o.

⁴⁹ Vékás Lajos (2001): Az új Ptk. koncepciójának bevezető része, 7-8.o. In Polgári Jogi Kodifikáció, 2001/6. sz., 3-9. o.

vezető tisztségviselők hitelezőkkel szembeni helytállási kötelezettségét.⁵⁰ Ekkor még váratott magára az ágazati szabályozás, azonban már a törvény indokolásából is kiderül, hogy a jogalkotó a Csődtörvény keretében kívánta elhelyezni a vezető tisztségviselő felróható magatartásának a szankcionálását.

A 2006-os Gt. hatályba léptetésével egyidejűleg a csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról szóló 1991. évi XLIX. törvény – Csődtörvény – módosításáról szóló 2006. évi VI. törvény 14. §-a a Csődtörvényt akként módosította, hogy a felszámolási eljárás szabályozásába beiktatásra került a vezető tisztségviselők felelőssége megállapításának a kereteit meghatározó szabályozás, a Cstv. 33/A. §-a. Felelősségi tényállás nélkül azonban a felelősség feltételeinek megállapítása iránti bírósági eljárásnak alapvető hiányossága volt a törvényi tényállás rendezetlensége.

A fenti jogalkotási hiányosságot észlelve, és a gyakorlati, peres tapasztalatok, igényérvényesítési nehézségek által támasztott követelményeknek eleget téve a jogalkotó tovább fejlesztette a vezető tisztségviselőre irányadó felelősségi szabályokat, és az ún. wrongful trading intézményét honosította meg, annak érdekében, hogy a társaság ügyvezetését csődközeli helyzetben visszatartsa a hitelezői érdekeket sértő, indokolatlan mértékű kockázatvállalástól.

Kisfaludi András a törvényi tényállások rendezetlenségére hívta fel a figyelmet, és rávilágított, hogy „a Gt. továbbra is megőrizte felhatalmazó jellegét, de nem mondta ki a vezető tisztségviselők felelősségét, a Csődtörvény pedig – anélkül, hogy rendelkezett volna a vezető tisztségviselők felelősségéről – a felelősségi alapú igényérvényesítés rendjét szabályozta – elkülönítve az igényérvényesítés megállapítási és marasztalási szakaszát, megfűszerezve azonban a tisztán eljárási szabályokat az anyagi jogi felelősség szabályozásához tartozó olyan kérdésekkel, mint például a mentesülés feltételei.”⁵¹

Az eredeti, 2006. július 1-jén hatályba lépett rendelkezése kizárólag a hitelezői érdekek elsődlegességét sértő vezetői magatartással okozott vagyonsökkenés miatt tette lehetővé a vezető tisztségviselő felelősségének megállapítását, a jogsértő vezetői magatartás felelősséget megalapozó lehetséges következményeként a hitelezői követelések teljes kielégítésének megghiúsítását nem nevesítette. A Cstv. 33/A. § (1) bekezdésének 2009. szeptember 1-jén hatályba lépett rendelkezésében jelent meg a vezetői magatartás felelősség alapjául szolgáló következményeként a vagyonsökkenés mellett a hitelezői követelések teljes kielégítésének megghiúsulása, illetve a környezeti terhek rendezésének elmulasztása. A felelősségi tényállás három alesetének egymáshoz való viszonyát, egymástól való elhatárolását azonban a Cstv. nem rendezte. Az ítélkezési gyakorlatban ezért előfordult a vagyonsökkenés fogalmának kiterjesztő értelmezése, illetve az, hogy a hitelezői követelések teljes kielégítésének megghiúsítását és a környezeti terhek rendezésének elmulasztását a vagyonsökkenés egyik esetének tekintették.

A Cstv. 33/A. § (1) bekezdésének 2017. július 1-jén hatályba lépett módosítása tette egyértelművé, hogy a hitelezői érdekeket figyelmen kívül hagyó vezetői magatartásnak két, egymástól elkülönülő lehetséges következménye állhat fenn, egyrészt a vagyonsökkenés, másrészt a hitelezői követelések teljes mértékben történő kielégítésének más okból, a vagyonsökkenésen kívüli okból bekövetkező megghiúsulása.

Ezen társasági jogi és csődjogi előzmények után a társasági jognak a Ptk.-ban történő szabályozása miatt a „wrongful trading” szabályozását is újra kellett gondolni. Az új Ptk. megalkotásakor az volt az elgondolás, hogy a felelősség anyagi jogi feltételeit meghatározó és ezek alapján a felelősséget kimondó norma az új Ptk.-ba kerülne, míg az igényérvényesítés sajátos eljárási rendjét – amely amúgy is kívül esik a Ptk. szabályozási tárgykörén, más jogszabály, akár a Csődtörvény szabályozza.

⁵⁰ Kisfaludi 2017: 334. o.

⁵¹ Kisfaludi 2017: 168. o.

A hatályos szabályok – Ptk. 3:118. §-a – valamennyi gazdasági társaság közös szabályai körében úgy rendelkeznek, hogy „ha a gazdasági társaság jogutód nélkül megszűnik, a hitelezők kielégítetlen követelésük erejéig kártérítési igényt érvényesíthetnek a társaság vezető tisztségviselőivel szemben a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályai szerint, ha a vezető tisztségviselő a társaság fizetési képtelenségével fenyegető helyzet beállta után a hitelezői érdekeket nem vette figyelembe.⁵²

A vezető tisztségviselő felelőssége nem állapítható meg azért, mert a gazdálkodó szervezet adósnál kielégítetlen tartozások keletkeztek, az adós fizetési képtelenné vált. A felelősség megállapításának elsődleges feltétele, hogy a vezető tisztségviselő a fizetési képtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezését követően ügyvezetői feladatait nem a hitelezők érdekeinek a figyelembevételével látta el és olyan magatartást tanúsított, amely az adós vagyona negatívan hatott, az csökkent, vagy a hitelezői követelések teljes mértékben történő kielégítése más okból, a vagyonsökkenésen kívüli okból meghiúsult.

A Cstv. 33/A. § (1) bekezdése alapján a felszámolás alá került gazdálkodó szervezet vezető tisztségviselőjével szemben, a felelőssége érvényesítéséhez a megállapítási perben első lépcsőben az alperes vezetői felelőssége fennállásához szükséges elemeket és a felelősség terjedelmét kell tisztázni a bíróságnak: az adós fenyegető fizetési képtelensége, az alperes ezt követő, a hitelezői érdekekbe ütköző eljárása és az adott törvényhely első fordulata szerint az azzal okozati összefüggésben bekövetkezett társasági vagyon csökkenésének feltárása, vagy a hitelezői követelések teljes mértékben történő kielégítésének más okból hiúsult meg. Külön marasztalási perben [Cstv. 33/A. § (11) bekezdés], a vezetői felelősség érvényesítésének második lépcsőjében írja elő a Cstv. az adóssal szemben támasztott hitelezői igények felszámolási eljárásban meg nem térült összegének figyelembevételét, amelynek erejéig az alperes a megállapítási perben objektív jelleggel feltárt felelősségének korlátján belül ténylegesen marasztalható a vezető tisztségviselő a hitelezők felé (Gfv.VI.30.054/2022/5.).

A Cstv. egyes jogintézményeivel kapcsolatban a Kúria több határozatában értelmezte a vagyonsökkenés, egyben a vagyon fogalmát a Cstv. 33/A. §-t érintően, többek között a Gfv.VII.30.325/2021/6. és a Gfv.VII.30.026/2022/3. számú határozataiban.

A Cstv. 33/A. § (1)-(2) bekezdésének értelmezése körében – a második és harmadik következmény tekintetében nem tartalmazza a jogszabály azt, hogy a felperesnek meg kellene jelölnie vagyonsökkenést, ugyanakkor az eljárásra alkalmazandó Cstv. 63. § (3) bekezdésének szövegéből következően a bíróságnak azt az összeget meg kell határozni az ítéletében, amelyért a vezető tisztségviselő felelősséggel tartozik.

A polgári jogi felelősség általános szabályát mára számtalan elvi jelentőségű döntés pontosította, példának okáért a felróhatóság mércéi, illetve, hogy meddig terjed a jogilag még értékelhető ok-okozati összefüggés, ezzel szemben a Cstv. 33/A felelősségét alapító szabályai, bár számos, az ügyvezetői felelősség tekintetében indított per jogalapját ezen törvényi tényállás képezi, elvi jelentőségű döntéssel a témakörben nem találkozhatunk.

Látható, hogy a Cstv. 33/A §-ában meghatározott általános megfogalmazású szabályai mellett a jogalkalmazói részről elindult a konkretizálás folyamata, melynek kiindulópontja a bíróságok indokolási kötelezettsége. Ezen felelősségi tényállás tekintetében a következményként megállapítandó kár fogalma a kár általános polgári jogi fogalmához képest annyiban sajátos, és szükségképpen szűkebb körű, a károkozó felelőssé tételéhez nem kizárólag a jogosult kár bekövetkeztét kell bizonyítani, hanem az első lépcsőben, a felelősség megállapításához elegendő a hitelezők összességének lehetséges károsodását kimutatni.

Jellemzően a vezetők felelősségre vonására a Cstv. 33/A §-án alapuló felelősségi perekben kerül sor, ugyanis a vezetői felelősség megállapítását, mint végső eszközt a

felszámolás alá került adós társaság hitelezői kérik, azt remélve, hogy a vezető tisztségviselő, mint magánszemély vagyona kielégítési alap lehet hitelezői igényük megtérülésére (Gfv.30.247/2019/9.,Gfv.VII.30.036/2013.(BH2013.222), a Gfv.VII.30.307/2014.(BH2015.104), a Gfv.VII.30.080/2016/5., a Gfv.30.544/2018/4., a Gfv.30.517/2018/6., a Gfv.30.094/2020/8. és az 1/2013.(II. 28.) PJE határozat, valamint a BH2020.244 számon közzétett Gfv.VII.30.235/2019. számú ügyben hozott határozat).

Felhasznált irodalom

Csehi Zoltán – Szabó Marianna (szerk.): A vezető tisztségviselő felelőssége. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2015.

Csehi Zoltán: A kereskedelmi (gazdasági) társaságok szabályozásának megújulásáról az Új Polgári Törvénykönyvben. In Miskolczi Bodnár Péter – Grad Gyenge Anikó (szerk.): Megújulás a jogi személyek szabályozásában – Tanulmányok az új Ptk. köréből. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest, 2014.

Csöndes Mónika: A Ptk. 6:521. § szerinti előreláthatóságról a Miskolci Törvényszék 13.P.21.001/2017/7. számú és a Debreceni Ítéletábrá Pf.II.21.077/2017/3. számú ítélete tükrében. In Polgári Jog, 2018/10. sz.

Domokos László – Nyéki Melinda – Jakovác Katalin – Németh Erzsébet – Hatvani Csaba: Kockázatelemzés és kockázatkezelés a közzsférában és a közpénzügyi ellenőrzésben. In Pénzügyi Szemle 2015/1. sz.

Eörsi Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

Fézer Tamás: Két úr szolgálja. A közvállalatok vezető tisztségviselőinek felelőssége. In Közjavak, II. évfolyam, 2016/1. sz., DOI:10.21867/KjK/2016.1.1.

Grace Jr., H. Stephen: Board Oversight and Governance: From Tone at the Top to Substantive Checks and Balances, In Business Law Today, 2019, <https://businesslawtoday.org/2019/02/board-oversight-governance-tone-top-substantive-checks-balances>, letöltés: 2023. 05. 16.

Hornai Gábor: Kockázat és kockázatkezelés. In A Magyar Villamos Művek közleményei, 2001/4. sz.

Kecskés András – Ferencz Barnabás: A francia és a német társaságirányítás történeti és jogi tényezői. In Polgári Szemle, 2017, 13évf., 4-6. szám, DOI: 10.24307/psz.2017.1216

Kisfaludi András: A jogi személy vezető tisztségviselőinek felelőssége az új Polgári Törvénykönyvben. In Csehi Zoltán (szerk.): (L)EX CATHEDRA ET PRAXIS Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából, XENIA Kiadó, Budapest, 2014.

Kisfaludi András: Anyagi jogi és eljárási szabályok a gazdasági társaságok vezető tisztségviselőinek hitelezőkkel szembeni felelőssége körében. In De iuris peritorum meritis 11. 60 Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest, 2017.

Kisfaludi András: Anyagi jogi és eljárási szabályok a gazdasági társaságok vezető tisztségviselőinek hitelezőkkel szembeni felelőssége körében. In A Kúria „a vezető tisztségviselők hitelezőkkel szembeni felelőssége” tárgykörben felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye, 14. számú tanulmány-melléklet. Budapest, 2017.

Kobl Tamás: A vezető tisztségviselő polgári jogi felelőssége. In Batthány Műhelytanulmányok, 2016/1. sz.

Lábady Tamás: A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. In Jogtudományi Közöny, 2014/LXIX. évfolyam.

Lőrincz György: Újabb kérdések és viták a vezető tisztségviselő jogállásáról. In Gazdaság és Jog, 2017/9. sz.

- Nochta Tibor: A vezető tisztségviselők magánjogi felelősségének a mércéjéről és irányairól az Új Ptk. alapján. In *Gazdaság és Jog*. 2013/6. sz.
- Török Tamás: A 2006-os Gt., a Ptk., valamint a Cstv., a Ctv. vezető tisztségviselő hitelezőkkel szembeni felelősségére vonatkozó szabályainak kapcsolata. In A Kúria „a vezető tisztségviselők hitelezőkkel szembeni felelőssége” tárgykörben felállított joggyakorlatelemző csoport összefoglaló véleménye, 11. számú tanulmány melléklet. Budapest, 2017.
- Sárközy Tamás: A gazdasági társaságok vezetési rendszeréről. In *Gazdaság és Jog*, 2010/7-8. sz.
- Sárközy Tamás: A rendszerváltozás gazdasági joga. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2005.
- Sárközy Tamás: Rendszerváltozás és a privatizáció joga. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1997.
- Schneider, Susan C. – Barsoux, Jean-Louis (2003): *Managing across cultures*, FT Prentice Hall, London, 2003.
- Ujváriné Antal Edit: *Felelősségtan. Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért*, Miskolc, 2017.
- Vékás Lajos: Az új Ptk. koncepciójának bevezető része. In *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/6. sz.
- Vékás Lajos, Az új Ptk. hibái ellenére is sikertörténet. In *Jogászvilág Wolters Kluwer*, <https://jogaszvilag.hu/szakma/vekas-lajos-az-uj-ptk-hibai-ellenere-is-sikertortenet/>, letöltés: 2023. 04. 28.

Ormóshegyi Zoltán¹

Az emberi jogok és a jog interdiszciplináris megközelítése

The interdisciplinary approach of human rights and the law

Absztrakt

Jelen tanulmány célja, hogy kapcsolatot találjon a jogtudomány és a teológia között. A tanulmány első részében az emberi jogok interdiszciplináris megközelítését adja. Ez a fajta megközelítés a keresztyén teológia felől közelíti meg a témát. A második fő részben a jog és törvény fogalmának a tisztázásra tesz kísérletet a szerző. Teszi ezt úgy, hogy bemutatja a római jog által használt fogalmakat, a természetjogi és jogpozitivisták megközelítést tárgyalva. Végül pedig egy újszerű interdiszciplináris megközelítés bemutatására törekszik.

Kulcsszavak: jog, emberi jogok, jogpozitívizmus, természetjog, teológia, nomos pneumatológiai megközelítése.

Abstract

The aim of this study is to find a link between jurisprudence and theology. In the first part of the paper, it gives an interdisciplinary approach to human rights. This approach approaches the subject from the perspective of Christian theology. In the second main part, the author attempts to clarify the concepts of law and justice. He does so by introducing the concepts used in Roman law, discussing the natural law and legal positivist approaches. Finally, he seeks to present a novel interdisciplinary approach.

Keywords: law, human rights, natural law, legal positivism, theology, the pneumatological approach of nomos

Desmond Tutu szerint: „Embernek lenni annyi, mint szabadnak lenni.”² Ez a szabadság magában foglalja egyszerre a külső és a belső szabadságot. A teológia és a jogtudomány közötti egyik fő kapcsolódási pontot a természetjog mellett az emberi jogok jelentik.³ Jelen tanulmányban bemutatjuk az emberi jogok és a jog fogalmának

¹ Ormóshegyi Zoltán, Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, óraadó tanár, kormánytisztviselő

² Witte Jr, John –Latterell, Justin J.: Christianity and Human Rights: Past Contributions and Future Challenges. In Journal of Law and Religion, Vol. 30, No. 3, 2015, 353–385. o.

³ Ezt az álláspontot képviseli John Witte, és Nicholas Wolterstorff. Az emberi jogokról szóló modern protestáns tanítás összefoglalását lásd: Witte, John – Alexander, Frank S. (ed.): Christianity and Human Rights: An Introduction. Cambridge University Press, Cambridge, UK, New York, 2010, 155–173. Lásd még: Wolterstorff, Nicholas: Justice in Love. Paperback edition, Emory University Studies in Law and Religion Grand Rapids, William B. Eerdmans, Mich., 2015. Wolterstorff, Nicholas: Justice: rights and wrongs. Princeton, Princeton University Press, 2008. Ezzel ellentétes álláspontot képvisel Reinbold, Jenna: Seeing the Myth in Human Rights. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2016.

interdiszciplináris megközelítést.

A jog és a törvény fogalmának a római jogi meghatározását követően a természetjogi, a jogpozitivistá és az interdiszciplináris megközelítést foglaljuk össze.

I. Emberi jogok interdiszciplináris megközelítése

Az emberi jogok eredetét tekintve többféle megközelítés létezik. A legelterjedtebb az, hogy az emberi jogok a felvilágosodás filozófusainak a produktumai. Thomas Hobbes, John Locke vagy David Hume⁴ találták ki ezeket a fogalmakat, amihez a keresztyénségnek semmi köze sincs.⁵

Ezzel szemben álláspontunk szerint az emberi jogok kialakulásában és fejlődésében a keresztyénségnek döntő hatása volt. Megfigyelhető, hogy a keresztyénségtől áthatott európai⁶ és észak-amerikai kontinensen alakult ki az emberi jogok fogalma.⁷ A keresztyén tanítás és az emberi jogok elválaszthatatlanok egymástól.⁸ Ezt támasztja alá többek között John Witte, amikor amellet érvel, hogy az emberi jogok kialakulásában és fejlődésében a kálvinizmusnak fontos szerepe volt.⁹ Theodor Heuss szerint az európai kultúra három fő pilléren nyugszik. Ez a három pillér pedig: a görög filozófia, a római jog és a keresztyén kultúra.¹⁰ Az emberi jogok fogalmának a fejlődését a XII. századtól a XV. századig Brian Tierney mutatta be.¹¹ A reformációtól a jelen korig pedig Richard Tuck elemzi e fogalom fejlődését.¹² Az emberi jogok teológiai megközelítése meglehetősen komplex. Vannak, akik teljesen visszautasítják ennek a fogalomnak a teológiai megközelítését.¹³ Némely teológus szerint a téma teológiai megközelítése csak a teológia perifériáján történhet meg.¹⁴

Létezik olyan megközelítés is, amely szerint az emberi jogok a teológia szerves részét képezik. A protestáns teológiában ezen nézet kiváló képviselője Abraham Kuyper (1837–1920), Hollandia 1901 és 1905 közötti miniszterelnöke. A kálvinizmus politikai jelentősége című munkáját ezzel az alcímmel jelentette meg 1874-ben: A kálvinizmus, mint az alkotmányos szabadságok alapja és biztosítója. E munkájában részletesen kifejti és indokolja köztörténeti adatokkal és a korabeli teológiai, filozófiai és jogbölcseleti nézetek elemzésével, hogy a kálvinista rendszerből igazi alkotmányos közjog származik azáltal, hogy a szabadságjogok a lelkiismereti szabadság elismertetése és a kálvinista gyakorlatba történt

⁴ Norton, David Fate – Taylor, Jacqueline Anne (szerk.): *The Cambridge companion to Hume*, 2nd ed, Cambridge companions to philosophy. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 2009.

⁵ Haakonssen, Knud: *Natural law and moral philosophy: from Grotius to the Scottish Enlightenment*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 1996.

⁶ Churchill, Leigh: *The history of the Christian church*. Carlisle, Cumbria – Waynesboro, GA: Paternoster Lifestyle, 2001.

⁷ Berman, Harold Joseph: *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1983.

⁸ Berman, Harold Joseph: *Law and Revolution II: The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2003.

⁹ Witte, John: *The reformation of rights: law, religion and human rights in early modern Calvinism*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

¹⁰ Zlinszky János: *Emberi jogok és keresztyén etika*. In *Iustum Aequum Salutare* V. 2009/2. szám, 127-132. o.

¹¹ Tierney, Brian: *The idea of natural rights: studies on natural rights, natural law, and church law, 1150-1625*, Emory University studies in law and religion, no. 5, Atlanta, Ga: Scholars Press, 1997.

¹² Tuck, Richard: *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*. Cambridge, UK – New York, Cambridge University Press, 1981.

¹³ Brunner, Emil: *Justice and the social order*. London, Lutterworth Press, 1946.

¹⁴ Ezt az álláspontot képviselik többek között: Jan Milič Lochman és Jürgen Moltmann. Lásd: Miller, Allen O. és World Alliance of Reformed Churches (Presbyterian and Congregational), (ed.): *A Christian declaration on human rights: theological studies of the World Alliance of Reformed Churches*, Grand Rapids, MI: Eerdmans.

átültetése útján a francia forradalom közvetítésével közkinccsé váltak.¹⁵

Az emberi jogok „evangelikál” megközelítését adja John Stott, aki szerint: „... az emberi jogok lényegét, eredetét és természetét az emberi lét értelme felől kell megközelíteni. Az emberi jog azt a kérdést foglalja magában, hogy mit jelent embernek lenni.”¹⁶ Ezzel a meghatározással John Stott kitágítja a horizontot. Aki az emberi jogokat kutatja, az magával az emberrel és annak védelmével foglalkozik. Nem csupán egy jogintézményt lát a maga elvontságában, hanem magát az embert a maga komplexitásában.

A gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogot és az emberi jogokat a teológia és a jogtudomány közötti (egyik) kapcsolódási pontnak is tekintjük. Paczolay Péter Georg Jellinek német jogtudóshoz köti azt a tételt, hogy „az emberi jogként elismert különböző jogosultságok a vallásszabadságból fejlődtek ki.”¹⁷ Szathmáry Béla Georg Jellinek megelőző Auguste Laugel nevéhez kapcsolja ezt a megállapítást a következőképpen: „A kálvinista protestáns irodalomban a filozófiai forradalom kezdetét a XVI. századra teszik, amelynek folytatása, népszerűsítője és terjesztője a XVII. század lesz, s a politikai szabadságokat a kálvinizmus szelleméből vezetik le. Így Auguste Laugel (1830-1914) az 1873-ban megjelent *L'Angleterre politique et sociale* című munkájában fejti ki először, hogy „a francia forradalmat filozófusok csinálták, az angol forradalmat a protestánsok. Franciaország teoretikusai a politikai szabadságot tekintik elsődlegesnek. Angliában a vallásszabadság volt minden politikai szabadságjog szülőanyja. A Biblia tette az angol polgárt szabaddá azáltal, hogy őt a Szentírás tekintélyének vetette alá.”¹⁸ Ezt az összefüggést többen vitatják. Többek között Sajó András, aki így fogalmaz: „Mit keres a habeas corpus büntetőeljárás szabálya a vallásgyakorlás szabadsága mellett? Az emberi jogok vagy szabadságjogok, vagy szabadság-korlátok.”¹⁹

A lelkiismeret belső döntésének a jogát a kényszermentességre a jogi szakirodalom forum internumnak, a teológia legtöbbször a lelkiismeret szabadságának nevezi.²⁰ Az ember külső-belső szabadsága az ember méltóságából eredeztethető. Az emberi méltóság egyik legfontosabb következménye az, hogy senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék.²¹

II. A jog és a törvény jogi fogalma

„A jogászok még mindig próbálkoznak a jog és a törvény fogalmának a meghatározásával.”²² „A társadalom sokféle kérdést tesz fel, amire a jogtudósok különböző idegen és paradox válaszokat adnak. Többek között a jogtudósok próbálnak arra is válaszolni, hogy mi is tulajdonképpen a jognak és a törvénynek a fogalma.”²³

¹⁵ Szathmáry Béla: Kálvin a kortársunk? In Fazakas Sándor (szerk.): Kálvin időszerűsége, Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 2009, 379–380. o. Kuyper, Abraham: Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutionele vrijheden. Een nederlandse gedachte, Amsterdam, 1874. Magyarul: A kálvinizmus politikai jelentősége, A kálvinizmus mint az alkotmányos szabadságjogok alapja és biztosítója. (ford.: Miklós Ödön) Holland-Magyar Református Bizottság, Budapest, 1923.

¹⁶ Stott, John: Issues facing Christian today, Marshall Regen and Scott, 1984, 78. o.

¹⁷ Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi Jogok, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 529. o.

¹⁸ Laugel, Auguste: *L'Angleterre politique et sociale*, Hachette et cie Paris, 1873. 41. o.

¹⁹ Sajó András: Jogosultságok. MTA Állam és Jogtudományi Intézete, Seneca Kiadó, Budapest, 1996, 28. o.

²⁰ Bear, David: Nagyító alatt az egyházügyi törvény: A vallásszabadság védelmében. Wesley János Kiadó, Budapest, 2014, 29. o.

²¹ 4/1993. (II.12.) AB Határozat

²² „The jurists are still trying to define the law.” In Kant, Immanuel: Critique of Pure Reason, 1781.

²³ „Few questions concerning human society have been asked with such persistence and answered by serious (legal) thinkers in so many diverse, strange, and even paradoxical ways as the question. What is law?” In Hart,

Kant és Hart arra a fontos igazságra mutat rá, hogy ahogyan a teológiában nem beszélhetünk egységes törvény-fogalomról, úgy a jogtudományon belül sem. Egyenlőséget tehetünk-e egyáltalán a jog és a törvény fogalma közé? Erre a kérdésre úgy lehet válaszolni, hogy először röviden ismertetjük a római jog által használt jog és törvény fogalmakat, majd a természetjogi és a jogpozitivisták megközelítést, végül pedig az interdiszciplináris jogtudományt.

II. 1. A Római jog által használt jog és törvény fogalmak

A jog és a törvény fogalmának a jogi meghatározást a római jognál kell keresnünk. Nemcsak azért, mert a „jogot abban a formájában, ahogy azt a mai napig ismerjük, a rómaiak találták ki,”²⁴ hanem azért is, mert a modern kontinentális jogrendszerek erre az alapra épültek rá. Az archaikus Rómában három normarendszert különböztettek meg. Az alábbiakban bemutatjuk ezek fogalmát, valamint az ezekből származó tárgyi jogforrások közül a törvényt (lex).

II.1. 1. Mos

A legrégebbi idők komplex normarendszere a mos, vagy mores maiorum (ősök szokásai). Ez a vallási-erkölcsi-jogi normák rendszere volt. Az ősi római társadalomban mos alatt egyaránt értettek szokásjogot, szokást. Ez az erkölcsi normák önálló rendszere volt.²⁵

II.1. 2. Ius

A latin nyelvben alakult ki először önálló szó, fogalom a jog megjelölésére (ius), amely kezdetben természetesen még nem jelentette a jog általános, elvont fogalmát. A ius szó eredetileg a forum Romanum egy konkrét helye volt, ahol a praetor törvénykezett. Később az iniuriával szemben a magatartás jogszerűségére vonatkozott. Miután pedig a ius jelentését el tudták vonatkoztatni a magatartás ténylegességétől, kialakult annak elvont, anyagi jogi és tárgyi jogi fogalma.²⁶ A ius fogalma azután tovább differenciálódott, mivel a római városállam sajátos jogrendszerét értették a ius civile fogalma alatt. A későbbiekben az erkölcstől és az isteni jogtól elválva azon normák összessége lett, „amelyek a társadalom külső rendjét fejezik ki, szabályozzák (norma agendi). A külső rend szabályozása mellett jelölte az egyént a létező jogi normákon belül megillető jogosultságait (facultas agendi).”²⁷

II.1. 3. Fas

Az erkölcsi normák mellett (mos) a vallási normák összessége is jelen volt a kezdetekben. Fas alatt eredetileg minden olyan magatartást értettek, amely az isteneket nem sérti; a rómaiaknál fas volt mindaz, ami az istenséget és a neki szentelt dolgot megillette. Később a vallási normák összességét értették ezen fogalom alatt. A fas szabályainak egy része

H. L. A: The Concept of Law, 1961.

²⁴ Földi-Hamza: A római jogi története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999, 27. o.

²⁵ A görög nomos szó ennek megfelelője lehet. A nomos egyaránt jelent szokást is.

²⁶ Földi-Hamza: i. m. 28. o.

²⁷ Takács György: Jogászok – latinul. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2000, 353. o.

a középkori kánonjoghoz hasonlóan közjogi jelleggel bírt, mint *ius sacrum*, *ius divinum*.²⁸

II. 1. 4. *Lex*

A szokásjog mellett a római jog legrégebb tárgyi jogforrása a törvény (*lex*), amely eredetileg a szigorúan előírt módon írásban megszövegezett és a népgyűlések által megszavazott, szabályszerűen kihirdetett határozatokat jelentette. Ennek a meghatározásnak megfelelő törvény az ún. *lex lata* vagy *rogata*: meghozott, megszavazott törvény.²⁹

A római jogtudósok világosan látták a jog (*ius*) és az erkölcs határait. Ugyanakkor egyáltalán nem gondolták azt, hogy a jog érték nélküli szabályozó lenne csupán. Celsus szállóigévé lett szavai szerint: „*ius est ars boni et aequi* – a jog a jó és a méltányos művészete.”³⁰ A jog ugyanis a római felfogás szerint nem egyszerűen az állam által kikényszerített normák összessége; a jogi norma megalkotásának és alkalmazásának a célja, fogalmi eleme, hogy érvényre juttassa az igazságosságot (*iustitia*). Ennek megfelelően nemcsak erkölcsi, hanem a jogi parancs is előírja az emberi élet három alapszabályát: „*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* – tisztességesen élni, mást meg nem sérteni, mindenkinek megadni azt, ami őt megilleti.”³¹ Nem arról van tehát szó, hogy az erkölcsi vagy egyházi szabályokat a jog erejével ki kellene kényszeríteni, hanem hogy a jogszabályokat az említett erkölcsi eredetű, de jogi tartalmat nyert alapelvekből kell értelmezni és alkalmazni.³² A római jogtudósoknál megvolt a jog erkölcsi megalapozása és nem álltak messze Georg Jellinek jogfilozófiájától, aki a jogot erkölcsi minimumként határozta meg.³³

A római jog továbbélése mellett kialakult a kánonjog is. Max Weber rámutatott arra a jelenségre, hogy Nyugaton a kánonjog és a továbbélő római jog (profánjog) kettőssége a kezdetektől fennállt.³⁴ Szmodits Jenő szerint a Nyugat jogának hármasszetezőjével kell számolnunk: 1. törzsi jogokkal pl. germán népjogok. 2. a *primus inter pares* kánonjoggal 3. a továbbélő római joggal.³⁵ A nyugat-európai jogfejlődésben mind a három jog megtalálható volt. Idővel mégis a kánonjog került előtérbe. Miből eredt Nyugaton a kánonjog primátusa? Szmodits Jenő erre a kérdésre két választ ad: egyrészt abból, hogy az egyházi jogszolgáltatás IV. századi kiépülése után lehetőségük volt a peres feleknek a világi bíró helyett a püspöki jogalkalmazást választani. Másrészt a királyi kancelláriákon egyházi személyek dolgoztak.³⁶ A kánonjog primátusa ezek mellett abból is eredt, hogy a természetjogi megközelítés uralkodó volt az ókorban és a középkorban. Ezek után a természetjogi megközelítés törvény és jog fogalmának az ismertetése következik.

II. 2. *Természetjogi megközelítés*

A természetjogi megközelítés lényege az, hogy az ember által alkotott normatív

²⁸ Uo. 28. o.

²⁹ Uo. 78-79. o.

³⁰ Ulp. D. 1, 1, 1, 1.

³¹ Ulp. D. 1,1, 10, 1.

³² Földi-Hamza: i. m. 29. o.

³³ *Ethisches Minimum*: Jellinek, Georg: Die sozialetische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe. Wien, 1878, 1908²

³⁴ Szmodits Jenő idézi Max Webert In Szmodits Jenő: Multidiszciplináris Jogi tanulmányok, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012, 81. o.

³⁵ Uo. 81. o.

³⁶ Uo. 82. o.

törvény fölött van egy örök, isteni, változhatatlan törvény. A természetjog³⁷ nyugati kultúrkörre gyakorolt hatását többen³⁸ részletesen feldolgozták már.³⁹ A természetjogtan történetét három szakaszra lehet bontani: az első a klasszikus korszak, a második a modern, a harmadik pedig a neoklasszikus természetjogtan. A klasszikus korszakon belül Platón és Arisztotelész munkásságát kell kiemelnünk. Platón szerint összefüggés található a phüszisz (természeti törvényszerűség) és a nomos (emberi törvény, illetve konvenció) között. Arisztotelész pedig ebben az összefüggésben állította, hogy a konvencionális normák mellett van természetes igazságosság is. Nem a pusztán emberi hajlam vagy megállapodás határozza meg a törvények vagy az emberi cselekedetek igazságosságát, hanem egy ezektől független mérce. Ez a mérce nyerte el utóbb a természetjog nevet.

A klasszikus korszakon belül a középkor meghatározó alakja volt Aquinói Szent Tamás,⁴⁰ aki egy hierarchikusan tagolt világrendben gondolkodott. A skolasztikus teológia és filozófia megalapozója azt állította, hogy egyfajta analógia áll fent a nem teremtett (Isten) és a teremtett létezése között. Ez az „*analogia entis*”. Az ember (mint teremtett lény) természete Istenre irányul. Ezért kell igazodnia a dolgok lényegi és megismerhető rendjéhez, amely a *lex naturalis*-ban (természeti törvényben) és a *lex divina*-ban (pozitív isteni törvényben) jut kifejezésre.⁴¹ A törvény és a jog fogalma között különbséget tett: „A törvény nem ugyanaz, mint a jog, hanem annak kifejeződése.”⁴² Francisco Suarez, a salamancai tomista iskola megalapítója Francisco de Vitoria nyomán úgy értelmezte át Szent Tamásnak a törvényre mint „*ratio iuris*”-ra vonatkozó megállapítását, hogy a törvény a szubjektív értelemben vett jog – „amit a törvények megengednek” – alapja.⁴³ A modern természetjog kialakulása voltaképpen négy szerző nevéhez köthető: Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke és Samuel Pufendorf.

A kezdeményező szerepet Grotius játszotta, aki szerint a természetjog az ész parancsa. „A természetjog olyannyira változhatatlan, hogy még Isten sem változtathatja meg.”⁴⁴ Grotius a tételes jogot (*ius voluntarium*) két fő részre osztja: emberi jog és isteni jog. Az emberi jogon belül található a belső állami jog és a nemzetközi jog, az isteni jogon belül pedig a természetjog. A természetjogot megpróbálja függetlenné tenni a transzcendenstől, azonban a természetjog bibliai alapjait nem vitatja.⁴⁵ Azt állította, hogy az önfenntartás igenis etikai elv, amelyen minden ismert erkölcsi és társadalmi viselkedéskódexnek alapulnia kell. A természetjog elveit egy bizonyos természetes törekvés, illetve vágy igazolja: az önfenntartás vágya. Ezt pedig még az is megerősítette, hogy Grotius feltételezte, az emberben természeténél fogva benne él egyfajta társulási vágy (*appetitus societatis*). Thomas Hobbes

³⁷ A természetjog és a természeti törvény közötti különbséget lásd: Tattay Szilárd: *Ész, akarat, szabadság, Természetjog és természetes jogok a későskolasztikus gondolkodásban*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.

³⁸ Tierney, Brian: *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150-1625*. Emory University Studies in Law and Religion, no. 5, Scholars Press, Atlanta, Ga, 1997.

³⁹ Kecskés Pál: *Természetjog*. In Magyar Szemle, 1940/5. szám, 321–328. o.; Pokol Béla: *Közelítések a természetjoghoz*. In Szabó Miklós (szerk.): *Natura Iuris. Természetjogtan, jogpozitívizmus, magyar jogelmélet*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002, 93-111. o.; Hegedűs József: *A természetjog időszerűségéről*. In *Társadalomtudomány*, 1939. 19. évf., 153–183. o.

⁴⁰ Tattay Szilárd: *Természetes jogok Aquinói Szent Tamásnál?* In *Állam- és Jogtudomány*, 2017/2. szám, 70–84. o.

⁴¹ Bódig Mátyás: *Természetjogtan*. In Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*, Miskolc, 2004. 13–14. o.

⁴² Aquinói Szent Tamás: *Summa theologiae* II-II q. 57 a. 1 ad 2. Vö. Gecse Gusztáv, *Iustitia*, Aquinói Tamás tanítása az igazságosságról. Szemelvények a *Summa Theologica* II. részéből, In *Világosság*, 1972/12. szám, Melléklet.

⁴³ Suarez, Francisco: *De legibus ac Deo legislatore*. Luciano Perena (szerk.) 8 kötet, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1971. 81. o.

⁴⁴ Grotius, Hugo: *A háború és béke jogáról* I kötet. Pallas Stúdió, Attraktor Kft, Budapest, 1999, 35. o.

⁴⁵ A következő bibliai hivatkozásokkal támasztja alá a természetjog bibliai alapjait: 1Móz 18, 25; Ézs 5,3; Ezékiel 18,25; Jeremiás 2,9; Miquéás 6,2; Róma 2,6; Róma 3,6.

egy univerzális emberi érzésben és az ahhoz kapcsolódó vágyban kereste a gyakorlati észszerűséget kifejező természeti törvény alapját: a haláltól való félelemben és a biztonság utáni vágyban.⁴⁶ A jog és a törvény fogalmai közé áthághatatlan vonalat húz: „A *ius* és a *lex*, vagyis a jog és a törvény fogalmakat rendszeresen összekeverik, mégis meg kell különböztetünk őket, mivel a jog azt a szabadságot jelenti, hogy megtehetünk-e valamit vagy sem, ezzel szemben a törvény azt határozza meg és teszi köteleességünké, hogy mit tegyünk, és mit ne tegyünk. A törvény és a jog tehát éppúgy különbözik egymástól, mint a kötelezettség és a szabadság, amelyek pedig egy és ugyanabban a dologban összeférhetetlenek.”⁴⁷

A törvény és a jog közötti e szigorú megkülönböztetést Hobbes a természetjog⁴⁸ és a természeti törvény fogalmainak a meghatározásakor is következetesen érvényesíti. Samuel Pufendorf is hasonlóképpen elmélkedett (még ha az emberi természetet másképpen is fogta fel, mint Hobbes), mert a természetjogot bizonyos természetes vágyak kifejeződésének állította be. A természetjog az embertől az önszeretet és a társadalmi ösztön összhangba hozását követeli: „Mindenkinek azon kell buzgólkodnia, hogy az emberi társulás megzavarása nélkül tartsa fenn önmagát.”⁴⁹ John Locke-nál a gyakorlati filozófia tekintetében a döntő kérdés az volt, hogy miképpen jellemezhető az az állapot, amelyben a teremtő helyezte az embereket, és amely meghatározza lehetőségeiket és korlátaikat életük során.⁵⁰ Ezt az állapotot nevezte természeti állapotnak. Úgy gondolta, hogy ezt az állapotot az embert megillető természetes jogok és az embert terhelő természetes köteleességek terminusaiban lehet megfelelően leírni. Ezzel a természetjog problémája hosszú időre az emberi természet jellemzésének, illetve az emberi természetből levezethető maximák (illetve természetes jogok) problémájává vált.⁵¹ John Locke is átveszi Hobbes-tól a törvény és jog, természeti törvény és természetes jog merev elválasztását. Mint kifejti, a természeti törvényt fogalmilag el kell határolni a természetes jogtól: „ugyanis a jog valamely dolog szabad használatának a tényén alapul, míg a törvény megparancsolja, vagy megtiltja valaminek a megtételét. A természeti törvényt eszerint úgy írhatjuk le, mint az isteni akaratnak a természet fényénél megismerhető rendelkezését, amely megmutatja, mi egyezik vagy ellenkezik a racionális természettel, és ennél fogva megparancsolja vagy megtiltja azt.”⁵² Ezt a nézetét később árnyalja a Két értekezésben, ahol azt állítja, a törvény nem annyira korlátozza, mint inkább valódi érdekei szerint irányítja a szabad és értelmes emberi lényeket.⁵³ A törvény célja tehát: „nem eltörölni vagy korlátozni, hanem megóvni és kiszélesíteni a szabadságot.”⁵⁴

A modern természetjog megújítására Immanuel Kant tett kísérletet. Gyakorlati filozófiáját két motívum határozta meg. Az egyik az, hogy szakít a naturalista érveléssel,

⁴⁶ Hobbes, Thomas: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma.* (ford: Vámosi Pál), 2. kötet Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, I. XIV. o.

⁴⁷ Hobbes: i. m. 14. fejezet, I: 171. o.

⁴⁸ „A természetjog, amit az irodalomban általában *ius naturalének* neveznek, mindenki számára azt a szabadságot jelenti, hogy önnön erejét akarata szerint lényének, vagyis életének megoltalmazására használhatja, s következképpen mindent megtehet, amit e cél érdekében saját megítélése és értelme szerint a legelőnyösebbnek tart... A természeti törvény, *lex naturalis* az értelem által felismert olyan előírás, vagy általános érvényű szabály, amely megtiltja nekünk, hogy olyasmit tegyünk, ami életünket kiolthatja, vagy ami a megoltalmazására szolgáló eszközöktől megfoszt minket, továbbá, hogy elmulasszunk valamit, amivel véleményünk szerint életünket legbiztosabban megoltalmazhatnánk.”

⁴⁹ Bódig: i. m. 15. o.

⁵⁰ Dunn, John: Locke. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992, 61. o.

⁵¹ Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. Idézi: Bódig: i. m. 16. o.

⁵² Locke, John: *Essays on the Law of Nature: The Latin Text with a Translation, Introduction and Notes.* von Leyden, Wolfgang (szerk., ford.), Clarendon Press, Oxford, 1970, 110. o.

⁵³ Locke, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról.* (ford. Endreffy Zoltán), Polis Kiadó, Kolozsvár, 1999, 57. §, 77.

⁵⁴ Uo. A téma részletes kidolgozását lásd: Tattay Szilárd: *Természetjog és természetes jogok viszonya az eszmetörténetben.*

vagyis nem próbálja a gyakorlati ész objektív mércéit a természeti törvényekből levezetni: az ész által posztulált elvként kezelte őket. Kant felállította a Sein (van) és a Sollen (kell) világát.⁵⁵ Az elsőbe tartozik mindaz, amit tapasztalati úton megismerünk, míg a másodikba erkölcsi életünk. Csak az elsőben érvényesülnek a természeti törvények, míg a másodikban az ember az észre támaszkodva önmagának szab törvényt.⁵⁶ Kant gyakorlati filozófiájának másik jellemző vonása abban áll, hogy az ilyen értelemben vett autonómiát valamiképpen maga is megpróbálta regulatív elvek hatálya alá vonni. (Hiszen a természetjog tagadása lett volna, ha azt mondja, az ember tetszése szerint kialakított gyakorlati elveknek engedelmessé válik.) Kant megoldása a gyakorlati törvényre a kategorikus imperatívusra vonatkozó sajátos elképzelés volt. A kategorikus imperatívus attól kategorikus, hogy csak az akarat meghatározására van tekintettel, tehát magának az akaratnak az objektív adottságait juttatja kifejezésre. A kategorikus imperatívus egyfajta módszertani útmutatás, amelynek segítségével tisztázhatjuk egy meghatározott cselekvés helyességét, illetve viszonyát a gyakorlati törvényhez. Arra hív, hogy a cselekvést eszünk próbájának vessük alá.⁵⁷ Ez úgy néz ki, hogy ha valamilyen cselekedetre gondolunk, akkor ehhez hozzá kell rendelnünk azt a maximát (szubjektív alaptételt), amelynek az alkalmazása lehet. Kant érvelése arra épül, hogy a kategorikus imperatívusz képes feltárni, hogy bizonyos esetekben a maximák önellentmondó szándékot takarnak. Bár az is kétséges, hogy ez a módszer valóban képes megmutatni, hogy az összes problematikus gyakorlati elv önellentmondó szándékot jelenít meg. Van egy ennél lényegesen komolyabb gond Kant elképzelésével. Az, hogy nem ruházza fel semmilyen érdemleges tartalommal a jó fogalmát. Ha az ember minden tekintetben megfelel a gyakorlati törvénynek, még mindig a racionalitás kritériumának tesz eleget, azaz, hogy nem keveredik ellentmondásba.⁵⁸ A következő iskola a természetjogon belül a neoklasszikus természetjogi irányzat. Ennek egyik kiemelkedő képviselője Leo Strauss volt. Az álláspontja nem egy új koncepció kifejtését jelentette, inkább a régiók filozófiájának felidézését, illetve kiásását az olyan félreértések alól, amelyek az utóbbi évszázadokban rárakódtak. „A természetjog problémája manapság inkább az emlékezés, sem, mint a tényleges tudás ügye.”⁵⁹ Hogy ez mennyire nem így van, azt a XX. században újra feléledő természetjog mutatja.

Az 1920–1930-as években alakult ki a jogi realizmus iskolája olyan képviselőkkel, mint Otto von Gierke és Friedrich Carl von Savigny; az 1940–1950-es években a hitleri és a sztálini szörnyűségek miatt a természetjogi vonal éledt fel.⁶⁰ A természetjogászok nem tudták elképzelni a jogrendszer a transzcendentális fékek és ellensúlyok rendszere (checks and balances) nélkül.⁶¹ Harold Berman, Lon Fuller, Jerome Hall, David Daube kezdtek visszatérni a jog fogalmának interdiszciplináris, szélesebb meghatározásához. Harold J. Berman (1950–2000) erőfeszítéseit különösen is ki kell emelnünk. Berman szerint a jog sokkal több, mint az állam szabályai, és fontos, hogy azokat hogyan alkalmazzuk és analizáljuk konkrét esetekben. A jog egy társadalmi aktivitás, amelyet a hatalmasságok alakítanak és személyekre alkalmaznak. A jog fogalma szerint magába foglal szabályokat, olyan társadalmi és politikai aktivitás, amely alakít, kötelez és válaszol a szabályokra. A hatóságok alakítják a jogot, de a jog hosszú társadalmi fejlődés eredménye. A szokások mintákká válnak, a minták

⁵⁵ Kant, Immanuel: A tiszta ész kritikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 193–204. o.

⁵⁶ Kant, Immanuel: A gyakorlati ész kritikája. In Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991, 118–119. o.

⁵⁷ Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikája. In Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat, Budapest, 1991, 319. o.

⁵⁸ Uo. 19.

⁵⁹ Strauss, Leo: Természetjog és történelem. (Ford: Láncki András), Pallas Studio 1999, 12. o.

⁶⁰ A magyar jogfejlődés bemutatását lásd.: Szabadfalvi József: Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.

⁶¹ A természetjog részletes bemutatását lásd.: Szabó Miklós (szerk.): Natura Iuris, Természetjogtan – jogpozitivizmus – magyar jogelmélet, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.

szabályokká, a szabályok törvénygyűjteményekké, a törvénygyűjtemények alkotmányokká, az alkotmányok egyetemes nyilatkozatokká. Az állam mellett számos egyéb intézmény vesz részt a jogalkalmazásban.⁶² A szabályok, szokások, egyházak, vállalatok, civil szervezetek éppúgy részesei az állami jogi rendszernek, mint az állam. Számos más norma a formális jogszabályok mellett részt vesz a jogi elvárásokban. Minden személy joggal kapcsolatos magatartását – jogkövetés, joggal való szembenállás – meghatározzák a személyi jellemvonások: osztály, nem, kultúra, tapasztalat, jellem, ideológia, hit.

A természetjogi megközelítés hangsúlyozza a jog erkölcsi tartalmának a fontosságát. Illetve azt a tételt, hogy egy törvény természetjogilag akkor törvény, ha megfelel a természetjog kritériumainak. A törvény igazságos, van erkölcsi alapja. Ezekben az esetekben tehát egyenlőségjel tehető a jog és a törvény közé. Egyéb esetekben semmiképpen sem.

II. 3. Jogpozitivisták megközelítés

A jogban a pozitívizmus felé való fordulás két lépcsőt eredményezett. Az első a tudományos előrelépés volt, melyet a modern természettudományos forradalom inspirált Kopernikustól Newtonig. Európa és Észak-Amerika jogászai olyan módszerek kialakításán fáradoztak a jog fogalmát illetően, amit a matematika és fizika is használt.

A jog fogalmát illetően kialakult tudományos „útkeresés” a jogon belül nem csupán a vetélkedés professzionális gyakorlata volt, hanem egy komoly törekvés arra nézve – még ha néhány egyetemen ez kétségbeesett kísérletnek is számított –, hogy megmutassa, a jognak önálló helye van a pozitív tudományok területén, nem kell alárendelve lennie a teológiának, filozófiának, politikai hatalomnak. Ennek eredményeképpen a késő XVIII–XIX. században számos törvénykönyv, alkotmány, enciklopédia, szótár és más jogi produktum született, amelyek még mindig hasznosak, és amelyek előtt meghajolhat a mai kor tudósa is.

A második lépcsője a pozitivisták fordulatnak annak filozófiai vetülete volt. Az új irányzat, a jogi pozitívizmus, jogi formalizmus – analytical jurisprudence – a jog tárgyát leszűkítette a legjelentősebb lényegi részére. Ha a fizika leredukálódott a mozgás tanulmányozására, a biológia a darwinizmusra – az erősek túlélnek –, akkor a jog csupán a lényegre, önmagára összpontosított. Ennek az irányzatnak a summája, hogy a tételes jogon felül nem ismer el egy öröktől fogva meglevő természeti törvényt. A jog erkölcsi alapját is tagadja.

A jogpozitivisták formula a XIX. században alakult ki. A jogpozitívizmus kiemelkedő szerzői közül a következőket kell megemlítenünk: Jeremy Bentham és John Austin, Hans Kelsen, Herbert Hart, Jozeph Raz.

Jeremy Bentham és John Austin elméletének a kulcsfogalmai a parancs és a szuverén. Elméletükben a jog fő fogalmát a parancs adja. (Innen az imperatív jelző, amivel gyakran jellemzik a korai pozitívizmust: a jogi norma a parancs általános kategória alá fogható, annak egyik típusa. Vagy még pontosabban a jog azon általános parancsok összessége, amelyek a szuveréntől mint politikai fölérendelttől származnak.) A parancs pedig nem más, mint valaki arra vonatkozó akarátának a kifejezése, hogy egy másik személy miként cselekedjen, és valamilyen joghátrány kilátásba helyezése arra az esetre, ha az illető mégsem ennek megfelelően cselekszik. Bentham és Austin elméletét egy sajátos redukcionizmus jellemzi. Ez abban a törekvésükben mutatkozik meg, hogy mind a kötelezettséget, mind a szuverént olyan fogalmak segítségével kívánták megragadni, amelyek maguk nem feltételeznek semmilyen homályos metafizikát.

⁶² Witte, John: *Laws in Reformation Theology and Modern Legal and Political Evolution* In Welker, Michael – Etzelmüller, Gregor (Ed.): *Concepts of Law in the Sciences, Legal Studies, and Theology Religion in Philosophy and Theology* 72, Mohr Siebeck, Tübingen, 2013, 231. o.

Hans Kelsen elméletének egyik nagy érdeme volt, hogy szakítva mind a Bentham és Austin imperatív szemléletével, mind módszerük redukcionizmusával rámutatott arra, hogy a jog nem jellemezhető pusztán empirikus terminusokban. Kelsen a korábbi pozitivisták elméletekkel szemben az állam fogalmát nem tartotta tisztán empirikus úton elemezhetőnek, és úgy vélte, az csak egy normatív elmélet keretei között közelíthető meg. Kelsen azonban tovább is ment ennél, és elméletének egyik markáns, a többi pozitivisták gondolkodótól is megkülönböztető sajátosságát éppen az adta, hogy tagadta az állam és a jog konceptuális szétválasztásának a lehetőségét.⁶³ Kelsen szerint léteznie kell egy olyan jogi normának, amelyre az összes többi norma érvényessége visszavezethető, maga azonban nem egy másik normából származtatja érvényességét. Kelsen ezt a normát nevezi hipotetikus alapformának: egy jogrendszer valamennyi normája végső soron ebből a normából származtatja az érvényességét, magának az alapszabálynak az érvényessége azonban nem bizonyítható, az pusztán feltételezett. Ezt a felfogást nevezhetjük az igazoltságon alapuló normativitásnak.

Herbert Hart Kelsenhez hasonlóan hibásnak találta a klasszikus pozitívizmus imperatív szemléletét és redukcionista módszertanát. Ugyanakkor Kelsentől eltérően Hart a jogot elsősorban nem normarendszerként, hanem egyfajta társadalmi gyakorlatként fogta fel, s úgy gondolta, a jogszabályok és a jog normativitásának magyarázatában kitüntetett helyet kell elfoglalnia azon emberek perspektívájának, akik számára a jog magatartási mintát kínál. A szabályok úgynevezett gyakorlatközpontú elemzésében Hart fontos szerepet szánt a társadalmi szabályok empirikusan is megfigyelhető oldalának, hiszen egy társadalmi szabály létezése szerinte feltételezi az emberek egybeeső magatartását: csak akkor mondhatjuk, hogy az is egy szabály, hogy például az embereknek le kell venniük a templomban a kalapot. A szabály nem egyszerűen leír egy magatartást, hanem cselekvési indokként, a nem szabálykonform esetén a kritika alapjaként szolgál. A korábbi pozitivisták úgy gondolták, hogy minden szabálynak ugyanolyan logikai szerkezetűnek kell lennie, éppen ezért mind Bentham és Austin, mind Kelsen szabályfelfogása alapvetően monista természetű. Hart ezzel szemben arra a következtetésre jutott, hogy az az igyekezet, hogy az első látásra különböző szabályokat egyazon logikai sémára vezessük vissza, eltorzítja a jogról alkotott felfogásunkat, éppen ezért szorgalmazta a szabályok monista felfogásával való szakítást. Álláspontja szerint a kötelezettséget megállapító és felhatalmazó szabályok logikai szerkezete ugyanis alapvetően különbözik egymástól: az előbbiek azt mondják meg, hogy mit kell tennünk, akár akarjuk azt, akár nem, még a felhatalmazó szabályok azt mondják, hogy ha meg akarunk valamit tenni, akkor azt hogyan tehetjük meg.⁶⁴ Joseph Raz képviselte azt a nézetet, mely szerint a szabályokat mint sajátos gyakorlati indokokat érthetjük meg a legjobban. Hart elmélete ezt nem érvényesítette következetesen; ez a feladat tanítványára, Joseph Razra maradt. Raz jogelméletének háttérét valójában a gyakorlati indokok egy átfogó elmélete adja.⁶⁵ Ebben a jogfelfogásban kitüntetett szerepe van az autoritás fogalmának: a jogi normák megkülönböztető vonása Raz szerint autoritativ jellegűek. Ezek a normák a gyakorlati indokok speciális típusai, melyek sajátos szerepet töltenek be a gyakorlati érvelésben: olyan tartalomfüggetlen és preemtív indokok, amelyeket az autoritással rendelkező szervek azzal az igénnyel bocsátanak ki, hogy cselekedeteink számára önmagukban elégséges indokként szolgáljanak.

A jog az a konkrét szabály, amit a politikai hatalom alkot, és a bíróságok alkalmazzák. Más egyéb intézmények és gyakorlatok is lehetnek normatívak és fontosak a társadalmi koherenciában, de ezek nem tartoznak a jog körébe. Ezek a tárgyai a teológiának, etikának,

⁶³ Kelsen, Hans: A Tiszta jogtan és az analitikus jogelmélet. In Varga Csaba (szerk.): Jog és filozófia (3. kiadás) Szent István Társulat, Budapest, 2001, 184–186. o.

⁶⁴ Györfi Tamás: Jogpozitívizmus. In Szabó Miklós (szerk.) Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből, Bibor Kiadó, Miskolc, 2004, 39. o.

⁶⁵ Raz, Joseph: Practical Reason and Norms (2. kiadás). Princeton University Press, Princeton, 1990.

környezettudománynak, politikának, más humán- és társadalomtudományoknak. Ezek a jogtudomány jól meghatározott területe felett állnak – ahogyan John Austin ezt ki is fejtette.⁶⁶ Ennek az irányzatnak volt egyik élharcosa Oliver Wendell Holmes, a Legfelsőbb Bíróság bírójának, aki a jogot meg akarta fosztani a keresztyén elemektől. Felfogása szerint egy új korszakba léptünk, ez az új kor „a hit kora a törvényben”. Holmes kijelentette, el kell távolítani az egyház és papság által meghatározott hitet. Hitvallása az volt, hogy ne az ember, hanem a jog uralkodjon. Ennek az új kornak a katekizmus egy új esetjog volt. Kánonja az új törvénykönyvek, egyháza a tárgyalóterem, ahol a jogi formalizmuson keresztül kapjuk meg az igazságot. Zsinata pedig a Legfelsőbb Bíróság, amely olyan magabiztossággal adta ki a maga tételeit, mint a niceai, augsburgi vagy a trenti zsinat. „A jognak az élete nem a logika, hanem a tapasztalat. Általános elvek nem döntenek el konkrét ügyeket. A jognak nem szükséges, hogy erkölcsi alapjai legyenek. Annak kellene örülnöm, hogy ha ki tudnánk dobni a jogból az egész erkölcsi frazeológiát, úgy gondolom, hogy ezek eltorzítják a jogot.”⁶⁷

A tanulmány elején feltettük a kérdést: egyenlőségelet tehetünk-e a jog és a törvény fogalma közé? A római jog szerint korlátozott mértékben. A pozitivisták szerint igen. A természetjogászok szerint csak akkor, ha a tételes jog megfelel bizonyos kritériumoknak (jog erkölcsi alapja). A tanulmány végén bemutatjuk az interdiszciplináris jogtudományi irányzatot.

II. 4. Interdiszciplináris jogtudomány

A jogpozitivizmus nem tudta a jogot tágabb értelemben meghatározni. Az 1970-es évek után a nyugati jogászok kezdtek visszatérni a más tudományoknál látott módszerekhez. Ez az idő tekinthető az interdiszciplináris jogtudomány születési idejének, amely ma is meghatározó a nyugati jogi egyetemeken. Ez egy holisztikus, realiztikus megközelítése a jognak, amely figyelemmel van a kontextusra és más tudományokra is.

Az 1970-es években számos interdiszciplináris megközelítés került a jogi közvélemény fő áramlatába, kombinálva a jogtudományt a történelemmel, filozófiával, közgazdaságtannal, politikával, szociológiával. Az 1980–1990-es években új interdiszciplináris jogi megközelítések születtek, összekapcsolva a jogot az antropológiával, az irodalomtudománnyal, a környezettudománnyal, illetve a vallástudománnyal, így a keresztyéniséggel is.

Keresztyén és más vallásos tudósok, akik a jogot és a vallást tanulmányozták, hívták fel a figyelmet a vallás jogi dimenziójára és a jog vallási dimenziójára. Hiszik, hogy a vallás adja meg a „jog lelkét”, inspirálja a tradícióra, rítusra és az igazságra. A jog ad a vallásnak struktúrát, és bátorítja a rendre, szerveződésre, ortodoxiára. A jog és a vallás ugyanazokkal a fogalmakkal dolgozik: vétség, engedelmesség, szövetség, és ugyanazokat a módszereket is használja, mint az etika, retorika, hermeneutika.

A vallás és a jog egyensúlyban tartja egymást, amikor olyan fogalmakkal dolgoznak, mint igazság, kegyelem, szabály, méltányosság, fegyelem, szeretet. Ez a dialektikus viszony adja ennek a két tudománynak az élet-dimenzióit, a vitalitást és az erőt.⁶⁸ Biztosra vehetjük, hogy a teológia és a jogtudomány szférái egyszerre konvergálnak, ugyanakkor ellent is mondanak egymásnak. Minden vallásos hagyomány ismeri a teonomizmust és az

⁶⁶ Austin, John: *The Province of Jurisprudence Determined, Being the First of a Series of Lectures on Jurisprudence, The Philosophy of Positive Law*. J. Murray, London, 1861-63. Idézi: Witte i. m. 228. o.

⁶⁷ Wendell Holmes, Oliver Jr: *The Common Law*. Little, Brown and Company, Boston, 1881. Idézi: In Welker, Michael – Etzelmüller, Gregor (ed.): *Concepts of Law in the Sciences, Legal Studies, and Theology Religion in Philosophy and Theology* 72, Mohr Siebeck, Tübingen, Germany, 2013, 229. o.

⁶⁸ Witte: i. m. 232. o.

antinomizmust – tehát a túlzott törvényeskedést és a vallás túlspiritualizálását, minden jogi tradíció ismeri a teokráciát és a totalitarizmust – azaz a túlzott szakralizációt és a túlzott jogi szekularizmust. A meghatározó valóság, hogy a jog és vallás, teológia és jog dialektikus viszonyban van egymással. Minden főbb vallási tradíció arra törekszik, hogy a jog segítségével megteremtse az egyensúlyt a racionális és misztikus, a prófétai és papi, a szervezeti és spirituális között. Minden fontosabb jogi tradíció harcol a pusztán formális struktúrák ellen, amelyek nem tartalmazzák az emberek hitét és ideáit. Jog és vallás különálló területek és az emberi élet tudományai, de dialektikus interakcióban, állandó határátlépések és egymást megtermékenyítő küzdelmek közepette állnak egymás mellett.⁶⁹

Ez az interdiszciplináris megközelítés hozhat új szempontokat a nomos pneumatológiai értelmezésében.

Ez új szemléletű (pneumatológiai), interdiszciplináris megközelítését jelenti a klasszikus teológiai törvény és evangélium témának. A törvény és evangélium teológiai fogalmának a Szentírásban és a teológiatörténetben való kibontása önmagában „felér” egy doktori dolgozattal. Jelen tanulmány célja kapcsolatot találni a teológia és a jogtudomány, azon belül a Szentírás által leírt belső szabadság és a jog által biztosított külső szabadság között.

A teológia álláspontja szerint a Szentlélek munkája annyira komplex,⁷⁰ hogy nem szűkíthető csupán a teológia és egyház falai közé.⁷¹ „Isten Lelkének a munkája nem szűkíthető le az istentiszteleti helyekre és kultuszi összejövetelekre. A Lélek hatása következtében gyűjtetik össze Izrael a népek közül, a Lélek tevékenységének köszönhetően gyógyulnak meg azok, akiknek összetört a szívük.”⁷² A Szentlélek vezet el minden igazságra,⁷³ tanít⁷⁴ és megmutatja, hogy az ószövetségi törvény hármasság jelleme az igazság, az irgalom és istenismeret.⁷⁵

A Szentlélek, ahol megjelenik, ott a szeretet, az irgalom és igazság erőterét hozza létre.⁷⁶ „A Lélek hatása nem kerüli ki a világot, hanem a világot legyőző és az életet megújító hatás. A Lélek nem készlet senkit sem kimenekülésre ebből a világból, hanem éppen ebben a világban éri el a test feltámasztását és az örök életből való részesülésünket – s pontosan ezáltal valósítja meg a mulandónak a megújítását és átformálását.”⁷⁷

⁶⁹ Uo. 232. o.; J.Berman, Harold: *The Interaction of Law and religion*, TN, Abingdon Press, Nashville, 1974.; *Law and Revolution*, vol 1, *The Formation of the Western Legal Tradition*, Harvard University Press, Cambridge, 1983.

⁷⁰ Kálvin teológiája a Szentlélek munkáját koncentrikus körökben ábrázolja: „A három koncentrikus körből a mindent átfogó, legszélső hatáskör az egész teremtés a maga összes rendjével és az állati létezésig emelkedő ösztönös tudatlanságával; a második szűkebb kör az észszerű emberi élet a maga történelmi alakzataival; a legbelső kör a kiválasztottak lelki- szellemi életének birodalma. A Szentlélek a természet, történelem és az üdvtörténelem e hármasságában úgy munkálkodik, hogy azokat kívülről befelé haladva célszerűen egymásra vonatkoztatja.” Hegedűs Lóránt, *Kálvin teológiája*, Budapest, Lorántffy Zsuzsanna Nőegylet, 2017, 98–99. o.

⁷¹ A római katolikus teológiával szemben valljuk, hogy nem a Szentlélek van hozzákötve a teológiához és egyházhoz, hanem az egyház és a teológia a Szentlélekhez. Római értelmezés: *Ubi ecclesia, ibi Spiritus Sanctus*. Reformatori értelmezés: *Ubi Spiritus Sanctus, ibi ecclesia!* Ezt a két szöveg ellentétben álló szemléletet, hivatkozással Irenaeusra, II. János Pál 1979. május 30-án tartott vatikáni audienciáján egy mondattá gyúrva jelentette ki: „*Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia et omnis gratia: Spiritus autem veritas*” („Where the Church is, there is also the Spirit of God; and where the Spirit of God is, there is the Church and all grace: the Spirit is truth.”) (St Irenaeus, *Adversus Haereses*, II, 24, 1: PG 7, 966.) Cit. [www.vatican.va > audiences > documents > hf_jp-ii_aud_19790530](http://www.vatican.va/audiences/documents/hf_jp-ii_aud_19790530)

⁷² Uo. 155. o.

⁷³ Jn 16,13.

⁷⁴ Jn 14,26.

⁷⁵ A törvénynek ezt a hármasság tagolását lásd: Welker, Michael: *Isten Lelke. A Szentlélek teológiája*. (ford: Békefy Lajos és Békefy-Röhring Klaudia), Exit Kiadó, Debrecen-Kolozsvár, 2018, 119. o.

⁷⁶ Uo. 221. o.

⁷⁷ Uo. 251. o.

A pneumatológiai megközelítés adja meg azt az egyensúlyt, ami a külső és belső, az igazság és a szeretet, a méltányosság és a jogkövetkezmények között fenn kell álljon.

Nem lehet a törvény úgy méltányos, hogy a jogbiztonságot, és a társadalmi rendet veszélyeztesse.

A pneumatológiai megközelítés felhívhatja az egyén és a közösség figyelmét arra, „hogy az embernek nem kell kiszolgáltatnia magát olyan erőknek, amelyek lehetetlenné teszik az élet megújulását.”⁷⁸ „És amikor eljő, megfeddi a világot bűn, igazság és ítélet tekintetében. Bűn tekintetében, hogy nem hisznek én bennem. És igazság tekintetében, hogy én az én Atyámhoz megyek, és többé nem láttok engem. Ítélet tekintetében, pedig hogy e világnak fejedelme megítéltetett.” (Jn 16, 8–11)

A Szentléleknek van kijelentése a bűn tekintetében.⁷⁹ Ez a fajta megközelítés meggazdagítja a jogtudományt a bűncselekmények megelőzése vonatkozásában. Rámutat a bűn (sin) és a bűncselekmény (crime) kapcsolatára⁸⁰ megmutatva, hogy minden bűncselekmény mögött ott van a bűn, de nem minden bűn mögött van bűncselekmény. Ezért a teológiai értelemben vett bűn büntetőjogilag nem pönalizálható.⁸¹ Ez a megközelítés felhívja a világi jogalkotó figyelmét arra, hogy a belső szabadságra a legnagyobb veszélyt a bűn jelenti. Az igazság mind a bibliai törvény, mind a világi törvény fő jellemzője kell, hogy legyen. Tisztában vagyunk azzal, hogy az igazság nem jogi fogalom⁸², mégis az igazság talajából kellene, hogy származzanak nemcsak az egyházi, hanem a világi jogszabályok is. Nemcsak azért, mert igazság nélkül nem beszélhetünk jogszerű törvényről, hanem azért, mert Jézus azt mondja, hogy „megismeretik (ginōskō) az igazságot, és az igazság megszabadít (eleuteroō) titeket.”⁸³ Azaz az igazság megismerése tulajdonképpen egy személy, Jézus Krisztus megismerését jelenti. Őt is ismerni pedig a szabadság. Továbbá ez azt is jelenti, hogy az igazságot ki kell mondani és ki is kell állni az igazság mellett. Ez egy mindent relativizáló

⁷⁸ Uo. 252. o.

⁷⁹ Ezzel kapcsolatosan lásd: Welker, Michael: Teremtés és valóság. Kálvin Kiadó, Budapest, 2007, 126–139. o.

⁸⁰ A morál és a büntetőjog kapcsolatára vetítve ez azt jelenti, hogy az erkölcsileg és büntetőjogilag releváns magatartások köre metszi egymást. „Bibó István megállapítása szerint a büntetőjog nem lehet teljes egészében az erkölcsi normák rendjének a része, mivel más társadalmi funkciót tölt be, másrészt minden különbözősége mellett is a társadalmi szabályoknak oly területét jelenti, mely különösképpen az erkölcs megítélése alá esik.” Lásd: Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2004, 27. o.

⁸¹ Ennek a megállapításnak a felekezeti református egyházjogi szabályozásban is helyt kellene kapnia. Ebből a szemléletből következően a lelkészek választását nem a fegyelmi felelősségen belül kellene tárgyalni, hanem nagyobb hangsúlyt kellene kapnia a prevenció mind a három formájának, illetve a lelkigondozásnak és a szupervízióknak. Lásd: Ormóshegyi Zoltán: Egyházi bíráskodás ma, a reformáció szemszögéből. In Collegium Doctorum, 2017. 13. évf. 2. szám, 171–176. o.

⁸² Volt olyan időszak (a szocialista polgári eljárás célja az anyagi igazság, majd az igazság kiderítése) a magyar polgári eljárásjog történetében, amikor a per céljának a meghatározása összekapcsolódott az igazság kiderítésének a követelményével is. „Ez az igazság, amely elismertetését külső tényezőknek, az állam bírói hatalmának és az ítéleti formának köszönheti: az alaki igazság. A bírói ítélet az anyagi igazságnak csak akkor felel meg, midőn a konkrét jogesetben a jog eszméjét csorbítatlanul érvényre juttatja s ennek megfelelően a jogérzetet teljesen kielégíti.” Falcsik Dezső: A polgári perjog tankönyve. 3. kiadás, Budapest, 1910, 12.; A jogirodalom a „félreértelmezett” anyagi igazság helyett, az objektív igazság kifejezés használatára tért át. A tényállást a bíróságok az igazságnak megfelelően kellett kideríteni. Az 1999-ben újrafogalmazott Pp-ben a törvényhozó feladta azt a célt, hogy a polgári jogviták eldöntését az igazság alapján biztosítsa. A bíróságok a polgári perben nem célja az igazság kiderítése. E lényeges változásokat a törvényhozó azzal indokolta, hogy „a bíróságtól és magától a Pp.-től elvárható „igazságosságkövetelmény” tartalma és mibenléte több vonatkozásban is elavult, a törvény célját, rendeltetését kijelölő korábbi megfogalmazás meghaladtá vált. Az Alkotmánybíróság már a kilencvenes évek elején kimondja azt, hogy az anyagi igazság kiderítésére nincs alkotmányos garancia. [9/1992. (I. 30.) AB határozat]. A jogvita igazságos eldöntése helyébe lépő új cél - Az emberi jogok európai egyezményének - 6. cikkében foglalat tisztességes eljárás követelményével összhangban - a jogviták pártatlan eldöntését kívánja biztosítani.” Lásd: Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2012, 33. o.

⁸³ Jn 8, 32.

korban egyre nehezebb, amikor elmosódtak a határok az igazság és a gazság között.

Az ítélet pedig mind a Szentírásban, mind a jogtudományban⁸⁴ meglehetősen fontos fogalom.

A magyar polgári perrendtartásban az igazság kiderítésének a célja már nem is található, viszont ez nem jelenti azt, hogy az igazságnak nem kellene valamilyen formában érvényesülnie a bírósági eljárásokban. Gadó szerint a perrendtartásnak az igazság kiderítése helyett „magának az eljárásnak az igazságosságát kell garantálnia. Az eljárási igazságosság legfontosabb tartalmi jegyei a jogbiztonság elvének megfelelő szabályozása, a bírói független (pártatlan) eljárása, a felek önrendelkezési jogának a figyelembevétele, valamint az eljárás szereplői között az előnyöknek és hátrányoknak a kölcsönösségen alapuló tisztességes (méltányos) elosztása.”⁸⁵

Tisztában vagyunk azzal, hogy ezzel a megközelítéssel „hálátlan feladatra vállalkoztunk”. Gyökössy Endre ezt a maga területére nézve így fogalmazta meg: „... lesznek teológusok és igeolvasók, akik sokallják majd munkámban a pszichológiát. És lesznek pszichológusok s a lélek tudományában jártas olvasók, akik határsértéssel, teologizálással, misztikával fognak vádolni.”⁸⁶ Németh Dávid doktori dolgozatában azonban megtalálva a helyes egyensúlyt, a törvény és evangélium témája alapján fejt ki rendszeres teológiai és gyakorlati teológia gondolatait.⁸⁷ Jelen tanulmányra nézve ez a kritika megfogalmazódhat a teológia és a jogtudomány művelői felől egyaránt.

Schweitzer Gábor ezzel kapcsolatban így fejt ki a véleményét:

„Ormóshegyi Zoltán 'A nomos pneumatikus megközelítése – a teológia és a jog lehetséges találkozási pontjai az egyházjogi törvényben' című írása arra irányul, hogy a Szentírás pneumatikus (Szentlélek általi) megközelítését alkalmazza a jogtudományon belül. A tanulmány azt a nem költőinek szánt kérdést járja körül, hogy miben lehet segítségére a teológia az állami egyházjognak. A szerző véleménye szerint a teológia többek között azzal segítheti az állami egyházjogot, hogy felhívja a jogalkotók és a jogalkalmazók figyelmét arra a szentírási textusra, hogy 'mikor nincs mennyei látás, elvadul a nép'. Azaz az állami egyházjog sem lehet meg 'mennyei látás' nélkül (79. o.). Rá kell mutatni arra, viszi tovább Ormóshegyi a gondolatot, hogy az egyházjog nemcsak *ius humanum*, hanem *ius divinum* is (uo.). Biblikus és történelmi példázatokon és párhuzamokon keresztül jut arra a következtetésre, hogy miként az emberi jogokat sem érdemes megfosztani a keresztyén (keresztény) gyökerektől, úgy az állami egyházjogot sem lehet a *ius divinum*-ról leválasztani. 'Ezek az elvek nem működnek önmagukban, hanem csak a Jézus Krisztusban való személyes kapcsolat által.' (81. o.). Ehhez a gondolatmenethez csupán annyit fűznék hozzá, hogy az állam világnézeti semlegessége mellett nehezen képzelhető el a *ius divinum* érvényesítése az idealiter értéksemleges, világnézeti el nem kötelezett állami egyházjogi szabályozás során. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az állami egyházjog azon vallási közösségek közjogi viszonyait is szabályozza, amelyek számára a pneumatikus megközelítés teológiai szempontból teljességgel elfogadhatatlan lenne.”⁸⁸

A nomos pneumatológiai megközelítésének a gyökerei visszanyúlnak Martin Luther King polgárjogi mozgalmához. Napjainkban angolszász területen a téma kiváló kutatói: a néhai princetoni etika professzor, egykori kedves tanárom Max. Stackhouse,⁸⁹ John Warwick

⁸⁴ Az ítélet a bírósági határozatok egyik formája. „Az ítélet a bíróságnak az az eljárási cselekménye, amellyel a per érdemében dönt, befejezve ezzel az előtte folyó peres eljárást.” Lásd: Kengyel Miklós: i. m. 344. o.

⁸⁵ Gadó Gábor: Az eljárási igazságosság a polgári perben. In Magyar Jog, 2000/1. szám, 18–19. o.

⁸⁶ Gyökössy Endre: Magunkról magunknak, Szent Gellért Kiadó, Budapest, 5. o.

⁸⁷ Németh Dávid: Isten munkája és az ember lehetőségei a lelkigondozásban. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993, 69–94. o.

⁸⁸ Schweitzer Gábor – Pribula László (szerk.): A jogalkalmazás vitatott területei – Vallásszabadság és egyházjog. In: Állam- és Jogtudomány, 2017. 3. szám, 137. o.

⁸⁹ Stackhouse, Max L: Creeds, Society and Human Rights, A Study in Three Cultures. William B. Eerdmans

Montgomery,⁹⁰ John Witte,⁹¹ valamint a Faith on the Hill szervezet.⁹²

III. Összegzés

Jelen tanulmány célja az, hogy bemutassa a jog és emberi jogok interdiszciplináris megközelítését. Teszi ezt úgy, hogy a törvény fogalmának a meghatározására törekszik a római jog és a jogtudomány két legjelentősebb irányzatának – a természetjogi és a jogpozitivisták – rövid bemutatása által. A szerző célja az, hogy az angolszász jogterületen működő megközelítést a hazai közönség számára is megismerhetővé tegye. A jog interdiszciplináris megközelítésének a szerző egy új módját mutatja be azáltal, hogy a pneumatológia teológiai megközelítését alkalmazza a törvény jogi fogalmának a megközelítésére.

Felhasznált irodalom

Bear, David: Nagyító alatt az egyházügyi törvény: A vallásszabadság védelmében. Wesley János Kiadó, Budapest, 2014, 29. o.

Berman, Harold Joseph: Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1983.

Bódig Mátyás: Természetjogtan In, Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből (szerk. Szabó Miklós), Miskolc, 2004. 13-14. o.

Falcsik Dezső: A polgári perjog tankönyve. 3. kiadás, Budapest, 1910, 12. o.

Földi András – Hamza Gábor: A Római Jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Grotius, Hugo: A háború és béke jogáról I. kötet. Pallas Stúdió, Attraktor Kft, Budapest, 1999, 35. o.

Gyökössy Endre: Magunkról magunknak, Szent Gellért Kiadó, Budapest, 5. o.

Györfi Tamás: Jogpozitivismus. In Szabó Miklós (szerk.): Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből, Bibor Kiadó, Miskolc, 2004, 39.

Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi Jogok, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 529. o.

Hobbes, Thomas: Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma. (ford: Vámosi Pál), 2. kötet Kossuth Kiadó, Budapest, 1999, I. XIV.

Kant, Immanuel: A tiszta ész kritikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 193-204. o.

Kant, Immanuel: A gyakorlati ész kritikája. In Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991.

Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikája. In Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája. Gondolat, Budapest, 1991, 319.

Kecskés Pál: Természetjog. In Magyar Szemle, 38. évf., 5. (153) szám, 1940. május, 321-328. o.

Kelsen, Hans: A Tiszta jogtan és az analitikus jogelmélet. In Varga Csaba (szerk.): Jog és

Publishing Company, Michigan, Grand Rapids, 1984.

⁹⁰ www.jwm.christendom.co.uk (2020.03. 18.)

⁹¹ www.law.emory.edu/ www.cslr.law.emory.edu (2020.03. 18.)

⁹² www.pewforum.org (2020.03. 18.)

- filozófia (3. kiadás) Szent István Társulat, Budapest, 2001, 184-186.
- Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog. Osiris Kiadó, Budapest, 2012, 33. o.
- Kuyper, Abraham: Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutionele vrijheden. Een nederlandsche gedachte, Amszterdam, 1874. Magyarul: A kálvinizmus politikai jelentősége, A kálvinizmus mint az alkotmányos szabadságjogok alapja és biztosítója, (ford. Miklós Ödön) Holland-Magyar Református Bizottság, Budapest, 1923.
- Locke, John: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
- Locke, John: Essays on the Law of Nature: The Latin Text with a Translation, Introduction and Notes. Wolfgang von Leyden (szerk., ford.), Clarendon Press, Oxford, 1970, 110. o.
- Locke, John: Második értekezés a polgári kormányzatról. (ford. Endreffy Zoltán), Polis Kiadó, Kolozsvár, 1999.
- Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2004, 27. o.
- Németh Dávid: Isten munkája és az ember lehetőségei a lelkigondozásban. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1993, 69-94. o.
- Ormóshegyi Zoltán: Egyházi bírászkodás ma, a reformáció szemszögéből. In: Collegium Doctorum, 2017/2. szám, 171-176. o.
- Raz, Joseph: Practical Reason and Norms (2. kiadás). Princeton University Press, Princeton, 1990.
- Sajó András: Jogosultságok. MTA Állam és Jogtudományi Intézete, Seneca Kiadó, Budapest, 1996, 28. o.
- Schweitzer Gábor – Pribula László (szerk.): A jogalkalmazás vitatott területei – Vallásszabadság és egyházjog. In Állam- és Jogtudomány, LVIII. évfolyam, 2017/3. szám, 137. o.
- Stackhouse, Max L: Creeds, Society and Human Rights, A Study in Three Cultures. William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, Grand Rapids, 1984.
- Stott, John: Issues facing Christian today, Marshall Regen and Scott, 1984, 78. o.
- Strauss, Leo: Természetjog és történelem. (ford. Láncki András), Pallas Studio 1999, 12. o.
- Szabófalvi József: Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.
- Szabó Miklós (szerk.): Natura Iuris. Természetjogtan – jogpozitivizmus – magyar jogelmélet. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
- Szathmáry Béla: Kálvin a kortársunk? In Fazakas Sándor (szerk.): Kálvin időszerűsége, Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 2009, 379-380. o.
- Szmodits Jenő idézi Max Weber In Szmodits Jenő: Multidiszciplináris Jogi tanulmányok, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012, 81. o.
- Takács György: Jogászok – latinul. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2000, 353.
- Tattay Szilárd: Ész, akarat, szabadság, Természetjog és természetes jogok a későskolasztikus gondolkodásban, Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- Tattay Szilárd: Természetes jogok Aquinói Szent Tamásnál? In Állam- és Jogtudomány, 2017, 58. évf., 2. szám, 70-84. o.
- Tierney, Brian: The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150-1625. Emory University Studies in Law and Religion, no. 5, Scholars Press, Atlanta, Ga., 1997.
- Welker, Michael – Etzelmüller, Gregor (ed.): Concepts of Law in the Sciences, Legal Studies, and Theology Religion in Philosophy and Theology 72, Mohr Siebeck, Tübingen, Germany, 2013, 229.
- Welker, Michael: Isten Lelke, A Szentlélek teológiája, (ford: Békefy Lajos és Békefy-Röhring Klaudia), Exit Kiadó, Debrecen-Kolozsvár, 2018, 119. o.

Welker, Michael: Teremtés és valóság. Kálvin Kiadó, Budapest, 2007, 126-139. o.

Witte, John Jr. – Latterell Justin J.: Christianity And Human Rights: Past Contributions and Future Challenges, 353-385. In Journal of Law and Religion, Vol. 30, No. 3, 2015, 353-385. o.

Witte, John – Alexander, Frank S. (ed.): Christianity and Human Rights: An Introduction. Cambridge University Press, Cambridge, UK , New York, 2010, 155–173. o.

Wolterstorff, Nicholas: Justice in Love. Paperback edition, Emory University Studies in Law and Religion Grand Rapids, William B. Eerdmans, Mich., 2015.

Zlinszky János: Emberi jogok és keresztény etika. In Iustum Aequum Salutare V. 2009/2. szám, 127-132. o.

Csevár Nóra¹

Kálvin jogtörténeti vívmányai az *Institutio-n* keresztül

Absztrakt

A kálvini gondolatok újszerűsége érzékeltetésének érdekében szükségszerű a történelmi előzmények bemutatása az egyházalkotmánytan vonatkozásában.

A reformáció másodgenerációs nagy alakját, Kálvint, a kálvini jogot és annak hatását nem csak az általános alapelvek, illetve azok érvényesülésének szintjén vizsgáltam, hanem azt is elemeztem, hogy ténylegesen közvetlenül hogyan hatott a nyugat-európai országokra. Nem országokra történő lebontásban vizsgálom jelen tanulmányomban a közvetlen hatást, hanem annak bemutatására kívánok kísérletet tenni, hogy az *Institutio* mint egyházalkotmány miként hathatott a későbbi polgári kormányzatok kialakulására, mennyiben segítette elő a demokratikus eszmék és forradalmi szabadságharcok létrejöttét.

Kálvin és követőinek köszönhetően, később a kálvinizmus segítségével változott meg az államok szervezete, az államnak az egyházhoz fűződő viszonyrendszere és az azzal összefüggő politikai álláspontok. Korszakát meghaladó jogi gondolkodásmódja számos mozgalmat, forradalmat indított el és rendezte át a politikai berendezkedést, a jogrendszereket, valamint alakította át az egyházi jogot és az alkotmányjogot, azok viszonyát.

Kulcsszavak: Kálvin János, *Institutio*, alkotmányjog, jogtörténeti vívmányok, alkotmányos egyházjog, kálvini kormányzás és államforma

Abstract

In order to give a sense of the novelty of Calvin's thought, it is necessary to present the historical antecedents in relation to the doctrine of the constitution of the Church.

I have examined the great second-generation figure of the Reformation, Calvin, Calvin's law and its impact not only in terms of general principles and their application, but also in terms of its actual direct impact on Western European countries. In this study, I do not examine the direct impact on a country-by-country basis, but rather attempt to show how the *Institutio*, as a church constitution, could have influenced the development of later civil governments and how it contributed to the emergence of democratic ideas and revolutionary struggles for freedom.

Thanks to Calvin and his followers, and later with the help of Calvinism, the organisation of states, the state's relations with the Church and the political positions associated with them were changed. His legal thought, which transcended his time, initiated many movements and revolutions and reorganised the political order and legal systems, and transformed ecclesiastical law and constitutional law and their relationship.

Keywords: John Calvin, *Institutio*, constitutional law, legal history, constitutional ecclesiastical law, Calvinist government and form of government

¹ dr. Csevár Nóra, doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

I. Előszó

A kálvini gondolatok újszerűsége érzékeltetésének érdekében szükségszerű a történelmi előzmények bemutatása az egyházalkotmánytan vonatkozásában.

Az őskeresztény egyházi hierarchikus alkotmány az alá-fölérendeltségen alapul, amely igazán fontos jelentőségű, hiszen az őskeresztény egyházban nem voltak a gyülekezetnek hivatalnokai, hanem a hívek a vezetőket előljáróiknak, a lélek embereinek tekintették. Majd az idő előre haladtával a gyülekezet száma egyre csak nőtt, és a lélek emberei már kevésnek bizonyultak, ezért egyre szükségesebbé vált egy összpontosítottabb, határozottabb vezetés.

A II. században a püspök kezében összpontosult a gyülekezeti élet irányítása. A püspök alárendelt segédei voltak a presbiterek és a diakónusok. E hivatali rend lassan korlátlan egyházi hatalommá nőtte ki magát. A püspököket az apostolok utódjának, a hagyomány őreinek és Krisztus képviselőinek tekintették, ennek következtében magasan elkülönültek a hívőktől. A püspökök alatti hierarchiában alakult ki a klérus, akik magát a papságot alkották. Kezdetben csak a felszenteléshez voltak kötve, később pedig megkövetelték, hogy szegény körülmények közt éljenek, majd a házasságkötést sem engedélyezték a részükre.

Kialakult az ókatolicizmusban a papi alá-fölérendeltségi, hierarchikus rend. Az ilyen jellegű hatalmi rendszernek alapfeltétele a parancs, amelyben hamar megfélemlítettek az egyház Urának parancsszaváról, ennek okán a papság kezdett parancsolni a népnek. A városi püspökség pedig a vidéki keresztyén gyülekezetek felett uralkodott, a püspökök aktívan belefolytak a politikai életbe, és rendszerint zsinatokat (gyűléseket) tartottak. Az elfogadott határozatok a Szentlélek különös ihletése alatt jöttek létre. Elnökük rendszerint az érsek volt, aki több püspök felett gyakorolta a hatalmat. Több érsek felett a főérsek állt, keleten a pátriárka (Konstantinápoly, Alexandria).²

Ez a pápai hatalom csúcspontját az investitúra-harcok után érte el, amikor a papság került ki győztesen és III. Ince alatt a világhatalom teljességét élvezhette, ahol Európa tényleges urává vált.³ Ezzel egy időben a hanyatlásuk is megjósolható volt. „A makacs és önfejű VIII. Bonifác pápa első nagy megalázását IV. (Szép) Fülöp francia királytól érte el.”⁴ A világi hatalomra törő papság „nem tudott megbirkózni egy erős, egységes nemzeti állammal.”⁵ „Később reformzsinatok jöttek létre, hogy az egyház állapotát békés úton, minél előbb helyre tudják állítani. Ekkor már a humanizmus hajnalán – mely előnyére vált a reformációnak – a szellemi élettől, az erőtől duzzadó és a szépségtől sugárzó antik embereszményben dúskál Európa.”⁶ Ekkor szólal fel először Luther Márton, aki őszinte híve az evangéliumnak és a humanizmus tudományosságán keresztül beszélt a néphez. Nem hiába lett a humanizmus a reformáció első generációjának a legerősebb fegyvere.

Kijelenthető, hogy a megoldást Luther hozta meg, aki az eredeti keresztyén szellemiséget, tanokat és eszméket hirdette. „Neki köszönhető, hogy Németországban 1570 körül a birodalom lakosságának 9/10-e protestáns vallásúvá vált. A lutheri tan nem a papi tekintély uralmát kívánta előtérbe helyezni, hanem a keresztyén ember vallását, ami egészen szabad, szellemi és személyes.”⁷

A reformációnak köszönhetően a XV. század végén, a XVI. század elején jelenhettek meg az első olyan politikai művek, amelyek a teológiától elkülönültek. A politikai ideológiák

² Révész Imre: Egyháztörténelem, I. könyv, Az őskereszténységtől az ellenreformációig. Dunamelléki Református Egyházkerület, Ráday Nyomda, Budapest, 1993, 19-21. o.

³ Uo. 38. o.

⁴ Lásd Uo. A konkrét vita ismertetésétől itt eltekintek bonyolultsága és terjedelme miatt.

⁵ Uo. 48. o.

⁶ Uo. 52. o.

⁷ Uo. 62. o.

küzdelme még hosszú időn át a különböző egyházi tanítások egymással folytatott harcában fejeződött ki. Ez meg is magyarázza azt, hogy az első polgári forradalmak is a reformáció során már kialakult vallásban, a kálvinizmusban találták meg a maguk teológiáját. A reformáció politikai ideológiáját Luther alapozta meg, az egyház és az állam elválasztásának tanával.

A reformáció másodgenerációs nagy alakját, Kálvint, a kálvini jogot és annak hatását nem csak az általános alapelvek, illetve azok érvényesülésének szintjén vizsgáltam, hanem azt is elemeztem, hogy ténylegesen közvetlenül hogyan hatott a nyugat-európai országokra. Nem országokra történő lebontásban vizsgálom jelen tanulmányomban a közvetlen hatást, hanem annak bemutatására kívánok kísérletet tenni, hogy az *Institutio* mint egyházalkotmány miként hathatott a későbbi polgári kormányzatok kialakulására, mennyiben segítette elő a demokratikus eszmék és forradalmi szabadságharcok létrejöttét.

Kálvin és követőinek köszönhetően, később a kálvinizmus segítségével változott meg az államok szervezete, az államnak az egyházhoz fűződő viszonyrendszere és az azzal összefüggő politikai álláspontok. A saját korát meghaladó jogi gondolkodásmódja számos mozgalmat, forradalmat indított el és rendezte át a politikai berendezkedést, a jogrendszereket, valamint átalakította az egyházi jogot és az alkotmányjogot, azok viszonyát.

II. A kálvini Institutio Christianae Religionis

*A római püspökök és papok által meghatározott és gyakorolt hierarchikus egyházszervezet helyébe lépett*⁸ a kálvinizmus legalapvetőbb forrása, az *Institutio Christianae Religionis* (a továbbiakban: *Institutio*), amelyet Kálvin fő műveként tartanak számon. Tanulmányomban számos helyen térek ki az *Institutio*-ra, a benne foglalt tartalmakra és azok lényegesebb fejezeteinek elemzésére. Céлом az *Institutio* megírásának, körülményeinek feltárása, kiadás-történetének, szerkezetének és hatásának rövid, összefoglalóbb jellegű ismertetése.

*II.1 Az Institutio keletkezése*⁹

Az *Institutio* elsődleges üzenete, hogy ez Kálvin „*egyetlen hiteles foglalata*”,¹⁰ amely összefoglalja szellemi és eszmei rendszerét a hitről, vallásról, népről, szentségekről, keresztyének szabadságáról, imádságról és a törvényekről.

Eme fő műve Kálvin teljes lelki képe, egyéniségének, főként érzelmvilágának népszerű gazdag volta, stílusának csodálatos hangszerezése, amely hiánytalanul tartalmazza a mondanivalóját. Ez, amiért küldetett és amire az életét feltette. A mondanivaló pedig nem más, mint az Igéről való bizonyosságtétel, a teljes Szentírásban kijelentett Igazság kifejtése, igazolása, védelme. Az *Institutio*-t a benne híven, tisztán, alázatosan és rettenthetetlen bátorsággal tolmácsolt Ige tette naggyá és erővé. Ez a történetfölötti örök hatalom ajándékozott neki történetet és történeti hatást.

Az *Institutio*-nak tehát hatalmas története van. Ennek első szakasza a legelső alakjában való megszületéséig, a második végleges irodalmi formájának kikristályosulásáig tart, a harmadik az *Institutio* élő nyelveken való irodalmi megsokszorozódását, egyre jobban lombosodó és teológiai hatásait foglalja magába.

⁸ Schenck, Barbara – Rieger, Georg: Kálvin János élete és teológiája röviden. Magyar Református Egyházszövetség Kiadó, (ford. és szerk. dr. Békefy Lajos), Budapest, 2009, 9. o.

⁹ Kálvin János *Institutioja*. Stichting Hulp Oost Europa, Budapest, 1995, 1. fejezet.

¹⁰ Uo. 158. o.

Arról nem maradtak fent forrásaink, hogy mikor és hol fogott hozzá Kálvin az *Institutio* megírásához, de végső befejezését Bázelen 1535. augusztus 23. napján, a bázeli 7–8 hónapos ott tartózkodása alatt (ekkor még huszonöt éves) valósította meg.

II.2. Kiadások és hatások

Mint ahogyan a királyi előszó legelső soraiból is kiderül, Kálvinnak eredeti célja a franciaországi hívő gyülekezet szolgálata volt: elemi kalauzt akart adni az igaz vallásban azoknak a vágyakozó lelkeknek, akik szerették volna megismerni Krisztust, de kellőképpen nem rendelkeztek helyes ismertekkel. A legtöbb reformátorral ellentétben pozitívumokkal kezdi a művet.

Kálvin, akinél hálásabban senki sem becsülte meg az előtte járt úttörők szent fáradozását és útmutatásait, többet vagy kevesebbet elődeitől tanult, vett át és gondolt tovább. Legkevesbé Zwingli volt rá hatással, de annál nagyobb volt Melancthonnak és mindkettejük tanítójának, Luther Mártonnak a hatása.

Első kiadásának mintájául a lutheri *Kis Káté* (1529) szolgált, amelyet 1536-ban Bázelen adtak ki latin nyelven, azonban számos kérdést sokkal részletesebben vizsgált Kálvin, mint Luther. Kálvin strasbourgi száműzetése során az *Institutio*-t másodszorra 1539-ben adták ki, amely az előző hat fejezet helyett már tizenkét fejezetből állt. Ekkor vált Kálvin „vallásos eszmerendszerének elsődleges forrásává, és a többi írása másodlagossá.”¹¹

Genfben 1541-ben kiadják a munkát harmadjára francia fordításban, amely hatalmas áttörést jelentett, hiszen minden francia ajkú számára elérhetővé váltak Kálvin tanai. A végleges kiadás Kálvin nem pusztán szakadatlan gyülekezeti, tanítói, pásztorkodói vagy irodalmi munkája, hanem egyúttal a legkeményebb harcainak korszaka is volt: „harcoké, amelyek közt bár nem a test fegyvereivel folytak, nagyon sokszor még az élete sem volt biztonságban, s amelyek még az ő egészen kivételes lelki erejét és önálló képességét is súlyos próbára tették.”¹²

Brunetiere Ferdinand az alábbiakat vallotta a végleges műről: „Az *Institutio* a francia próza egyik legnagyobb alkotása, mégpedig időrendben a legelső olyan, amelyikről el lehet mondani, hogy arányaiban, elrendezésében, fölépítésében csakugyan van valami monumentális.”¹³

A mű Kálvin halálát követően több fordításban is megjelent, köztük Genfben 1557-ben olaszul, 1560-ban hollandul, Londonban 1561-ben angolul, Heidelbergben 1572-ben németül és 1597-ben Londonban spanyol fordításban is kiadták.¹⁴

II.3. Szerkezete

Az 1559-es kiadás már a humanista felfogásból is merít, így kimondható, hogy világos, megfontolt, jól kidolgozott, átgondolt és átfogó rendszert alkot a keresztény hittel kapcsolatos kérdésekben. „Kálvinnak nincs központi tana, mint a felvilágosodás kori műveknél, hanem inkább központi jelentőségű témái vannak.”¹⁵

Vallásos gondolatainak és elveinek legfőbb forrása a Biblia, amely legfőképpen írásmagyarázatokban formálódott ki. Mindemellett a reformáció első generációs alakjainak is

¹¹ McGrath, Alister E.: Kálvin, A nyugati kultúra formálódása. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 152. o.

¹² Kálvin (1995) i. m. 2. fejezet

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 150–151. o. 7.1. táblázat alapján.

¹⁵ Uo. 161. o.

sokat köszönhetett. Legtöbb művében nyomokban vagy egészben hatást gyakoroltak rá a következő személyek: Luther, Martin Bucer¹⁶ (strasbourgi barát és kolléga), Bullinger, Farel és Melancthon.

Kálvin tanait legjobban egybefoglaló fő művének, az *Institutio* fennmaradásának köszönhetően a kálvini gondolkodásmód, eszme- és intézményrendszer kidolgozása sem halála után, sem az ellenreformáció során nem veszett el.

*II.4. Előszava*¹⁷

Kálvin az előszót I. Ferenc királynak ajánlotta: „Ferencnek, a hatalmas és dicsőséges uralkodónak, a franciák legkeresztyénebb királyának, mint fejedelmének, Kálvin János békét és üdvösséget kíván.”¹⁸ Eredetileg nem a Dicsőséges Királynak szeretete volna ajánlani, de az ország politikai helyzetére és protestánsüldözésekre tekintettel mégis a királynak ajánlotta.

Természetesen hangsúlyozta, hogy nem személyes okok miatt írja neki az előszót. Habár kijelentette, hogy ha lehetősége nyílik rá, élne a hazatérés jogával. Ettől függetlenül ő mégis a közös ügyért küzd, félretéve a saját érdekeit. Kéri a király beleegyezését – „a Te beleegyezéseddel” –, hogy vessen véget az öldökléseknek és száműzetéseknek.

A „Kegyes Királyt” a jogos védelemre szólítja fel. Másrészről meggyőződéssel vallja, ha a „király elolvassa a hitvallásukat, akkor rá fog jönni, hogy amit az egyházukról hírszernelnek – és emiatt vérfürdőket, kínvallatásokat rendeznek – mind szemenszedett szemérmertlenség.”¹⁹ Pál apostolra hivatkozik, mikor azt tanítja, hogy minden prófécia a hit mintájára készült, és ez a legjobb irányelv az írásmagyarázat megítéléshez.

II.5. Kálvin (egyház)alkotmánya

„Amint a Krisztus üdvözítő tudománya az egyház lelke, úgy benne a fegyelem az idegek szerepét tölti be. Így történik meg, hogy a test tagjai, mindegyik a maga helyén, egymással összefügg.”²⁰ – Kálvin az *Institutio*-ban ezt a hasonlatot írta az egyházi fegyelemről.

Négy tisztséget alakított ki a gyülekezet vezetésére: a pásztor, a doktor, a presbiter és a diakónus.

A presbiter feladatköre az ige hirdetése, a sákramentumok kiszolgáltatása, a gyülekezetbe új tagok toborzása, illetve a gyülekezeti tagok életvitelének fegyelmezése.

Pásztor pedig az lehet, aki életvitelében kifogástalan, hitének meggyőződése mellett a gyülekezet híveiből álló tanács azt megszavazza, majd esküt kell tennie. Ha véleménykülönbségek miatt nem tudnának döntésre jutni, akkor a presbitereket is be kellett vonni. Amennyiben ez sem vezetne eredményre, akkor kell (az állami hatóságot) a

¹⁶ Bucer, Martin (1491–1551) strasbourgi reformátor és hittudós, Kálvin barátja és tanítója volt. Heidelbergi egyetemen tanult, e tájt ismerte meg Luthert. Számos vitában vett részt, de fontosnak tartotta a hit megreformálását, egységesítését, de ellenezte az anabaptizmust. V. Károly 1549 áprilisában száműzte Strasbourgból, ahogy érkezett, úgy távozott, menekülteként. Canterbury érsekének meghívására Angliába ment, így terjedhetett el ott is a reformáció. Greschat, Martin: Martin Bucer, Egy reformátor és a kor, amelyben élt. Kálvin Kiadó, Budapest, 2011.

¹⁷ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. Refm. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909, előszó.

¹⁸ Uo. 7. o.

¹⁹ Uo. előszó

²⁰ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere II. kötet – 1559. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910, 510–511. o.

magisztrátust bevonni. A pásztorok az evangéliumot hirdetik, és a szentségeket kiszolgáltadják. A „tanítás módja nem csak nyilvános prédikációkban fejeződik ki, hanem magán-intelmekre is kiterjed.”²¹

A doktorok az egyházfegyelem alá voltak vetve. Feladatuk a tiszta tanok tanítása, a pásztorok felett őrködnek. Fontos továbbá, hogy a doktorok megfelelő képzése folyamatosan biztosítva legyen, mivel Kálvin úgy gondolta, hogy a megfelelő kormányzat a megfelelő oktatástól függ.²²

A szegények és betegek gondozásával, valamint az adományok begyűjtésével és elosztásával a *diakónust bízták meg*.²³ Feladatukat részletesen a Rómaiakhoz írt levél kommentárjában fejtette ki Kálvin.

Kálvin számára hatalmas jelentőséggel bírt, hogy a lelkészek semmilyen világi hatalommal nem rendelkezhetek, mivel számára fontos, hogy az egyházi és a világi hatalom elváljon egymástól, de ettől függetlenül együttműködjenek egymással. Kivételes esetekben bevonják a világi hatalmat: ha és amennyiben erőszak kikényszerítésére vagy büntetésre lenne szükség valamely gyülekezeti taggal szemben, akkor a világi tanácsra bízzák az ügyet.

Genfben ez mégis örökös vita szüleménye volt, mivel a magisztrátus úgy vélte, hogy az Egyháztanács nem önálló egyházon belüli szerv, hanem a világi hatalom részét képezi, és ez csorbíthatja az ő tekintélyét. Kálvin maga sem értette hozzáállásukat, hiszen nem, hogy nem értették meg őt, de rútol is bántak vele.

A viták során mégis higgadt tudott maradni, és diplomatikusan annyit jelentett ki: „Most hát van egyháztanácsunk (presbyterorum iudicium) és egyfajta egyházfegyelem (disciplina), ahogy azt a mai gyengeségünk szerint el tudjuk hordozni”. Mózesre vagy Dávidra utalt még érvelésében: „Istenfélő királyokhoz hasonlóan, az elismert rendet óvták tekintélyükkel, kötelességük szerint. Az egyháznak azonban meghagyták az önrendelkezést, ahogy a papoknak is azokat a feladatokat, amiket az Úr rájuk bízott.”

Továbbá szerinte az egyházalkotmánya körül folyó viták leginkább az egyház és a világi hatalom viszonyának megítélésének elfogadásán múlt. Végül sok vitát követően 1541-ben a Tanács és a Népgyűlés is elfogadta, majd 1555-ben a kálvini értelmezés szerinti egyházi kormányzatot a magisztrátus is érvényes határozatában elismerte és kihirdette.

Ezt követően felkérték Kálvint, hogy az újonnan elfogadott egyházi rendtartása után – a Tanács egy megbízottjával – a polgári törvénykönyv módosításában működjön közre, amelyhez nagy segítséget tud nyújtani jogi végzettsége.

Kálvin 1528 és 1531 közt járt jogi egyetemre. Jogi tudásanyagát pedig legfőképpen a genfi polgári törvénykönyv kidolgozásában bontakoztatta ki. Diplomájának megszerzését követően így vélekedett: „Így történt, hogy elszólítva a filozófiai tanulmányoktól, a jogtudomány felé fordultam, melyben mintegy az atyai akaratnak engedelmességgel igyekeztem hűséggel helytállni. Isten mégis gondviselésének titokzatos zablájával végül más útra vezérelt. [...] Isten egy hirtelen megtéréssel az engedelmességre kényszerített. Így azután mintegy az igaz kegyesség ízetől átítatva olyannyira elfogott az előrehaladás vágya, hogy hátralévő tanulmányaimat, bár nem vettem el teljesen, mégis közönyösebben folytattam. Még egy év sem telt bele, és a tisztább tanítás iránti vágyakozás miatt annak máris novíciusává és buzgó tanulójavá lettem.”²⁴

Az új törvényben megfogalmazták az egyes hatalmi ágak egymáshoz való viszonyát, szabályozták a lakosság és a kormányzati testület mai értelemben vett demokratikus viszonyrendszerét. A polgári peres eljárások menetét egyszerűsítették. A genfi szokásjogot és

²¹ Bolyki János (szerk.): Válogatás Kálvin János műveiből. Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, 151. o.

²² Szabó Zsolt: A demokrácia alapelveinek protestáns gyökereiről. In Collegium Doctorum, Magyar Református Teológia, 2021/2. 175–181. o.

²³ Bolyki: i. m. 150. o.

²⁴ Van't Spijker, Willem: Kálvin élete és teológiája. Kálvin Kiadó, Budapest, 2003, 25. o.

a római jogot próbálta harmonizálni az új polgári joggal. Úgy gondolta, hogy amint az egyházi rendjében megfogalmazott célokat át tudja formálni a világi hatalomba – amelyben a magisztrátusnak meghatározott, körülhatárolható hatásköre van –, úgy az megfelelően el tud különbözni az egyházi kormányzattól. Az Általános Tanács 1543. január 28-án fogadta el az új polgári törvénykönyvet, az előjárók hálájuk jelképéül egy hordó bort adtak Kálvinnak. Így jött létre Genfben az első demokratikus gyökerű polgári törvénykönyv, amelyben lefektették, hogy az állam és az egyházi hatalom két külön, de egymással egyetértve működő hatalom. Az egyháznak pedig saját egyházi rendtartással, kormányzattal bíró szervezete van, amely meghatározott feladatkörökkel és hatáskörökkel van ellátva.²⁵

Majd 1545 és 1549 közt magánéleti problémái voltak, felsége súlyos betegség következtében meghalt, és így rá maradt a két nevelt félárva gondozása. Nehéz időben egy barátja sem segített neki. Ennek következtében 1555-ig a városi döntéshozatalból teljesen ki is szorult.²⁶

III. Magyarázatok – Kálvin a polgári kormányzásról a Rómabeliekhez írt levelek alapján

Ahogy azt fentebb is kifejtettem, Kálvin fontosnak tartotta a szövegek magyarázatának kiadását, így mint írás magyarázó több – mai szóval élve – kommentárt is készített, amelyben államtani értekezései is olvashatóak. Az *Institutio* 1536. évi kiadását követően, Strasbourghban 1539-ben, majd Genfben 1551-ben adta ki a Pál apostol *Rómabeliekhez írt levelének magyarázatát*. Kálvin jogi és államjogi tanulmányaiból megtudhatjuk, hogy szerinte különböző államformák és átmeneti formák is léteznek.

A Rómabeliekhez írt levelek kommentárjában részletesen kifejti, hogy *Platón* államtana szerint három államformatípust különböztethetünk meg, amelyekből kitűnik, milyen formának mi lehet a veszélye: a monarchiának a zsarnokság; az előkelők uralmának a pártharcok; a népuralomnak a lázongás (anarchia). Ebből következik, hogy erős hasonlóságot vehetünk észre Kálvin és Platón látásmódjában. Kálvin szerint is korlátozni kell valamilyen eszközökkel az uralkodó felsőbbségét. *A legfőbb felsőbbség Isten, mindenki más felsőbbség hatalma csak tőle származhat.*²⁷ *Isten igazságának ismeretét a törvények útján nyerhetjük el.*²⁸

A III. rész 20–21. versében, amelyben Pál apostol az „*Isten igazságát, amelyről tanúbizonyosságot tesznek a törvény és próféták*” részét magyarázza meg, rávilágít, hogy Istentől származnak a törvények, és az ember azt fogadja és ismeri el. Akik pedig kiforgatják a törvényt, azok bünt követnek el. „A hit igazságának nem kell segítenie a törvényt, mert azt annak tanúbizonyossága erősíti meg.”²⁹

IV. Kálvin elve a polgári kormányzásról az *Institutio* alapján

„Kálvin, amikor a polgári életbe való beleszólási jogát érvényesítette, azt a kor elismert gyakorlata alapján tette.”³⁰ Kálvin társadalomelmélete és államtani felfogása a korát meghaladó volt, amit az *Institutio*-ban fejtett ki részletesen.

Kálvin az *Institutio*-ban külön ír az állami kormányzásról, ezzel annak adja a

²⁵ Forrás: Kálvin János *Institutioja*, Stichting Hulp Oost Europa, Budapest, 1995. 2. fejezet

²⁶ Forrás: Bolyki János (szerk.): *Válogatás Kálvin János műveiből*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993. 151.o.

²⁷ Kálvin János: *A római levél magyarázat*. (ford.: Rábold Gusztáv – Nagy Barna) Kálvin Kiadó, Budapest, 1992, XIII. rész.

²⁸ Uo. 86. o.

²⁹ Kálvin (1992) i. m. 65. o.

³⁰ Buzogány Dezső: *Kálvin állam- és társadalomszemlélete*. In *Magyar Tudomány* 2010/2. 130–135. o.

bizonyosságát, hogy igen nagyfokú valóságérzettel rendelkezett. Az *Institutio* VI. kötetének 20. fejezetében foglalkozik a polgári kormányzattal.³¹ „A polgári kormány gondoskodik arról, hogy a vallás nyilvános kifejezésére jusson a keresztyének társaságában, és hogy az emberiesség fennmaradjon az emberek közt.”³² Kálvin több célkitűzést is lát a kormányzat előtt. „Arra szolgál, hogy előmozdítsa a vallást és fenntartsa a társadalom rendjét.”³³

Az *Institutio*-nak erre vonatkozó fejezetében, amelyekben különböző államformákról ír, a demokratikus köztársaságot helyezte előnybe, amit a szabadság-fogalommal alapozott meg: „A kormányzatnak nincs szerencsésebb formája, mint az, ahol a szabadság megfelelő önfegyelemmel társul és bölcs módon állandó tartósságra rendezkedik be. Magam is azokat tartom a legboldogabbaknak, akiknek megadatott, hogy ezt az állapotot élvezzék... Igen, a felsőbbségnek arra kell törekednie a legnagyobb erőfeszítéssel, hogy a legkisebb mértékben sem engedjék meg, hogy csökkentsék vagy megsértsék azt a szabadságot, aminek megvédésére őket iktatták be. Amennyiben ebben a vonatkozásban hanyagok vagy túlságosan kevés gondnal látják el feladatukat, akkor hűtlenek hivatalukban és szülőföldjük árulóivá lesznek” (Ins. IV.,20,8).³⁴

Véleményem szerint Kálvin úgy gondolta, hogy a polgári kormányzatra nem volna szükség, ha a bűn nem rontotta volna meg az eredeti rendet. A kormányzat szükséges a rendetlenség megfékezésére. A kormányzat funkciója „semmivel sem kisebb, mint a kenyéré, a vize, a napfényé és a levegőé; valóban, tisztességének helye még ezeknél is jóval magasabban áll”.³⁵

Kálvin tanításaiból kitűnik az a meggyőződése, hogy megkülönböztetni lehet csak, de szétválasztani nem lehet a keresztyén ember lelki-egyéni és a társadalmi életét (szociáletikájából).³⁶ A reformátor a jogtudományban való kiemelkedő jártasságáról és közéleti tapasztalatáról tesz tanúságot. Az állami közkormányzathoz három tényezőt emelt ki: 1. a felsőbbséget, 2. a törvényeket és 3. a népet.³⁷

A felsőbbség, csakis Istenhez való viszonya alapján értékelhető, megbízatása Istentől származik. Akiknek hivatásuk, hogy jóakarattal és igazságosan járnak el a néppel szemben, vagyis az anarchiát akadályozzák meg. A felsőbbség célja, a törvények, a szabadság és a rend érvényre juttatása és fenntartása.³⁸ „Ennélfogva semmit találóbban nem lehetne mondani, mint hogy a törvény néma felsőbbség, a felsőbbség pedig élő törvény.”³⁹

A polgári kormányzat⁴⁰ Istentől rendelt és szükséges. A hatalom Isten adománya (felülről származó abszolút szuverenitás, melyeket az erkölcsi törvények szabályoznak; a legkézzelfoghatóbb törvény a Tízparancsolat) és szükségszerű, melyet erősen kihangsúlyozott. A hatalom pedig Istentől származik, amelynek ereje szükséges a társadalmi

³¹ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. II. kötet. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910, 746. o.

³² Uo.746. o.

³³ Osterhaven, M. Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szempontból. Kálvin Kiadó, Budapest, 1995, 222. o.

³⁴ Staedtke, Joachim: Kálvin János megismerés és formálódás. Vásárosnaményi Református Egyházközségért Alapítvány, Vásárosnamény, 2009. (In. *Institutio* 4. könyv, XX. fejezet, 8. pontja)

³⁵ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. II. kötet. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910, 746. o.

³⁶ Bolyki i. m. 246. o.

³⁷ Kálvin 1995: 5. fejezet.

³⁸ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. II. kötet. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910, 746. o.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Birkás Antal: Reformáció, államhatalom, politika. Luther Kiadó, Budapest, 2011, 95. o. A 1624-es magyar nyelvű fordításban szerepel, „világi gubernálás”, illetve „községi igazgatás” (mindez Kálvin *Institutio*-jának a Szenci Molnár Albert által 1624-ben Hanoviában megjelent magyar nyelvű változatában olvasható ekként, annak 1505. oldalán.

rend fenntartásához a béke érdekében. Chadwick szavaival élve: „minden ékesen és jó renddel” valósulhasson meg.⁴¹

Az állam és az egyház elválasztásának helyes kálvini értelmezése az, hogy a hívő embernek „elsősorban Istennek kell engedelmeskednie, de ez a kötelessége nem zárja ki azt, hogy neki engedelmeskedve a lojális földi hatalmakat is elismerje, hiszen azokat – a már hivatkozottak szerint – Isten rendelte eszközként a földi ember számára.”⁴²

Kálvin Platóntól és Arisztotelésztől átveszi azon tételt, hogy háromféle államforma létezik, a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia, de mindhármat fenyegeti a diktatúra. Hangsúlyozza, nem keresztyéneknek kell eldönteni, melyik számukra a helyes forma annak érdekében, hogy keresztyénként éljenek és cselekedjenek, de egyértelművé teszi az egyház és a világi hatalom viszonyát.⁴³ „És ugyancsak meddő volna, ha magánemberek vitatkoznának arról, hogy azon a helyen, ahol ők élnek, melyik államforma a leghelyesebb; mert nem őket illeti az állami szervezet megállapítására vonatkozó tanácskozás. Aztán meg nem is lehet vakmerőség nélkül egyszerűen eldönteni ezt, mivel ennek a vitának az eldöntése a körülményektől függ. És ha magukat az államformákat a körülmények nélkül hasonlítjuk össze egymás között, nem lesz könnyű megkülönböztetni, hogy melyik hasznosabb: annyira egyenlő feltételekkel mérkőznek. A királyságból könnyű a zsarnokságba átsiklani, de nem sokkal nehezebb az előkelők uralmából a kevesek párturalmába, s még ennél is könnyebb a népuralomból a lázongásba jutni. Bizonyára, ha magukban vizsgáljuk ama három kormányformát, amelyet a bölcselek emlegetnek, egyáltalán nem tagadhatom, hogy az arisztokrácia, vagy az általa és polgári közrend által kormányzott állam a többi valamennyit messze felülmúlja, [...] ha nem csupán egy államra vagyunk tekintettel, hanem egyúttal az egész föld kerekességét is megtekintjük és megfigyeljük, vagy tekintetünket legalább nagyobb területeken hordozzuk végig, bizonyára tapasztalni fogjuk, hogy az isteni gondviselés nem ok nélkül rendezte azt úgy, hogy a különböző vidékek különböző kormányforma szerint igazgassanak.”⁴⁴

V. Záró gondolatok

Abraham Kuyper *A kálvinizmus politikai jelentősége* című munkája 1874-ben *A kálvinizmus, mint az alkotmányos szabadságok alapja és biztosítója* alcímmel jelent meg. Kuyper ebben a munkájában részletesen kifejtette és indokolta köztörténeti adatokkal és a korabeli jogbölcseleti, jogelméleti, filozófiai nézetek elemzésével, hogy a kálvinista rendszerből egy igazi alkotmányos közjog származik.⁴⁵ Kálvin tanai és a „*reformáció eszmetörténeti jelentősége szinte valamennyi*”⁴⁶ jog- és társadalomtudományi ágazatra hatást gyakorolt.

Kálvinizmusnak azt a vallásos világnézetet nevezzük, amely az élő Isten szuverenitását hirdeti.⁴⁷ Kálvin tanainak alapja az Isten szuverenitása, habár jogi végzettséggel rendelkezett mégis az állam és az egyház viszonyát jogásként és teológusként is vizsgálta.

⁴¹ Chadwick, Owen: *A reformáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 77. o.

⁴² Szatmáry Béla: *A kálvini reformáció és a jogegyenlőség – adalékok a jogállamiság eszmetörténetéhez*. In *Acta Humana* 2018/3. 43–58. o.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Kálvin János – *A keresztyén vallás rendszere*. (ford.: Czeglédi Sándor – Rábold Gusztáv) Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909, IV. 20. 8. 754-755. o.

⁴⁵ Szatmáry: i. m. 43-58. o.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Ravasz László: *Legyen világosság I*. Franklin Társulat, Budapest, 1938, 414. o.

Rendkívül fontosnak tartotta Kálvin, hogy az állami és az egyházi kormányzatot külön kell választani, amely abból következik, hogy az ember kétféle kormányzatnak van alávetve. A két kormányzás nem ellentétes, csak összehangoltan kell működnie.

Hiába vannak törvények, mindig voltak és lesznek olyanok, akik azokat megszegik, így szükséges egy világi (külső erkölcsre vonatkozó) ellensúly, amely megbünteti a szabályszegőket, egy olyan szervezet, amely a rendet betartatja a néppel.

Ez a többség a nép életét az emberi társadalomhoz illő magatartásra vezeti, társas viszonyulásait a polgári igazságosságnak megfelelően szabályozza, illetve előmozdítja az egyetemes békét. Természetesen ez magával vonzza, hogy szükség van polgári törvényekre is, mivel a többséget szolgálják az állami életben. Ezek a legerősebb kötelékei, ahogyan Cicero is mondta: „amelyek nélkül nem állhat fent a többség, amint viszont azok sem a többség nélkül.”

Kálvin tanai nem csak a teológia területén, hanem a politikai és gazdasági viszonyok megreformálásának megindításában is nagy szerepet játszottak. A presbiteri-zsinati egyházalkotmány pedig joggal tekinthető a nyugat-európai demokrácia keletkezési gyökerének. Kálvin a lutheri tan továbbfejlesztését, az államhatalom konkrét szervezeti formáira, illetve a hatásköri megosztásokra is alkalmazta. Ezek hatottak ki a politikai eszmerendszerre, a politikai és jogi intézmények kialakulására, fejlődésére.

Kálvin saját korát meghaladó nagyszerű jogász gondolkodóként bölcselétével képes volt komplex látásmódra. A nagy egészet, a társadalom egészét vizsgálva vonta le következtetéseit. Tette ezt oly módon, hogy mindennek kiindulópontjaként, eredőjeként az Isteni hatalmat helyezte. Az Isteni hatalom legfőbbje, az egyházi hatalom érvényesülése, megtartása mellett tanaival koherens összhangot teremtett a társadalom minél igazságosabb és hatékonyabb működése érdekében.

Az általa elképzelt állami berendezkedés, működési mechanizmus messze túlmutatott a kora gondolkodóinak elképzelésein, mivel az adott társadalmi berendezkedés mellett is hitt a demokratikus (választott tisztségeken, a hatalom megosztásán alapuló) állam felépítésének lehetőségében. Nem túlzás állítani, hogy az Institutio-ban megfogalmazott állami berendezkedési alapfogalmak a későbbi demokráciák alkotmányainak részeivé váltak.

Felhasznált szakirodalom:

Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. Refm. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909.

Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere II. kötet – 1559. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910.

Birkás Antal: Reformáció, államhatalom, politika. Luther Kiadó, Budapest, 2011.

Bolyki János (szerk.): Válogatás Kálvin János műveiből. Kálvin Kiadó, Budapest, 1993.

Buzogány Dezső: Kálvin állam-és társadalomszemlélete. In Magyar Tudomány 2010/2.

Greschat, Martin: Martin Bucer, Egy reformátor és a kor, amelyben élt. Kálvin Kiadó, Budapest, 2011.

Chadwick, Owen: A reformáció. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Kálvin János: Institutioja, Stichting Hulp Oost Europa, Budapest, 1995.

Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere. (ford. Czeglédi Sándor, Rábold Gusztáv) Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909.

Kálvin János: A római levél magyarázat. (ford. Rábold Gusztáv, Nagy Barna) Kálvin Kiadó, Budapest, 1992.

McGrath, Alister E.: Kálvin, A nyugati kultúra formálódása. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

- Osterhaven, M. Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szempontból. Kálvin Kiadó, Budapest, 1995.
- Ravasz László: Legyen világosság I. Franklin Társulat, Budapest, 1938.
- Révész Imre: Egyháztörténelem, I. könyv, Az őskereszténységtől az ellenreformációig. Dunamelléki Református Egyházkerület, Ráday Nyomda, Budapest, 1993.
- Schenck, Barbara – Rieger, Georg: Kálvin János élete és teológiája röviden. Magyar Református Egyházszövetség Kiadó, (ford. és szerk. dr. Békefy Lajos), Budapest, 2009.
- Staedtke, Joachim: Kálvin János megismerés és formálódás. Vásárosnaményi Református Egyházközségért Alapítvány, Vásárosnamény, 2009.
- Szabó Zsolt: A demokrácia alapelveinek protestáns gyökereiről. In Collegium Doctorum, Magyar Református Teológia, 2021/2.
- Szatmáry Béla: A kálvini reformáció és a jogegyenlőség – adalékok a jogállamiság eszmetörténetéhez. In Acta Humana 2018/3.
- Van't Spijker, Willem: Kálvin élete és teológiája. Kálvin Kiadó, Budapest, 2003.

Jakub Pokoj¹

Between legal regulation and ideology. Citizenship in the First Years of the Second Polish Republic (1918-1926)²

Abstract

The main aim of this paper is to analyze citizenship in the first years of the Second Polish Republic (1918-1926). The time between 1918 when Poland regained its independence after 123 of the “Partitions period”, and 1926 when Józef Pilsudski led a coup d’état, was in fact the only period of parliamentary democracy until 1989. Therefore, it is particularly captivating to research the debate on the concept of citizenship that took place in Poland nearly 100 years ago, during the period of transition from the peripheral lands of Austrian, German and Russian empires into a united Polish state. In the first years of its existence the reborn Polish statehood had to face many crucial problems. One of the most important among them was: how to define a “Polish citizen”? Was he supposed to be only a member of the Polish nation in the ethnic meaning? Or maybe the Polish constitution should rather include such a definition which could include everyone living within the borders of the Polish state? The question became crucial in 1922, when it occurred that nearly 1/3 of inhabitants of the reborn state were members of ethnic minorities. The paper presents the debate on citizenship which took place in Poland between 1918 and 1926. The regulations of the bill on citizenship of 1920 and the constitution of 1921 are discussed as well as the judiciary of the Supreme Court. The paper is supplemented with a brief review of statements by leading Polish statesmen and jurists.

Key words: citizenship, identity, interwar period, nationality, Poland

I. Introductory remarks

The main aim of this paper is to analyze citizenship in the first years of the Second Polish Republic (1918-1926).³ The time between 1918 when Poland regained its independence after 123 of the “Partitions period”⁴, and 1926 when Józef Pilsudski lead a *coup d’état*, was in fact the only period of parliamentary democracy until 1989. Therefore, it is particularly captivating to research the debate on the concept of citizenship that took place in Poland

¹ PhD. Jagiellonian University in Krakow, Poland, ORCID: 0000-0001-7266-5552

² The article is based on a previous paper published in Polish by the author: Regulacja prawna obywatelstwa polskiego w pierwszych latach II RP. In Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ, 2014/4.

³ History of Poland in the 20th century is a well examined subject of study in English-language literature. The following publications shall be mentioned: Davies, Norman: God’s Playground, vol. 2: 1795 to the present, Oxford, 2005; Stachura, Peter D.: Poland in the Twentieth Century, London, 1999.; Stachura, Peter D.: Poland 1918-1945, London – New York, 2004.; Leslie, Robert Frank (coord.): The History of Poland since 1863, Cambridge, 1980.

⁴ The commonly accepted date of Poland regaining its independence is 11th November, 1918 when Józef Pilsudski took power over Polish armed forces. Since the bill of 23rd April 1937, the date of 11th November is officially celebrated as the anniversary of Poland regaining its independence in 1918 (with the exception for the communist period when celebrating the Independence Day was strictly prohibited) – article 1 of the bill of 23rd April, 1937 on the Independence Day, Journal of Laws 1937, issue 33, position 255.

nearly 100 years ago, during the period of transition from the peripheral lands of Austrian, German and Russian empires into a united Polish state. The reborn Polish state inherited a large variety of legal systems which consisted of a mosaic of regulations. However, from the very beginning of the reconstruction of Poland as an independent state, it was a foregone conclusion that it would be impossible to enforce a legal system of one of the occupational powers all over the territory of the Republic, or to revive the legal system from before the Partitions.⁵ Thus, it was inevitable to jointly prepare, despite the boundaries present on the Polish land for 123 years, a new set of regulations in the field of citizenship and to overcome mistrust between Poles raised and educated in different states.⁶

The first step was to define the idea of citizenship. What was crucial about the idea of citizenship in the first years of the Second Polish Republic was the fact that Poland regained independence after 123 years of non-existence of the Polish statehood. Despite the fact that there was no Polish state *per se*, at the threshold of independence there were Polish lawyers, politicians and other activists who were ready to shape the concept of citizenship in the reborn state.⁷ It is particularly captivating to scrutinize the process of formation of legal regulations of Polish citizenship as its roots can be traced back to three different legal and political systems since the Second Polish Republic consisted of parts which had belonged to Austria, Prussia and Russia.⁸

Consequently, the political and legal debate was led by politicians and lawyers raised and educated in different states, some of which ceased to exist.⁹ Lawyers from the Austrian partition exerted the greatest impact on the newly created regulations, since the formerly Austrian part of Poland (Galicia) was in fact the only part of the partitioned Poland where Poles could enjoy cultural freedom to some extent. Poles from the part of Poland which previously belonged to the Second German Empire had different attitude towards the matters of citizenship since their national aspirations were counteracted, especially under Otto von Bismarck's rule and his *Kulturkampf*. Therefore, Poles from the Prussian partition did not have so much experience in exercising parliamentary debates and legislative process as those from the formerly Austrian Galicia. However, as regards the freedom to demonstrate the fact of belonging to the Polish nation, the worst situation was in the Russian partition, where any signs of sympathizing with the Polish nationality were strictly forbidden and persecuted.¹⁰

As it can be concluded from the short draft of the situation on the eve of Polish independence after the Partitions Period, the situation differed a lot depending on the territorial aspect. This conclusion had a direct impact on the viewpoints on the idea of citizenship, presented by different politicians and lawyers. As a consequence, the debate on the concept of citizenship which took place in Poland after 1918 was especially captivating. One of the crucial problems which the reborn Polish statehood had to face in the first years of its existence was: how to define a "Polish citizen"? Was he or she supposed to be only a member of a Polish nation in the ethnic meaning? Or maybe the Polish constitution should

⁵ Płaza, Stanisław: *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, vol. 3: Okres międzywojenny, Krakow, 2001, p. 35.

⁶ Pobóg-Malinowski, Władysław: *Najnowsza historia polityczna Polski*, vol. 2 1919-1939, London, 1956, p. 5.

⁷ Markiewicz, Jerzy: *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919-1939 (Wybrane zagadnienia)*. In *Teka Komisji Prawniczej Polskiej Akademii Nauk. Oddział w Lublinie*, 2010, vol. 3, p. 114-115.

⁸ Bardach, Juliusz – Bogusław, Leśnodorski – Michał Pietrzak: *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warsaw, 2005, p. 552.

⁹ As regards the educational path of Polish lawyers at the threshold of the interwar period cf.: Marszał Marszał, Maciej: *Spór o model prawnika w Drugiej Rzeczypospolitej*. In *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2015, issue 2, no. 8, p. 173-174.

¹⁰ The situation of Poles under the three partitions was compared by Salmonowicz, Stanisław: *Polski wiek XIX*. In *Czasy Nowożytne*. 1998, issue 5.

rather adopt an inclusive definition embracing every person living within the borders of the Polish state? From the very beginning of the works on the Polish constitution it was clear that any regulations shall be carefully considered as the social support for the new authorities was not ensured, especially among ethnic minorities. The question of citizenship became crucial in 1922, when it occurred that nearly $\frac{1}{3}$ of inhabitants of the reborn state were members of ethnic minorities¹¹.

This paper is aimed to describe the debate on citizenship which took place in Poland between 1918 and 1926. The regulations of the bill on citizenship of 1920 and the constitution of 1921 will be discussed as well as the judiciary of the Supreme Court. Presentation of standpoints on the issue of citizenship given by various statesmen, legal scholars and jurists will play a crucial role in the paper. This review of standpoints is designed to show the variety of interpretations of what citizenship was and how it was supposed to be regulated. The paper will be summarized with an analysis of the outcomes of the debate on citizenship and its consequences in the Polish legal history.

II. Defining citizenship

The main question Polish interwar legislators faced was: who is a Polish citizen? In fact, the newly created state of Poland consisted of several territories which had been divided by borders for more than a century. What is even more, Poland in its definitive borders was inhabited by numerous minorities which constituted about one third of the Second Polish Republic's population. Since a significant part of the society did not identify with the Polish nation in the ethnic meaning, Polish elites, including especially politicians and lawyers, had to cope with the problem of defining the idea of nation and, as a consequence, also lay the grounds for a definition of citizen.

It is claimed that the issue of citizenship had to be solved fast in order to lay foundations for the unification of Polish territories. The first question which had to be answered was: who was supposed to become a Polish citizen *ex lege*?¹² In this filed the greatest problem was connected with the Russian Empire which in fact ceased to exist. The October Revolution and the civil war in the former Romanov Empire caused not only displacement of masses of people, but also resulted in a destruction of archives and record books. As a consequence, in the territories previously occupied by Russia it was extremely hard to reconstruct lists of inhabitants of particular villages, not to mention whole voivodships. Another issue of particular legal importance was fulfilment of international obligations, contained mainly in the treaty of Versailles¹³. The treaty stipulated plebiscites in Upper Silesia, and in Warmia, Masuria and the Powiśle Region (the East Prussian Plebiscite). The last among the significant questions faced by Polish politicians and lawyers was the issue of people who settled on the Polish territories during the Partitions period, when the Polish state was erased from the maps, and did not feel members of the Polish nation neither in the ethnic meaning nor in the political one.

According to the Cambridge Dictionary, citizenship is defined as: “the state of being

¹¹ According to the national census carried out in September 1921 on the basis of the Bill of 21st October 1919 on Organization of Administrative Statistics (Journal of Laws 1919, number 85, position 464) 69% of the population living in Poland declared Polish nationality. However, this census did not include the territory of the so-called Central Lithuania and that part of the Silesian Voivodeship which previously belonged to the German Empire.

¹² Pokoj, Jakub: Regulacja prawna obywatelstwa polskiego w pierwszych latach II RP. In Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ, 2014/4, p. 20-22.

¹³ Journal of Laws 1920, number 35, position 200.

a member of a particular country and having rights because of it".¹⁴ The aforementioned contemporary definition could be applied to the interwar period as well. It does not differ precisely the legal concept of citizenship and the fact of belonging to a state. In the judicature of the Polish interwar Supreme Court both citizenship and belonging to a state were used synonymously.¹⁵ The matters of citizenship can be approached in two ways: in an administrative meaning and in a constitutional one. In the first meaning, citizenship is strictly connected with the catalogue of rights granted to particular individuals by constitutions and bills.

Present-day legal scholars state that there can be distinguished citizenship in the interior meaning and citizenship in the international meaning.¹⁶ Citizenship is nowadays also perceived as one of human rights.¹⁷ Generally, in the interwar period citizenship was understood as a special bond between a particular individual and a state, and was a narrower term than belonging to a state.¹⁸ It was indicated that citizenship was a category of a bond which was a much closer relationship between a citizenship and a state than in the case of belonging to a state.¹⁹ For the purposes of this very paper citizenship is understood as a bond between a state and a natural person, which is demonstrated by possession of a certain catalogue of rights and obligations by a particular human.

III. Attitude towards citizenship of Polish political groups

The issue of citizenship was frequently raised by Roman Rybarski, a leading nationalist politician.²⁰ Shortly after Poland regained its independence, Rybarski published several papers devoted to the issue of citizenship, nationality (in the political meaning) and the boundaries between these two concepts. Rybarski, as a representative of the national movement, was promoting the idea of basing citizenship on the foundation of ethnicity. According to Rybarski, article 2 of the March Constitution of 1921, which stipulated that the superior authority in the state belongs to the "Nation", claimed that the full scope of citizens' rights shall belong only to these citizens who were of Polish ethnicity. Therefore, Rybarski claimed that Polish citizens who did not feel they belonged to the Polish nation in the ethnic meaning were supposed to be deprived of certain rights.²¹ According to Rybarski, those who were not willing to combine citizenship with belonging to the Polish nation were "perceiving the Polish soil as a hotel, in which a man can check-in and calmly check-out (...) They demand that anyone who lives in Poland, even for a short period of time, could easily be granted right to gain citizenship"²². As it can be seen from the above excerpt from Rybarski's writings, the nationalists were willing to restrict the possibility of gaining citizenship only to Poles in the ethnic meaning.

¹⁴ <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/citizenship> [access on: 23.10.2019].

¹⁵ Cf. the sentence of Polish Supreme Court of 14th May 1924, signature. K 52/24.

¹⁶ Cf. Jagielski, Jacek: *Obywatelstwo polskie*, Warsaw, 1998, p. 11.

¹⁷ Garlicki, Lech: *Czy prawo do obywatelstwa należy do katalogu praw człowieka?* In *Obywatelstwo w Europie Środkowo-Wschodniej*, Piotr Bajda (coord.), Warsaw, 1996, p. 10-11.

¹⁸ Cybichowski, Zygmunt: *O pojęciu i istocie przynależności państwowej*, Warsaw, 1920, p. 9.

¹⁹ Jagielski, Jacek: *Obywatelstwo polskie*, Warsaw, 1998, p. 11, Ramus Walenty: *Instytucje prawa o obywatelstwie polskim*, Warsaw, 1980, p. 10.

²⁰ Born in 1887 in Zator (then Austria-Hungary), died at the Nazi Death Camp Auschwitz-Birkenau in 1942. Chodorowski, Jerzy (1997) – Roman Rybarski (1887–1942): z historii polskiej myśli ekonomicznej i prawnoustrojowej pierwszej połowy XX wieku. In *Acta Universitatis Wratislaviensis*, number 1854.).

²¹ Lewandowska-Malec, Izabela: *Demokracje polskie. Tradycje – współczesność – oczekiwania*, Krakow, 2013, p. 151-152.

²² Rudnicki, Szymon: *Roman Rybarski o narodzie, ustroju i gospodarce*, Warsaw, 1997, p. 29-30.

At the opposite poles from the nationalists' postulates were those presented by socialists. According to the socialists, citizenship was to be granted regardless of ethnic nationality, and thus nationality could not be a factor affecting one's scope of political rights. According to a prominent socialist Zygmunt Żuławski²³, members of the neighboring nations (e.g. Ukrainians, Belarussians, Lithuanians etc.) should have had the right to create their own state as well as to be members of the Polish society and possess Polish citizenship.²⁴ It can be therefore assumed that the socialists proposed an inclusive idea of citizenship. According to them, citizenship was to be gained or granted regardless of nationality in the ethnic meaning.

A moderate standpoint was presented by the peasant factions. However, it shall be noted that the peasant movement between 1918 and 1926 had not been consolidated yet and therefore at that time its members presented a large variety of viewpoints in any particular matters, including citizenship. Nevertheless, generally members of the peasant movement and its most reputable theorists were rather closer to the socialists than to the nationalists as regards the issue of citizenship. One of them, Stanisław Thugutt²⁵, stated that the Polish state *"is based on Polish historical tradition, however we need to take into account the fact that 2/3 of its population belongs to the Polish nation. This fact does not exclude the greatest possible respect for any other culture, for any other language and it does not exclude care which the government shall take of the ethnic minorities in creating their own cultures"*.²⁶ The peasants' representatives therefore presented a favorable standpoint towards ethnic minorities and were inclined to grant all citizens a full scope of political rights.

Another influential political group in the interwar period were the supporters of Józef Piłsudski, called *"Piłsudczycy"*. Despite the fact that they took over power in 1926, after the time scope of this very paper, some of their political concepts were presented even before the successful *coup d'état* in 1926. One of the most prominent supporters of Piłsudski, Waław Makowski²⁷, claimed that one of the most relevant causes of the absence of bonds between the state and its citizens was the *"lack of sense in a citizen's responsibility in Poland, lack of awareness that everyone is responsible for their actions, and that each particular citizen is responsible for every phenomenon taking place in Poland"*.²⁸ It can be therefore stated that the issue of citizenship did not play a key role in the political and legal thought of Piłsudczycy. The main issue for them was the state and any other matters, including citizenship played subsidiary roles. Although citizenship was considered by them as an important bond between the state and its inhabitants, it was of only subsidiary character as Piłsudski wanted the state to gather people regardless of their ethnicity. What is even more, Makowski argued that the state's authority was indeed a kind of cooperation of all citizens, based on common agreement.²⁹

IV. Statutory regulation

The main attempt to solve the aforementioned questions regarding the definition of citizenship was the bill of 20th January 1920 on Citizenship of the Polish State.³⁰ It laid the

²³ Born in 1880 in Austria-Hungary, died in 1949 (Śliwa, Michał: Zygmunt Żuławski. Zarys biografii, Krakow, 1993.).

²⁴ Śliwa, Michał (ed.): Zygmunt Żuławski o ustroju społecznym i demokracji, Warsaw, 2000, p. 82.

²⁵ Born in Russia in 1873, died in 1941 (Thugutt, Stanisław: Autobiografia, Warsaw, 1984.).

²⁶ Wic, Władysław: Stanisław Thugutt o demokracji i ustroju Polski, Warsaw, 1998, p. 95.

²⁷ Born in Russia in 1880, died in 1942 (Kornat [2007], p. 206).

²⁸ Kulesza, Władysław T. (ed.): Waław Makowski o państwie społecznym, Warsaw, 1998, p. 202.

²⁹ Makowski, Waław: Obywatel a Rzeczpospolita, Warsaw, 1924, p. 18.

³⁰ Journal of Laws 1920, number 7, position 44.

foundations on which a Polish legislator issued several other regulations in the field of citizenship. The main regulation was contained in article 2 which stipulated that a Polish citizen was anyone who met the criteria described in the bill, regardless of sex, age, religion or nationality. The first three of the aforementioned stipulations were indisputable, whereas the issue of nationality was the source of unending disputes.

The acquisition of citizenship *ex lege* was contingent upon territorial aspects. In the formerly Austrian and German parts of Poland the acquisition of Polish citizenship was correlated with prior occupational regulations. As it was mentioned before, the most difficult was the situation in the formerly Russian part of Poland. In the so-called Congress Kingdom of Poland citizenship was granted on the basis of local entries in official registers. On the date of entry into force of the bill of 20th January 1920, the issue of the Eastern border of Poland was still disputable and therefore it was impossible to solve the problem of the great number of Poles settled in various parts of the Romanov Empire, including Siberia and Central Asia. This controversy was solved no earlier than in the treaty of Riga signed by Poland and the USSR on 18th March 1921.³¹ On the basis of article VI of the treaty Polish Minister of Interior issued a decree in the field of citizenship of people living in the former Romanov state.³² It stipulated that any person living in the territories of the former Russian Empire, who felt Polish and could provide evidence of connections with Poland, Polish culture and the Polish language, could apply for Polish citizenship and repatriation to Poland.

Poland also had to fulfil the requirements stated in article 91 of the treaty of Versailles³³ which stipulated that people settled on the disputed territories would have an option to choose whether they wanted to stay in their place of residence and acquire the citizenship resulting from the particular location, or to choose another citizenship and in a certain period of time change a place of residence. In order to exercise the law of option it was necessary to make a formal statement in a special form (confirmed by a mayor or notary). The source of particular controversies was the fact that according to the implemented rules, the execution of the law of option was irrevocable, which was confirmed by a subsequent judiciary of the Supreme Administrative Tribunal.³⁴ The analysis of the judiciary of the Tribunal indicates that the most frequent reason for the selection of German citizenship was the threat of being conscripted to a Polish army and taking part in the Polish-Soviet war. After the war had ended, these people usually wanted to cancel the prior statement in order not to abandon homeland, but it occurred to be impossible. In further articles the bill of 20th January 1920 included several ways of acquiring citizenship, including an administrative way (by a decree of the Minister of Interiors), thanks to a service in a Polish army or administration and by marriage (however, only women could gain citizenship by the grace of marriage – men were not that privileged).³⁵ Generally speaking, the bill was based mainly on *ius sanguinis* as regards citizenship of children.

V. The Constitution of March 1921

Another regulation of Polish citizenship was contained in the March Constitution of 1921³⁶, which was adopted nearly one year after the bill had been passed. The fifth chapter of the Constitution was entitled: “Common obligations and civil rights”. It shall be noted that in

³¹ Journal of Laws 1921, number 49, position 300.

³² Journal of Laws 1921, number 59, position 375.

³³ Journal of Laws 1920, number 57, position 358.

³⁴ Signature Kr. 453/23.

³⁵ Cf. Rzenno (2016), p. 335.

³⁶ Journal of Laws 1921, number 44, position 267.

Polish the phrase “civil rights” is translated as “prawa obywatelskie” and the exact meaning of the phrase is: “the rights of citizens”. Roughly speaking, the main aim of the constitutional regulations was to underline special bonds between a citizen and the state. For example, article 87 excluded the possibility of being a citizen of any other state in case of possessing Polish citizenship. According to Polish legal scholars³⁷ and politicians³⁸, being a citizen of more than one state was perceived as abnormality and therefore it was constitutionally banned. Since some of the constitutional rights were reserved to Polish citizens, for example the right to choose a place of residence³⁹, non-citizens were put in worse conditions than Polish citizens.

The March Constitution declared that specific regulations in the field of citizenship were to be regulated in sub-constitutional sources of law, and thus, the regulations of the bill of 20th January 1920 were given the constitutional basis. Articles 89 and 90 of the March Constitution stated two most important obligations of Polish citizens: faithfulness to the Republic and observance of laws, including the Constitution and sub-constitutional laws. An interpretation of the two aforementioned obligations remained a source of disputes among legal scholars. For example, Stanisław Starzyński claimed that articles 89 and 90 stated the general basis of all citizens’ obligations to the state, including extra-legal ones like upbringing children in a patriotic way.⁴⁰ On the other hand, Władysław Leopold Jaworski stated that faithfulness to the Republic and observance of laws could not be perceived as a source of any obligations since these were stipulations of a purely declarative character.⁴¹ However, both Starzyński and Jaworski agreed that citizenship was an emanation of the bonds between the state and a natural person.⁴²

The interpretation of constitutional regulations in the field of citizenship was a source of permanent political argument during the period of parliamentary democracy in Poland (until 1926). Nationalists highlighted article 2 of the March Constitution which stated that: “The supervising authority in the State belongs to the Nation” and interpreted articles 89 and 90 in the light of ethnic meaning of the term “nation”.⁴³ Therefore, nationalists insisted on depriving minorities of a vast majority of constitutional rights.⁴⁴ On the other hand, socialists claimed that belonging to a nation in the ethnic meaning was not a source of division of Polish citizens on the grounds of the March Constitution.⁴⁵ The farmers’ parties presented a moderate standpoint. According to them, the term “nation” in the March Constitution should have been interpreted as the entire population living in Poland.⁴⁶

This point of view was also common among the supporters of Józef Piłsudski, who took over power in 1926, and therefore the concept of “political nation” prevailed after the *coup d’état* in 1926.⁴⁷ Piłsudski and his followers claimed that a lack of sense of belonging to

³⁷ Starzyński, Stanisław: *Konstytucja Państwa Polskiego*, Lwów, 1921, p. 47.

³⁸ Rudnicki, Szymon: *Roman Rybarski o narodzie, ustroju i gospodarce*, Warsaw, 1997, p. 30. Rybarski called possessing more than one citizenship as a “pathological incident”.

³⁹ For example, according to article 101 of the March Constitution of 1921 the right to choose a place of residence was reserved only to Polish citizens – sentence of the Polish Supreme Administrative Tribunal of 10th November 1924, signature K 270/24.

⁴⁰ Starzyński, Stanisław: *Konstytucja Państwa Polskiego*, Lwów, 1921, p. 47-48.

⁴¹ Jaworski, Władysław Leopold: *Projekt konstytucji*, Krakow, 1928, p. 190.

⁴² Starzyński, Stanisław: *Obywatelstwo państwa polskiego*, Krakow, 1921; Komarnicki, Wacław: *Ustrój państwowy Rzeczypospolitej Polskiej*, vol. II, London, 1943, p. 208-212; Jaworski, Władysław Leopold: *Projekt konstytucji*, Krakow, 1928, p. 189-196.

⁴³ Rudnicki, Szymon: *Roman Rybarski o narodzie, ustroju i gospodarce*, Warsaw, 1997, p. 29-30.

⁴⁴ Lewandowska-Malec, Izabela: *Demokracje polskie. Tradycje – współczesność – oczekiwania*, Krakow, 2013, p. 151-152.

⁴⁵ Śliwa, Michał (ed.): *Zygmunt Żuławski o ustroju społecznym i demokracji*, Warsaw, 2000, p. 82.

⁴⁶ Wic, Władysław: *Stanisław Thugutt o demokracji i ustroju Polski*, Warsaw, 1998, p. 95.

⁴⁷ Makowski, Wacław: *Obywatel a Rzeczpospolita*, Warsaw, 1924, p. 18.

the nation and the state was the main cause of the crisis of Polish parliamentarism, which pushed Pilsudski to revolt against the government.⁴⁸

VI. Conclusions

To summarize, it shall be noted that during the rebirth of the Republic of Poland matters of citizenship were one of the most controversial legal and political problems. Citizenship and its legal frames were among the most important battlefields between the most significant players on the Polish political and legal scene. During the short period of parliamentary democracy in Poland, until 1926, the issues of citizenship undoubtedly contributed to strengthening of the political divisions between various political parties and their supporters. Therefore, at first glance it might seem that the issues of citizenship had a destructive influence on Polish parliamentarism. However, it must be underlined that the regulation of citizenship resulted in a great progress in a political and legal thought. The legal and political disputes contributed to the rebirth of Polish legal and political thought after the partitions period.

The main controversy between various political groups was the issue of ethnicity and its influence on citizenship. Most of the political scene (socialists, “Piłsudczycy” and most of agrarians) claimed that citizenship and the full scope of political rights should be independent from nationality in the ethnic meaning. The political will of the aforementioned groups was focused on erasing the divisions which arose during 123 of captivity. As a result, representatives of these groups aimed to erase the differences and build a nation, in a political meaning, of any population living within the borders of Poland. On the other hand, some political groups, especially the nationalists, attempted to unite the ideas of ethnic nationality and citizenship, in order to deprive ethnic minorities of political rights.

The results of the political debate which took place in Poland between 1918 and 1926 are precious even nowadays since after 1926 Poland did not have a chance to openly discuss vital political and legal issues until 1989, when the communist regime in Poland collapsed. Therefore, even if the results of the debate were partially wasted after 1926, when the authoritarian regime was formed, the heritage of the interwar debate on citizenship remains a precious part of Polish legal culture.

Bibliography

Sources

- Journal of Laws 1919, number 85, position 464
- Journal of Laws 1920, number 7, position 44
- Journal of Laws 1920, number 35, position 200
- Journal of Laws 1920, number 57, position 358
- Journal of Laws 1921, number 44, position 267
- Journal of Laws 1921, number 49, position 300
- Journal of Laws 1921, number 59, position 375
- Journal of Laws 1937, issue 33, position 255

⁴⁸ Kulesza, Władysław T. (ed.): Waclaw Makowski o państwie społecznym, Warsaw, 1998, p. 202.

Monographs

- Bardach, Juliusz – Bogusław, Leśnodorski – Michał Pietrzak: Historia ustroju i prawa polskiego, Warsaw, 2005.
- Chodorowski, Jerzy (1997) – Roman Rybarski (1887–1942): z historii polskiej myśli ekonomicznej i prawnoustrojowej pierwszej połowy XX wieku. In *Acta Universitatis Wratislaviensis*, number 1854.
- Cybichowski, Zygmunt: O pojęciu i istocie przynależności państwowej, Warsaw, 1920.
- Davies, Norman: *God's Playground*, vol. 2: 1795 to the present, Oxford, 2005.
- Garlicki, Lech: Czy prawo do obywatelstwa należy do katalogu praw człowieka? In *Obywatelstwo w Europie Środkowo-Wschodniej*, Piotr Bajda (coord.), Warsaw, 1996.
- Jagielski, Jacek: *Obywatelstwo polskie*, Warsaw, 1998.
- Jaworski, Władysław Leopold: *Projekt konstytucji*, Krakow, 1928.
- Komarnicki, Waclaw: *Ustrój państwowy Rzeczypospolitej Polskiej*, vol. II, London, 1943.
- Kornat, Marek (2007) – Władysław T. Kulesza: Państwo w myśli ustrojowej i polityczno-prawnej Waclawa Makowskiego. In *Przegląd Sejmowy*, 2017/2, p. 139.
- Kulesza, Władysław T. (ed.): *Waclaw Makowski o państwie społecznym*, Warsaw, 1998.
- Leslie, Robert Frank (coord.): *The History of Poland since 1863*, Cambridge, 1980.
- Lewandowska-Malec, Izabela: *Demokracje polskie. Tradycje – współczesność – oczekiwania*, Krakow, 2013.
- Makowski, Waclaw: *Obywatel a Rzeczpospolita*, Warsaw, 1924.
- Markiewicz, Jerzy: Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919-1939 (Wybrane zagadnienia). In *Teka Komisji Prawniczej Polskiej Akademii Nauk. Oddział w Lublinie*, 2010, vol. 3.
- Marszał, Maciej: Spór o model prawnika w Drugiej Rzeczypospolitej. In *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2015, issue 2, no. 8.
- Płaza, Stanisław: *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, vol. 3: Okres międzywojenny, Krakow, 2001.
- Pobóg-Malinowski, Władysław: *Najnowsza historia polityczna Polski*, vol. 2 1919-1939, London, 1956.
- Pokoj, Jakub: Regulacja prawna obywatelstwa polskiego w pierwszych latach II RP. In *Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ*, 2014/4.
- Ramus, Walenty: *Instytucje prawa o obywatelstwie polskim*, Warsaw, 1980.
- Rudnicki, Szymon: *Roman Rybarski o narodzie, ustroju i gospodarce*, Warsaw, 1997.
- Rzenno, Natalia: Podstawy prawne decyzji w przedmiocie obywatelstwa polskiego. Analiza prawnoporównawcza przepisów obowiązujących od II Rzeczypospolitej do współczesności. In *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*, 2016, issue XIX.
- Salmonowicz, Stanisław: *Polski wiek XIX*. In *Czasy Nowożytne*. 1998, issue 5.
- Stachura, Peter D.: *Poland in the Twentieth Century*, London, 1999.
- Stachura, Peter D.: *Poland 1918-1945*, London – New York, 2004.
- Starzyński, Stanisław: *Konstytucja Państwa Polskiego*, Lwów, 1921a.
- Starzyński, Stanisław: *Obywatelstwo państwa polskiego*, Krakow, 1921b.
- Śliwa, Michał: *Zygmunt Żuławski. Zarys biografii*, Krakow, 1993.
- Śliwa, Michał (ed.): *Zygmunt Żuławski o ustroju społecznym i demokracji*, Warsaw, 2000.
- Thugutt, Stanisław: *Autobiografia*, Warsaw, 1984.
- Wic, Władysław: *Stanisław Thugutt o demokracji i ustroju Polski*, Warsaw, 1998.

Veres Zoltán¹

**Beszámoló a Budapesti Gazdasági Egyetemen működő Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport
„II. Fogyasztóvédelmi aktualitások” című konferenciájáról**

2023. március 22-én tartotta a Budapesti Gazdasági Egyetem Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Karának (BGE KVIK) Vendéglátás Tanszéke keretében működő Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport *II. Fogyasztóvédelmi aktualitások* című tudományos konferenciáját. A Konferencia résztvevőit Lugasi Andrea dékán köszöntötte. A Vendéglátás Tanszék keretében működő, *gazdaság- és jogtudományi tárgyú, tanszék-, kar-, egyetemközi Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport* 2022. szeptember 19. napján jött létre és 2022. október 26-án tartotta első ülését.² A Kutatócsoport vezetője: dr. jur. Hámosi Antal PhD, egyetemi docens (BGE KVIK Vendéglátás Tanszék), aki megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy a Kutatócsoport tevékenységét jelentős figyelem övezi, az Egyetem vezetése a publikációs tevékenységet is ösztönzi. A *Kutatócsoport célja* – miként végső soron minden kutató egyéni célja is – az igazság keresése, „a jobb élet-, a jobb szabályozás- és gyakorlatkutatás.

Az első előadást Lévainé Fazekas Judit egyetemi tanár, prodékán (SZE DF ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék) A fogyasztói kollektív képviseleti keresetekre vonatkozó szabályok uniós harmonizációja címmel tartotta. A témának különös aktualitást ad, hogy az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/1828 irányelve (2020. november 25.) a fogyasztók kollektív érdekeinek védelmére irányuló képviseleti keresetekről és a 2009/22/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről Magyarország által is implementálásra került a fogyasztóvédelmi törvénybe az előírt 2022. december 25-i határidőig³ azzal, hogy a rendelkezései 2023. június 25-től alkalmazandók. Tekintettel arra, hogy a fogyasztók egyre inkább a digitalizált térben vásárolnak, vesznek igénybe szolgáltatásokat, a fogyasztóvédelem magas szintjének biztosításához szükség van arra, hogy a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (a továbbiakban: Fgytv.) hatálya a módosítást követően a képviseleti keresetek vonatkozásában az általános fogyasztóvédelmi jogon túl olyan területekre is kiterjedjen, mint az adatvédelem, a pénzügyi szolgáltatások, az utazás és a turizmus. Mivel fokozott fogyasztói kereslet mutatkozik a pénzügyi és befektetési szolgáltatások iránt, különösen fontos javítani a fogyasztóvédelmi jog érvényesülését az említett területeken. A változásokat alapvetően az a tény teszi szükségessé, hogy a fogyasztói piac a digitális szolgáltatások területén is fejlődött, és egyre növekvő szükség van a fogyasztóvédelmi jog hatékonyabb érvényesítésére. A fentiek alapján a képviseleti keresetek tekintetében az Fgytv. hatálya a módosítást követően kiterjed a fogyasztók kollektív érdekeinek védelmére irányuló képviseleti keresetekről és a 2009/22/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló, 2020. november 25-i (EU) 2020/1828 európai parlamenti és tanácsi irányelv I. mellékletében említett uniós jogi rendelkezésekre, amelyek túlmutatnak a fogyasztóvédelmi hatóság

¹ PhD, megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Pénzügyi Jogi Tanszék. E-mail: veres.zoltan@jak.ppke.hu

² Az első konferenciával kapcsolatban ld. pl. Veres Zoltán: Fogyasztóvédelmi aktualitások – interdiszciplináris megközelítésben. In *Iustum Aequum Salutare*, 2023/1. 203-206. o. Képes és szöveges beszámolót ld. a BGE KVIK oldalán: <https://uni-bge.hu/hu/tudomanyoselet/hirek/tudomanyos-eletunkbol-2022-oktober> (2023.05.26.).

³ Ld. a 2020/1828 irányelv 24. cikk (1) bekezdését: A tagállamok 2022. december 25-ig elfogadják és kihirdetik azokat a törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy ennek az irányelvnek megfeleljenek. Erről haladéktalanul tájékoztatják a Bizottságot.

hatáskörein, így 66 területen (pl.: az adatvédelmet, a médiát, a pénzügyi szolgáltatásokat is érintően) indíthatók közérdekű keresetek az ún. feljogosított szervezetek⁴ által.

Frivaldszky János tanszékvezető egyetemi tanár (PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszék) A transzhumanizmus⁵ és a poszthumanizmus fogyasztói emberképének népszerűsítési módjai és az emberi méltóság kérdése – természetjogi megközelítésben címet viselő előadásában rámutatott: immár nincs kitüntetett helyzetben a fogyasztó, hiszen végső soron nem a fogyasztókért folyik a verseny napjainkban, hanem úgy tűnik, hogy inkább a technológiának (mesterséges intelligenciának?) vannak érdekei. Eljutottunk oda, hogy megkérdőjeleződnek alapvetőnek gondolt értékek (mint szabadidő, családi kapcsolatok), tények (halál), így szükség lehet normatív szinten érték- és tényfeltár létrehozására.

Totth Gedeon főiskolai tanár (BGE KKK Marketing Tanszék) és Szabó Edit oktató (BGE KKK Marketing Tanszék) A fogyasztóvédelem és a reklám, különös tekintettel a gyermekekre címet viselő referátumukban felhívták a figyelmet arra, hogy napjainkban sok szülő nevelés helyett elsősorban pénzt ad a gyermekeinek, akik különösen védtelenek a reklámokkal szemben. Ezáltal azonban a szülők is kiszolgáltatottá válnak, hiszen őket a gyermekeik erőteljesen befolyásolják, ezért is van szükség olyan szabályokra, amelyek a gyermekeket védik a reklámok káros hatásaitól.

Bencsik András egyetemi docens (ELTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék) A mesterséges intelligencia alkalmazásának fogyasztóvédelmi aspektusai című előadásában rámutatott, hogy az automatizálás igénye erőteljesen megjelent a pénzügyi szektorban, abban bízva, hogy az jelentősen növelheti a hatékonyságot. Ez ugyanakkor számos problémát is felvet, például a fogyasztók tájékoztatáshoz való jogával összefüggésben – gondoljunk csak az ún. chatbotok általi kommunikáció nehézségeire. A közigazgatásban már bevezetett automatikus döntéshozatal⁶ ugyancsak mesterséges intelligencián alapszik, azonban a folyamat végén még ott van az ember (az ügyintéző).

Szilágyi Gábor tanársegéd (BGE KVIK Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék) A fogyasztóvédelem és a szellemi alkotások jogának összefüggései kapcsán érdekes történeti példákkal szemléltette a két terület összefüggéseit. Ezekből a hallgatóság – többek között – megtudhatta, hogy a szakácskönyv szellemi alkotásként való elismerésére régóta igényt tartottak az ételek készítői: az ókorban nevük feltüntetéséhez való jogot, Jókai Mór elbeszélésében foglaltak szerint pedig a szélesebb igényben vett szerzői jogaikat is elismerték.⁷ Ami a szabadalmi jog és fogyasztóvédelem összefüggéseit illeti, az előadó rámutatott, hogy az 1974-ben született újításokról szóló minisztertanácsi rendelet megtiltotta

⁴ A fogalom meghatározását az irányelv 3. cikk 4. pontja tartalmazza. Eszerint feljogosított szervezet a fogyasztók érdekeit képviselő olyan közjogi vagy egyéb szervezet, amelyet valamely tagállam ezen irányelvvel összhangban képviselői keresetek indítására feljogosítottként kijelölt. Az 5. cikk (1) bekezdés értelmében az egyes tagállamok 2023. december 26-ig közlik a Bizottsággal a határokon átnyúló képviselői keresetek indításának céljára általuk előzetesen kijelölt feljogosított szervezetek jegyzékét, beleértve e feljogosított szervezetek nevét és alapszabályban meghatározott célját.

⁵ Az előadás elméleti háttérét adó transzhumanizmus lényegét röviden összefoglalja pl.: Szitás Péter: Transzhumanizmus: meghaladni az emberi létezés kereteit. <https://barankovics.hu/transzhumanizmus-meghaladni-az-emberi-letezes-kereteit/> (2023.05.26).

⁶ Ld. 2016. évi CL. törvényt az általános közigazgatási rendtartásról (Ákr.). Az Ákr. 40. § értelmében automatikus döntéshozatalnak van helye, ha

- a) azt törvény vagy kormányrendelet megengedi,
- b) a hatóság részére a kérelem benyújtásakor minden adat rendelkezésére áll, vagy azokat automatikus információátvitel útján meg tudja szerezni,
- c) a döntés meghozatala mérlegelést nem igényel, és
- d) nincs ellenérdekű ügyfél.

⁷ „S nekem – kérem «nekem» ki kellett mondanom az ítéletet, hogy a prókátor ugyan goromba fráter, hanem azért igaza van. A bíró csak egyféle becsületet ismer. A szakácskönyv írójának az írói becsülete csak olyan, mint a regényíróé. Alperes bűnössége kimondatik. Szakácskönyvet sem szabad lopni.” Ld. Jókai Mór: Az én bírói hivatalom. In Jókai Mór: Őszi fény. Újabb elbeszélések. Budapest, Révai Testvérek Kiadása, 1898, 184. o.

újításként elismerni az olyan megoldásokat, amelyek a fogyasztói érdeket sértő minőségromlást eredményeztek.⁸

Veres Zoltán megbízott oktató (PPKE JÁK Pénzügyi Jogi Tanszék) A fogyasztók tájékoztatáshoz való joga, mint a pénzügyi fogyasztóvédelem egyik sarkalatos pontja – szabályozási kiindulópontok és joggyakorlati példák címmel tartott előadásában kiemelte, hogy a tájékoztatáshoz való jog (avagy másik oldalról, a fogyasztóval szerződő fél tájékoztatási kötelezettsége) régóta a fogyasztói jogok fontos részét képezte. Gyökereit minden kötelmi jogviszonyra kiterjedő érvénnyel a Polgári Törvénykönyv rögzíti, azonban a pénzügyi fogyasztóvédelem szabályai ezt, mint alapvető szolgáltatói kötelezettséget egyre részletesebben szabályozzák, így tartalmával a jogalkalmazó szervek is rendre foglalkoznak. A rendszerváltozás óta valamennyi pénzügyi ágazatban jelentősen megnőtt a tájékoztatásra vonatkozó szabályanyag, ennek ellenére a fogyasztói panaszok nagy része továbbra is a tájékoztatással kapcsolatos problémák kapcsán születik,⁹ ami mutatja, hogy e kérdéskörrel kapcsolatban van még tennivaló.

Hamar Farkas főiskolai docens (BGE KVIK Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék) A fogyasztóvédelem és a központi költségvetés kapcsolatának egyes aktuális kérdései kapcsán széleskörű adatgyűjtést végzett, amelynek keretében több állami szervet is megkeresett. A rendelkezésre álló információk alapján megállapította, hogy a központi költségvetés¹⁰ jelenleg egyáltalán nem tartalmaz külön a fogyasztóvédelemre allokált forrásokat, sőt, a törvényben még a fogyasztóvédelem kifejezés sem szerepel...

Fekete-Frojimovics Zsófia mb. tanszékvezető, egyetemi docens (BGE KVIK Vendéglátás Tanszék) Paraszociális kapcsolatok vizsgálata a vendéglátásban, különös tekintettel az Instagram felületre címet viselő referátumában felhívta a figyelmet arra, hogy az Instagram széleskörű elterjedtsége okán jelentős reklámfelületet jelent. A fogyasztói attitűdök alakítására nagy hatással bíró influenszerek esetében a hitelesség és felelősség növelése fontos követelmény, ezért szükség lenne a fogyasztói jogok erősítésére az információs térben is. Az előadó rámutatott arra, hogy a gyermekekre gyakorolt hatások (legalább részbeni) felügyeletére már rendelkezésre állnak különböző szülői applikációk.

Hámori Antal egyetemi docens (BGE KVIK Vendéglátás Tanszék) Fogyasztóvédelem a Budapesti Gazdasági Egyetemen (intézménytörténeti megközelítésben), a felszolgálati díj- és fogyasztó-kérelmező-ügyfél-kutatás legújabb (2023. évi) eredményei, a kibontakozás lehetséges útjai című előadásában bemutatta a BGE-n és jogelőd intézményeiben éppen 25 éve folyó fogyasztóvédelmi oktató-kutató munka legfontosabb mérföldköveit, gyümölcseit. E tevékenység kezdetei a fogyasztóvédelmi törvény megjelenéséhez kötődnek.¹¹ Az előadó említést tett az oktatás szempontjából jelentős további normákról és útmutatásokról,¹² majd röviden kitért az elmúlt negyed század során megalkotott legfontosabb oktatási anyagokra, publikációkra és konferenciákra is.

*

⁸ 38/1974 (X. 30.) Miniszertanácsi rendelet az újításokról 2. § (1) bekezdés. Hivatkozva: Szilágyi Gábor: Fogyasztóvédelmi szempontok a szellemi alkotások területén. Miskolci Jogi Szemle, 2021/1. 158. o. 36. lj.

⁹ A Magyar Nemzeti Bank által kiadott fogyasztóvédelmi jelentésekben rendszeresen a második leggyakoribb panasztípus a tájékoztatással összefüggő panaszok. Ld. pl. Magyar Nemzeti Bank: Pénzügyi fogyasztóvédelmi jelentés 2018. 2. számú melléklet: Panaszstatisztikai adatok. 60-69. o. <https://www.mnb.hu/letoltes/fogysztovedelmi-jelentes-2018-hun.pdf> (2023. 05. 26).

¹⁰ Ld. a 2021. évi XC. törvényt Magyarország 2022. évi központi költségvetéséről.

¹¹ 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről, 52. § (1) bekezdés: Ez a törvény 1998. március 1-jén lép hatályba.

¹² A Kormány 1036/1999. (IV. 21.) Korm. határozata a fogyasztóvédelmi politika koncepciójáról.

Az ebben a formában és keretek között második alkalommal megrendezett fogyasztóvédelmi konferencia, illetve a kutatócsoport tevékenysége iránti érdeklődést a külső résztvevők, érdeklődők köre és növekvő létszáma is mutatja. Kiemelendő, hogy képviseltette magát a fogyasztóvédelem gyakorlati érvényesülésében, illetve a jogalkalmazásban lényeges szerepet játszó két szervezet, a Pest Vármegyei Kormányhivatal Fogyasztóvédelmi Főosztálya és a Pénzügyi Békéltető Testület is.